№ 22.

Commentary on
Vidagdha Mukha Mandana
(65 Leaves).

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥अथविंध्यावनकुंजनवमनयुंजंविराजितंततडिताप्रणमविन
तजननानामभिमतवस्तुमिलद्दरतः॥१॥श्रीरामंतसर्वभौमभट्टाचार्येणतन्मते
॥बोटिकाभिधानमहाकाव्यविदग्धमुखमंडने॥२॥सिद्धार्थसिद्धासेयमास्तामिति
मनोहरा॥रागहेतुर्विदग्धानांमुखमंडनबोटिका॥३॥विघ्नविघातायग्रंथारो

॥श्रीगणेशायनमः॥सिद्धौषधानिभवदुःखमहागदानांकुष्ठात्मनांपरमकर्णर
सायनानि॥प्रक्षालनेकमलिलानिमनोमलानांसोऽहंदनेःप्रवचानिचिरंजयंति॥
मंगलानिकृत्वाबोद्धव्यरेकलेग्रंथस्तेषांसंतोषायश्लोकंनिबध्नातिसिद्धौषधानी
ति॥अथेसिद्धशब्दोपन्यासोमंगलार्थः॥नचग्रंथकारेयंबोद्धव्यापंक्तिनोपं॥
तथात्वेसिद्धशब्दानुपपत्तिवेदबोधितकर्तव्यतेकमंगलाचरणानुपपत्तेः॥ ॥

ROYAL ASIATIC SOCIETY OF THE BOMBAY BRANCH

अतएवोक्तंप्रमत्तनास्तिकाउष्टितस्थलेमंगलंविनाविसमाप्तिदर्शनादितिसोऽहं
ना दनेबोद्धव्यप्रवचनिशास्त्रालिजयंति॥अथच॥अमरत्नमोहार्थंधत्तबोद्धवता
दस्यविशेषबोद्धागमादिरूपाप्रश्लिष्टवचनायेस्तवाप्रश्लिष्टानिसर्वमहाजनपरिग्र
वचनानिहीतानिवेदरूपालिजयंतिसर्वोत्कृष्टतयावर्त्तंतेइत्यर्थः॥कोदृशानिसंसारेयेदुः

जयंतिसंतःकुरुतेकभाजनंवरार्थसंपादनसद्गतस्थिताः॥कस्थनीरोगम
विश्वदर्शिनोजयंतिवेदग्धभवःकवेगिरः॥२॥

रूक्षपामहांतोगदारोगास्तेषामाशुनिवर्त्तकतयाप्रसिद्धानिवीर्यवत्तमौषधानी
त्यर्थः॥कुष्ठात्मनांधार्मिकाणांपरमालिप्रश्लिष्टानिकर्णीरसायनानिरसायनकालिम
धुरालीतिवावत्॥मनःसंबंधिनांमलानांदोषाणांप्रक्षालनेऽपनयनेएकंकुशलंवस
लिलंतदूपाणीत्यर्थः॥१॥इदानीस्वकृतग्रंथप्रशंसासिध्यर्थंसतांसत्कविवचनानांचप्रशंसामाह॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

पंडिताः जयंतीति॥संतः साधवश्चजयंति॥कीदृशाः मुक्ततानांपुण्यानांएकंमुख्यंभाजनंस्थानं॥अज
हल्लिंगत्वान्नपुंसकत्वं॥असाधारणताख्यापनायैकवचनं॥भाजनादृतिपाठेनेदादित्वाघुः॥
२ परेषामर्थसंपादनैकार्थकरणमेकंसकृतंतत्रस्थिताः॥तन्निष्ठाः कथंजितेजयंतिकीदृ
, कीशास्तत्करस्थनारेवमंहस्तस्थितजलसदृशंविश्वंदृष्टुंशीलंयस्यसतथातस्यावेदध्य.

आक्रांतेवमहोपलेनमुनिनाशस्यैवदुर्वाससासातत्यंबतमुद्रितेवजलनानीतेवमूर्ध्नि
विधेः॥बद्धेवातनुरज्जुभिःपरगुणान्वक्तुंनशक्तासतांजिह्वालोहशलाकयाखलमुखे
विद्धेवसंलक्ष्यते॥७॥

२

स्यंदादित्यस्यभुवःस्थानस्य॥यद्वाजिरइत्यस्यविशेषणमिदंतदा
वेदध्यंशब्दरचनाविशेषः इदंविशेषणद्वयंसतइत्यत्रापियोजनीयं॥केचित्तुजिरइत्यत्रवचइति पा

ठःवचधातोर्भावेक्विपिसतेचकोरंतवचशब्दोऽप्यस्तीतिवदंति॥२॥इदानींपरमपरगुण
प्रशंसायांतत्प्रीतौखलजिह्वानिंदति॥आक्रांतेवेति॥महोपलेनमहापाषाणेनआपाक्रांता
ऽपर्यवष्टब्धाइवपरगुणान्वक्तुमशक्ताखलस्यदुष्टस्यमुखेजिह्वासंलक्ष्यतेइत्यन्वयः॥ए
वमग्रेपि॥दुर्वाससामुनिनाशस्तालंस्थावरत्वंप्राप्तुमितिदत्तशापेवासातत्यंनिर्भरंयथास्या

॥इहानेकेसत्संसततमुपकारिण्यपलतिंसतश्चाःकुर्वंतीजगतिनिवसंत्येवसुधियः॥
किंतत्तेसंतःसुकृतपरिपाकप्रणयिनोविनास्वार्थंयेषांभवतिपरसत्यव्यसनिता॥४॥

तथाजतुनालक्ष्यामुद्रिताकेनचिल्लतचिह्नइव॥बतखेदेविधेर्मूर्ध्निमचेतसंनाताश
पितेव॥अतनुरज्जुभिर्महापाशैर्बद्धेव॥इवअसतीअसाधीअतएवएतादृशानिग्रहंप्रा
पतीलोहस्यशलाकयासूच्याविद्धेवाइवशब्दोत्प्रेक्षालंकारद्योतकार्थः॥७॥

उ पुनरपि सतां स्तुतिविशेषमाह॥ इहेति॥ इहजगति॥ अनेके सुधियः उपकारिणि उपकारके जने उपस्तुतिं उपकारं सततं निरंतरं कुर्वंतो निवसंत्येवेति सत्यमित्यन्वयः॥ कदाचित्सतां परस्तुतमुपकारं जानंति न विस्मरंतीति सतश्चाः॥ येषां स्वार्थं स्वप्रयोजनं विना परस्य स्तुत्येकायत्तनिताव्यापारवत्त्वं भवति तेषु सत्परिपाकप्रणयिनः॥ अल्पपरिणामवंतः संतः साधवः

एवोंजलिः समम सज्जनसज्जनौ तौ वदेनितांतकुटिलप्रगुणस्वभावौ॥ एकंप्रियाभिनव संहितवैरिभावं श्रीत्यापरं परमनिर्वृतिपात्रभूतं॥५॥

कतिचनविरलाएवेतिभावः॥

साधुखलयोरेकत्रस्तुतिनिंदेदर्शयति॥ एवोंजलिरिति॥ एवोंजलिर्मयास्तुतइतिशेषः॥ किमर्थमित्यपेक्षायामाह॥ समममेकरागसज्जनसज्जनौ तौ प्रसिद्धौ वदेत्कादृशौनितां तमतिशयितःकुटिलोवक्रःप्रगुणःप्रशस्तगुणश्चस्वभावोययोस्तौकिमर्थंतयोर्वदनमित्यतआह॥ ३

मे एकंसज्जनंमित्रमानयेनवदेदित्यन्वयः॥ अत्रहेतुगर्भविशेषणमाह॥ अभिनवसंहितःप्रवो वै जनाभिसंधानरहितोरंभावोद्वेषोयस्यतंअतएवसज्जनावेक्षयाव्याद्दोतस्यवैरनद्वेषा नुबंध्यर्थं॥ परंसज्जनंश्रीत्यावंदेपरमनिर्वृत्तेरुत्तमश्रेण्याःपात्रभूतंयोग्यं॥५॥ असज्जनानांस्वभावतएवगुणेषुदोषइतितद्वंदनेविफलमितिमत्वाह॥ किमितिं॥ हताविधिहता

किंमेऽथवाहतखलप्रणताविहस्यात्स्वस्तीकरोतियदिमांसुजनोगुणज्ञः॥ चंद्रेणचारु चरितेनविकाशितंयत्संकोचितंभवतिकिंकुमुदंतमोभिः॥६॥

अकीर्तिवशान्मृतप्राया

येखलास्तेषांप्रणतोनमस्कारोऽर्थात्स्तेयिममकिंफलंस्यान्नभिकिमपीत्यर्थः॥ अथवेतिपूर्वो क्तपक्षेवेगुणज्ञःसुजनःयदिमांस्वीकरोतिगुणवत्त्वेनजानातितदेतिशेषः॥ अजयदित्यत्रक स्मिन्नतेषुइतिवाढेषुइयदित्यर्थेव्ययंदृष्ट्वंश्चार्थांतरन्यासमाह॥ चारुमनोहरंपर मोत्कृष्टंजनकंचरितंयस्यतादृशेनचंद्रेणविकाशितंयत्कुमुदंतमोभिरंधकारैःकिंसंकोचितंभवति

इदानीं स्वग्रंथाभिधेयं प्रतिजानीते॥प्रीत्येइति॥सतांसाधूनांप्रीत्यर्थंतेषांसतामनुभावेनपर
मुणानुरागित्वरूपप्रज्ञावैशद्यतोऽवसादःखेदोऽसज्जननिंदाजन्यदुःखंयस्यतथाविधोहंमू
ढरचनामस्फुटार्थनिर्मलंसत्प्रज्ञप्रतिभानरूपंस्वकीयबोधसमुचितंशब्दबोधजननस

प्रीत्येसतांतदनुभावगतावसादःसत्प्रज्ञमूढरचनांप्रतिभानुरूपं॥क्षिप्रावबोधकरणंस्प
ष्टमास्तितार्थंवक्ष्येविदग्धमुखमंडनमप्रपंचं॥७॥यथयास्तिसभामध्येस्थातुंवक्तुंमनस्तदा
सुधियः॥तांकूलमिवगृहीत्वाविदग्धमुखमंडनेविरात॥८॥

मर्थंदृष्ट्वार्थंविदग्धमुख
मंडनंनामग्रंथंग्रपंचंविस्ताररहितंवक्ष्येकृतवयः॥७॥अत्रविशेषस्यप्रयोज
नंदर्शयति॥यथयास्तीति॥हेसुधियःयदिसांभामध्येस्थातुंवक्तुंचमनःमनोजन्याद्द
ष्टास्ति॥तदातांकूलमिवेदंविदग्धमुखमंडनंगृहीत्वाविशतप्रविशतसभामध्येइतिशेषः८)

इदानींग्रत्रग्रंथेप्रतिपाद्यानामुद्देशंकरोति॥प्राहुरिति॥सर्वेषांहितायांतानांप्राहुरित्यनेना
नयः॥पंडिताइतिशेषः॥व्यस्तेरेकैकवर्णैर्यत्रोत्तरंतधस्तं॥१॥समस्तवर्णैर्यत्रोत्तरंतत्समस्तं॥२॥
वारद्वयंव्यस्तैर्वर्णैर्यत्रोत्तरंतत्द्विर्व्यस्तं॥३॥वारद्वयंसमस्तैर्वर्णैर्यत्रोत्तरंततद्द्विःसमस्तं॥४॥व्यस्तैः
समस्तैर्वर्णैर्यत्रोत्तरंतधस्तमस्तकं॥५॥वारद्वयंसमस्तवर्णैरेकवारंसमस्तैश्चयत्रोत्तरंततद्द्विर्व्यस्त

प्राहुर्व्यस्तंसमस्तंचद्विर्व्यस्तंद्विःसमस्तकं॥तथाव्यस्तंसमस्तंचद्विर्व्यस्तकंसमस्तकं॥८॥सद्विःसमस्तकं
व्यस्तमेकालापंप्रभिन्नकं॥भेदाभेदकमोजस्विसालंकारंसकौतुकं॥९॥

समस्तकंद्वारद्वयंसमस्तैरेकवारंव्य

स्तवर्णैरुत्तरंततद्द्विःसमस्तकंव्यस्तं॥७॥८॥तेनसहर्त्तनेइतिसतथाएकोच्चारणेनार्थद्वयप्रतिपत्त्यायत्रो
त्तरंततएकालापकंत्यत्रोत्तरस्यप्रश्नभेदाश्चित्रादिभेदस्तत्प्रभिन्नकं॥९॥यत्रविरोध्यविरोधलंचोच्य
तेतद्भेदाभेदकं॥१०॥यत्रहीयसमासेनप्रश्नःसत्याक्षरमुत्तरंतत्रोजस्वि॥उपमाद्यलंकारयुक्तंयत्रप्रश्नवाक्यं
तत्सालंकारं॥११॥यत्रसत्याक्षरछंदसाप्रश्नःबक्षरमुत्तरंतत्सकौतुकं॥१३॥१०॥

वरेवप्रश्नवाक्यंतदेवचेदर्थांतरोपस्थापकंतथाऽपेक्षरवाक्यंभवतितदाप्रश्नोत्तरसमंदृश्यंयत्रोत्तरमुक्ताऽ
त्रकोदराःप्रश्नऽचित्तइतिदृष्ट्वातेतत्प्रश्नंप्रश्नकाव्यस्यभंगंरूत्वायत्रैकदेशोनोत्तरंदीयतेतदूनो
त्तरं॥२६॥श्लेषेवाक्यस्थहिस्थितपदेनयत्रोत्तरंतदाद्युत्तरं॥२७॥एवंरीत्यामध्योत्तरस्यल
स्यलक्षणमुक्तं॥२८॥यत्रप्रश्नवाक्यमप्युत्तरंपदांतरसन्निधानाल्लभ्यतेतत्कथिताद्युतं॥२९॥
प्रश्नोत्तरंसमंदृष्टप्रश्नभंगोत्तरंतथा॥आदिमध्योत्तरास्त्येहेश्लोतोत्तरमतःपरं॥३१॥कथितप
द्युतिश्चैकविधंवृत्तनामकं॥नामाख्यातंचतार्क्यंचसोत्रशास्त्रीयशास्त्रजे॥३२॥वर्णश्लोको
त्तरंतद्वश्लोकोत्तरमतःपरं॥खंडपादोत्तरंचक्रंपद्मकाकपदंतथा॥३३॥

यत्रपदभंगेनोत्तरदानस्यकाठिन्यंतद्विषमं॥३४॥यत्रछंदोनाम्नाऽत्तरंतद्वृत्तनामकं॥३५॥यत्रैकस्थेनोत्तर
स्यसुखंतद्रूपतिर्हंतद्रूपताचतन्नामाख्यातं॥३६॥तर्कशास्त्रीयत्वायत्रोत्तरंतत्तार्क्यं॥३७॥सत्रैलयत्रोत्तरं
तत्सोत्रं॥३८॥शब्दशास्त्रीयत्वायत्रोत्तरंतच्छाब्दं॥३९॥शास्त्रांतरोद्भवरूपभावयायत्रोत्तरंतच्छास्त्रा
जं॥४०॥१२॥ ॥छ॥ श्री॥ छ॥श्री॥ ॥छ॥ श्री॥ छ॥ श्री॥ छ॥

यत्रैकैकवर्णेरेवोत्तरंतद्वर्णोत्तरं॥४१॥यत्रोत्तरंतदाक्षोत्तरं॥४२॥श्लोकएवोत्तरंयत्रतच्छ्लोकोत्त
रं॥४३॥यद्श्लोकैर्नयत्रोत्तरंतद्वंशोत्तरं॥४४॥चरणैरेकैकोत्तरंयत्रतत्पादोत्तरं॥४५॥रथचक्रवच्चित्रका
व्येनयत्रोत्तरंतच्चक्रं॥४६॥पद्मबंधेनयत्रोत्तरंतत्पद्मं॥४७॥काकपदाकारचित्रकाव्येनयत्रोत्तरंतत्का
कपदं॥४८॥१३॥गोमूत्रिकाबंधेनयत्रोत्तरंसागोमूत्री॥४९॥वर्णनामभिरेकैकेनाक्षरेणाक्षरैःसर्वैश्चसर्वप्र
कारेणयत्रोत्तरंतत्सर्वतोभद्रं॥५०॥अनुलोमप्रतिलोमवर्णैर्यत्रोत्तरंतद्गतप्रत्यागतं॥५१॥बहु बहु

गोमूत्रीसर्वतोभद्रंगतप्रत्यागतंबहु॥वर्द्धमानाक्षरंतद्धीयमानाक्षरंतथा॥५२॥श्रेष्ठलोनाग
वाख्यंचचित्रंसंशुद्धमेवच॥प्रहेलिकांतथाख्यंकालसारादिवर्णनं॥५३॥

विधंएकैकवर्णेरध्यायत्रोत्तरं
तद्वर्द्धमानाक्षरं॥५४॥एकैकाक्षरहान्यायत्रोत्तरंतद्धीयमानाक्षरं॥५५॥श्रेष्ठलाकारचित्रकाव्येनयत्रोत्त
रंसाश्रेष्ठलाख्य॥५६॥ग्रंथिमुक्तंयत्रोत्तरंतन्नाग्वाख्यं॥५७॥ग्रंथिश्चत्रनेकोत्तरमध्येकस्यचिदेकस्योत्तरस्यविप्र
लंभेनभ्रमवर्णघटितत्वेभवति॥संस्कृतप्राकृतादिमिश्रभाषयायत्रोत्तरंतच्चित्रं॥५९॥एकभाषयायत्रो
त्तरंतद्भाषं॥६०॥यत्रप्रश्नेश्रापाततःप्रतीयमानोयोभिन्नोऽर्थस्तत्पर्व

विषयश्चनिन्नःसाप्रहेलिकार्ध्यकालःसमयःसारोबलेतत्तदादीनांवलितंवर्णनंयत्रग्रंथेग्रन्थ
तेननुत्राशेष्वंततत्त्वयेनामकालसारादिवर्णनं॥६॥१६॥अजेईश्वरःसारःक्रमःएतत्तदादीनांयत्र
कोशेग्रहेतागुप्ततातदजमारादिग्रहं॥७॥यदंतरसन्निधानाद्यत्रवर्णेकनत्रस्थतेतत्पदग्रहं॥
यत्रचरणत्रयमध्येचतुर्थचरणसंज्ञेधिनोवर्णगुप्तभवेतितत्पादगुप्तं॥॥अर्थविरोधोयत्रग्रहो
भवतितदर्थग्रहं॥॥निरासुदेवनयत्रस्तुतिःसास्तुतिनिंदा॥१०॥अथवैयत्रततदर्थं॥११॥

अजमारादिग्रहंचयादंशादार्थग्रहकं॥स्तुतिनिंदातथार्थंसहावहुतिर्बिंदुमत्॥१५॥क्रि
याकारकसंबंधगुप्तान्यामंत्रितस्यच॥गुप्ततथासमासस्यलिंगस्यवचनस्यच॥१६॥

छलात्कथितस्यार्थस्या

पह्नवोऽसावहुतिः॥तयासहवर्त्तमानंसहावहुति॥॥यत्रसंकेतवशात्स्वरैरेवव्यंजनांमस्तद्विंदु
द्रुमत्॥१५॥क्रियादिकंयत्रस्थितमविदूरचनाचातुर्यविशेषात्स्फुटतयानज्ञतीयतेत
क्रियादिगुप्तकं॥एवंकारकगुप्तं॥संबंधगुप्तं॥आमंत्रितगुप्तं॥समासगुप्तं॥लिंगगुप्तं॥वचनगुप्तं॥१६॥

यत्रैकमात्रादिकंविनाविन्यस्योऽर्थःप्रतीयतेतन्मात्राच्युतकादि॥एवंबिंदुच्युतकं॥विसर्गच्युत
कं॥अक्षरच्युतकं॥स्थानच्युतकं॥व्यंजनच्युतकं॥एकैमक्षरंदूरीकृत्यवर्णांतरादानेयत्रा
र्थांतरंप्रतीतिस्तत्तदक्षरं॥इतिसामान्यतोऽष्टविधाप्रकाराः॥१७॥उद्देशकइति
॥स्वार्थेकः॥नाममात्रेणवस्तुसंकीर्तनमुद्देशः॥इदानीमुद्दिष्टानामुक्तक्रमेणलक्षणोदा
हरणानिदर्शयितुंग्रंथप्रस्तावमाहतिपर्यंतेन॥दृष्टमित्यादिनायत्केवलेनपदविभागेनैवदृष्टं
॥मात्राबिंदुविसर्गाणांच्युतकान्यक्षरस्यच॥तथाव्यंजनयोश्चाविच्युतदत्तक्षरंतथा॥१७॥
इतिउद्देशकः॥॥दृष्टंपदविभागेनकेवलेनाविदूरतः॥तत्स्याद्धस्तसमस्तंयत्समुदायेन
दृश्यते॥१८॥ छ॥ श्री॥ छ॥ श्री॥ छ॥श्री॥ छ॥ श्री॥

भवेत्तनुसमस्तेनावितत्काव्यंयस्तंविदुःपंडि
ताइतिशेषः॥केवलपदंव्यस्तसमस्तेतिव्याप्तिवारणायाएवकारादेवास्यार्थस्याभेदेवितैतद्वि
रणार्थंकेवलपदंसमस्तमित्यस्याविविदुरित्यस्यान्वयःसमुदायेनेत्यत्रापिकेवलेनेत्यनुवर्त्ततेनतुप
दविभागेनापीतिभावार्थः॥तेनदृष्टोक्तातिव्याप्तिःपदशोत्रविभक्त्यंतपदं॥१८॥ श्री॥

उहे रोरतिरूजायामितिधानविधेतेस्तनोपत्रतस्तनमुरोवक्षःकोबिभर्त्तिधारयतीत्यर्थः।श्रायुधतया
७ श्रस्त्रतेनाप्रलंबासुरविद्विषोबदेवस्याकमादुत्तरालिसुनासारइतिसुपदंपूजायांनापुमानाः
सिंहलंगोदारणंचसीरोथेत्यमरःसमस्तसुनासारपदस्येदृवाचकत्वेपिप्रश्नमध्येतन्नोपात्तंन्य
स्तसमस्तत्वापत्तेः।श्रत्रनेकोदाहरणेनैवचरितार्थत्वेप्यनेकोदाहरणप्रदर्शनंव्युत्पत्तिवैध्यर्थमितिसर्व

ज्ञा पूर्वांकिंपदंप्रोक्तमस्तनंकोबिभर्त्युरः।श्रीकेयुधतयाख्यातःप्रलंबासुरविद्विषः।।ईसुनासीरः।का
दुरद्भुतस्यमोहायकापिवासुरविद्विषः।।पदंप्रश्नवितर्कोक्तिकोदंतच्छदभूषणं।।रामानुरागःइति
व्यस्तजातिः।।

त्रबोध्यंकादुरद्भुतस्येतिश्रसुरविद्विषोविशेषःप्रश्नश्चवितर्कश्चप्रश्नवितर्कौतस्मिन्समाहारेद्वंद्वेएकवच ७
नंदंतच्छदयोरोष्ठधरयोर्भूषणंकमादुत्तरालिरामालक्ष्मीःनुःपदप्रश्नवितर्कयोःरागोरक्तताताभ्यांसहितावस्तजातिरितिजातिःपद्यं२०।
दुरद्भुतस्वरूपस्यमोहायमयकरापिनकार्यइतिप्रश्नार्थमेवतीतिशेषः३२

श्रविसेवितेतिहिजिह्मैःसर्वैःविकारंदुःखपात्रतांविछिद्यमानास्तनवोयेषांतेतथाताद्दशाश्रविस्वस्मृतेः
सौरभाद्यैःश्रत्रोत्तरंमलयवर्वतस्तरवश्चंदनवृक्षाःश्रत्रसमुदायेनैवोत्तरं।।३।।श्रनिभृतेतिश्रनि
भृतैःधृष्टैःकोकिलानांनिःस्वनैर्मुखरितानिसशब्दानिसहकारकाननान्याम्रवणानियस्मिन्तथामधु
करालंध्रमणंनांशंकाराःशब्दविशेषाःयेषुतेतथाताद्दशाःकेकेस्त्रियोःशोकवृक्षायत्रसतथाकेकेस्त्रियः

श्रविसेवितादृजिह्मैःकैकरापिवांतिनविकारं।।विछिद्यमानतनवःस्मृतेरधिकंविषजेतेः।।१।।
मलयतरवःश्रनिभृतकोकिलनिःस्वनमुखरितसहकारकाननःवंसंतोद्दहरतितरांमधुक
रालंध्रमणंकेकिस्त्रियः।।२।।मधुसमयः।।इतिसमस्तं।।व्यस्तंसमस्तमथवासमस्तपदभंगतः।।द्विःएवंयत्त
देवस्यात्तद्विर्व्यस्तंद्विःसमस्तकं।।३।।
कामकेलिःस्यादशोकोरक्तपुष्पकइतिविश्वरूपकोशः।मधुसम
योवसंतकालइतिसमस्तंनैकमुत्तरं।।४।।व्यस्तमितिसमासभंगात्पदभंगाच्चव्यस्तमेकंकंडत्तरावप.
वस्तुरूपंवत्तद्विर्वारंद्विर्वंएवंस्यात्ततत्तद्विर्व्यस्तंएवंसमस्तसमुदायस्यापिसमस्तपदभेदेनतद्विःसमस्तं

वर्षास्विति॥निर्गतंमधुयस्मात्तत्तथा॥तादृशंश्रेष्ठंयन्नेरोबंबाकिं॥वसुधाएष्वा॥धरणीधरना
थपुत्री॥हिमाचैलयकन्या॥नलंमनुष्याणामस्थिभस्मभिर्निचितानिश्वासानिश्रंगानियेषांतथा
विधायेजनाःकापालिकास्तेषामाश्रयइत्यर्थः॥अत्रपंचप्रश्नास्तेषुक्रमादुत्तराणि॥कालिकामेघपंक्तिः
॥मेघजालेचकालिकेत्यमरः॥पुष्पिविरोषइतिकश्चित्॥अपगताश्रीलयोयस्मात्तदपालिपद्मं॥

वप्रस्तिकाभवतिनिर्मधुकादृगत्रेरोबंबिभर्त्तिवसुधासहितंकएकः॥श्रीमंत्रयस्यधरणीधरराज
पुत्री॥कोवक्तिवास्थिभस्मनिचितंगजनाश्रयःस्यात्॥२७॥कालिकापालिकमठः॥कीदृशंचदमरु
स्थलंमतंचारिकुत्रसतिभूषलंभवेत्॥श्रूहिकांतसुभटःसकार्मुकःकीदृशोभवतिविद्विषाकुले॥२८॥
श्रीवारितोरले॥इतिद्विर्भस्तजातिः॥ ॥कमठःकूर्मःरोबंबिभर्त्तिद्वितीयावल्लीहेकालीतिषा

र्वत्यामंत्रणंकापालिकमठोऽवधूतानांनिवासः॥२९॥कीदृशमितिमरुस्थलंनिर्जलप्रदेशः॥
अत्रचत्वारःप्रश्नास्तेषुक्रमादुत्तराणिनविद्यतेवारिजलंयत्रतद्वारिमरुस्थलं॥तोरलेबहि
र्भरेसतिद्विरावल्लीश्रावारितःनिवारितःरलेयुद्धे॥२९॥ श्री॥ छ॥ श्री॥

पक्षातिःचक्षुर्नकुलस्त्रीक्षमाएष्वा॥विपुंलेनकुलेविल्वेचक्षुःस्यात्पिंगलेत्रिषित्यमरः॥प्रश्नद्वयेसमा
समेरादुत्तरद्वयं॥विवरःपक्षिश्रेष्ठः॥आलीसख्यांनकुलानकुलस्त्रीद्वयाएष्वा॥इतरेतरद्वंद्वःद्वया
भ्रवाकसरासस्यादित्यमरः॥द्विरावल्लीविवरेषुगत्वेषुश्रामस्यकलीनाःत्रिपाःकुलीराःकर्करा
यासुभक्षुतास्तथा॥२९॥विश्वंभरेति॥विश्वंभराएष्वा॥गोत्राकुःएष्वीत्यमरः॥बलोबलदेवःय

पक्षिश्रेष्ठःसत्वीवक्षुक्षमावाच्याःकथंवदाज्येष्ठमासिजाताःरोबंकीदृशोत्पन्नजानुवः॥२९॥
विवरालीनकुलीराः॥विश्वंभराप्रलंबघ्नोब्राह्मणोनुषसंयतः॥कथंवाचानवंस्येतेदिनादौ
विकसंतिकाः॥२७॥कुवलयवनराजयः॥इतिद्विसमस्तजातिः॥एष्टंपरविभागेनसमु रा
येनयद्भवेत्॥विर्भस्तसमस्तंचुभयार्थप्रदर्शकं॥२८॥ वःसस्यविरोधःनरोमनुष्यःश्रांतिपु
रुषंद्वंद्वःइतरेतरद्वंद्वः॥द्विरावल्लीउत्पलवनानांश्रेणयःस्युरुत्पलंकुवलयमित्यमरः॥२७॥एष्ट
मितिवत्पदानांविभागेनएकैकेनएष्टंसमुरायेनाविएष्टंभवेदितिपूर्वार्द्धार्थः॥छभयोरर्थयोरवय
वार्थसमुरायार्थयोःप्रदर्शकमित्यर्थः॥२८॥ श्री॥ छ॥ श्री॥ छ॥

कामिनीत्यादि॥धात्रिग्रहोत्रश्नत्रयेकमादुत्तराणि॥राकुंतलावरांगनाभरतेनतनयेंसहइतिव्यस्तारा
कुंतानांपक्षिणांलालनेप्रासोरतेनश्रासक्तेनपुरुषेणेतिसमस्तं॥६॥कोदृशमितिकथंजितंराष्ट्रंविधिने
वनेचत्वारःप्रश्नाःक्रमादुत्तराणिकर्त्रेश्चक्रेमधुरंकूजितंकविःसर्वोऽहितःशत्रुरितिव्यस्तादिरा
वत्तोकर्त्रेकेनलालनेनविरहितःशून्योनिशाकरोनभवति॥७॥हिर्व्यस्तेतिव्यस्तमेकैकमेवहिर्वारद्वयं
कामिनीत्यरहितावरांगनाधात्रिकेनतनयेननंदितो॥कोदृशोनपुरुषेणपक्षिणांबंधनंसमभिलप्यते
सदा॥८॥राकुंतलाभरतेन॥कोदृशंराष्ट्रंपरहरिकथंजितंकःसर्वोयशस्विभूपतेर्मतिः॥कस्तवास्तिविवि
नेभयाकुलःकोंशश्चनभवेन्निशाकरः॥७॥कलंकविरहितः॥ ॥इतिव्यस्तसमस्तजातिः॥ ॥हिर्व्यस्तेनवव
स्थंसमुदायेनपठ्यतेत॥द्विधाभिन्नंतदेवोक्तंहिर्व्यस्तकसमस्तकं॥९॥

पठ्यंसमुदायेनचैकदावस्थंभवे

दित्यर्थः॥द्विधेति॥वारद्वयमवयवार्थेएकवारंसमुदायार्थेपठ्यत्वादितिभावः॥७२॥ ॥

कामिनीत्यपयोधरःस्तनस्तरहितःउरगपतिसर्पराजोभ्रांत्रेषुप्रश्नाःतेषुक्रमादुत्तराणि
अहिसर्पोनिपुमान्नाक्षतोनयोनातिर्यक्सप्रतथाहिराट्चतो॥हेअहीनसर्वज्ञोईनःसूर्यो
नोप्रभोराज्ञीत्यमरःअक्षतंनवेंद्रितोनयोनातिर्यक्सप्रतथाऋतोविज्ञेयाक्षिद्वतो॥हेनेअक्षि
णीवक्षसप्रतथानक्षस्यचक्षुहीनस्यधृतराष्ट्रस्यपुत्रः॥अहीनाक्षतनयः॥हेनाक्षतन
योभिन्नोभवतीत्यर्थः॥७३॥कोमोहायेति॥

॥कोरंकरस्यबलवानवयवोधरःकःकोदक्परस्यनि
यंतवशमेतिभूपः॥संबोधयोरगपतिंविजयाचकोदक्दुर्योधनोनहिभवेत्तरुदक्षोदशश्च
॥७३॥अहीनाक्षतनयः॥कोमोहयदुराश्वरस्यविदितःसंबोधनेगुरुःकोधांविरलःकलो
नवघनःकोदक्नकोदक्द्विजःकिंलेखावचनंभवेदतिशयंदुःखायकोदक्बलः कोविघ्नाधि
पतिर्मनोभवसमोमूर्त्यापुमानकीदृशः॥७४॥राजीवसन्निभवदनः॥

दुराश्वरस्यबलधनिनःगुरुश्च

रुस्यति॥धात्रांष्ठथिंगालेखावावचनलेखाप्रापकेत्यर्थः॥कीदृशःबलःअतिशयंदुःखायभवेदि

रुक्मवदङ्गमवेदुपमितौदुःखायकादकुवलइतित्तीयचरणपाठेत्राप्रश्नाभोचेन्नवाभनोभवतुल्यः
कामतुल्यःमत्स्यशरीरेणाश्रयेकमलोत्तरालिमाराधनंरूपणस्यसोहवाहेनाचेतिपुरोःसंबोधनं
।सन्नसाधुःकलौविरलःइभवत्हस्तितुल्यःश्रःविलःनविद्यतेश्रःसेव्यतवायस्यसःश्रनःछिन
त्तादकनाछिराब्जोराजीवलेखावसनात्निकटेतिहत्वाखोदुःखायपाठं॥ श्री ॥

इतिहिर्वस्तसमस्तजातिः॥ ॥छिःसमस्तंवदएवंभ्यस्तमेकंपुनर्भवेत्॥छिःसमस्तकथ्य
मेस्तंचकथितंप्रश्नपंडितैः॥३७॥ ॥
तरेरवऊपमितौसन्नवर्त्तमानइत्यर्थः॥इभवरोह
स्तिमुखः॥इतिव्यस्ततःत्रिराब्जोराजीवेनकमलेनसन्निभंसमंवदनंयस्यसःइतिसमस्ततः
३७॥छिःसमस्तमितिः॥छिर्वारद्वयंसमस्तंसकलंवोत्तरंइभंवेदित्यर्थः॥३७॥ ॥

कोदक्षइतिपक्षेशोभनस्यराज्ञः॥अत्रनरजनादितिपालिनिसूत्रेणसमासांतत्रत्ययप्रति
षेधः॥भ्रातर्व्यंराज्ञोभ्रातरपुत्रमितिकश्चित्तद्भ्रातरोभ्रातरजहेत्यावित्यमरः॥वंचत्रश्चाः
क्रमेणोत्तरालिः॥विधुरेर्कः॥वेःसुखाभावैर्वाविरहितःशून्योजनः॥छिराब्जोविधुरविर्भो

क्षीदक्षःसकलजनोभवेत्तुराज्ञःकःकालोविदितदृशांधकारहेतुः॥कःश्रेयान्कमुदवनस्य
कोनिहंतिभ्रातर्व्यंवदशिरसाहतस्त्वयाकः॥३५॥विधुरविरहितः॥संग्रामेस्फुरदसिनाजि
तास्त्वयाकेकेदुःखेवदनिरयेनरस्यकुर्युः॥कस्मिन्क्रूरतिकरणिनेवलोमख्यातःकेजग
तिमहलघुत्वभाजनः॥३६॥नरकरेणवः॥ ॥इतिहिर्वस्तसमस्तजातिः॥ ॥
चंद्रसूर्याभ्यांहिरेतःकलः
त्रिराब्जोयस्तेनविधुश्चंद्रःश्रावितेबंधःश्रहितःराजुः३५॥संग्रामेइतिसंग्रामेसुहेस्फुरतादेदीप्यमा
नेनशसिनावेद्भुनबंधनरवेतेन्वत्वारःप्रश्नाःक्रमादुत्तरालिःनरकरेणवोमनुष्यहस्तिनःकरेणुरि
भ्यांह्यनेभइतमरःछिराब्जोनरकस्यरेणवोधूलयःत्रिराब्जोनरकरेमनुष्यहस्तिःश्रणवःपरमाणवः

एकश्रुत्याएकश्रवणेनाएकज्ञातीयसमासश्रवणेत्यर्थः॥प्रभेदंविशेषंहिः समस्तंसामान्येनकेनापि
समासेनसमस्तस्यतत्रार्थद्वयवर्त्तश्रयेक्षितंश्रत्रनृतत्रकथादिरूपेणैकेनैवसमासेनेतिविशेषद
११ तिभावः७७॥कादशतिपरमंपापंपापजनकंकर्मयेषांतेजीवैः॥प्रश्नद्वयेकमादुत्तरालिनरक
पालेर्नरकरक्षकैर्यमदूतैरचितानिर्मितानरकभूःहिरावत्तोनरकपालेर्मनुष्यशिरोऽस्थिभिः

एकश्रुत्यापरंयत्रभिन्नार्थप्रपादकं॥प्रभेदंहिः समस्तस्यतमेकालापकंविदुः॥७७॥कादशनिरय
भरनेकधासेवतेपरमपापकर्मभिः॥प्रेतराक्षसविशाचसेवितःकादशाचवित्कूननस्थलो॥
उत्॥नरकपालरचिता॥केसरद्रुमतलेषुनिश्चलःकादशोभवतिमत्तकुंजरः॥तत्रैवभवेत्पल
क्षलैरर्जुनःसमितिकादशोभवेत्॥७७॥दलैर्नवकुलत्रमरहितः॥ ॥इत्येकादशापकज्ञातिः॥ ११
रचिता॥व्यासनरकपालंरातिभूतातीतिनरकपालरात्रीदशाचासौचितामस्मभ्रश्चेतितातथा
॥रलादनेउत्॥केसरेति॥केसरद्रुमतलेषुबकुलवृक्षाधःश्रवेत्यर्थात्॥समितियुद्धे॥प्रश्नद्वयेकमा

मराणांहितःपानंनत्यसुखप्रदः॥मदोदानमित्यमरः॥हिरावत्तोदानबकुलस्यदानरससमूहस्यवो
भ्रमःदानरससमूहोऽयमितिभ्रांतिस्तद्रहितोऽर्जुनःप्रमथसहितोयंशिवइतिनिश्चयात्॥७॥
राक्षेति॥राक्षश्चअर्थश्चलिंगानिचवचनानिचतेषांविभक्तीश्च॥व्यस्तैरेकैकशःसमस्तैःसमुदितै
र्यदुत्तरंप्रभिन्नंभवतीत्यर्थः॥तत्रराक्षार्थलिंगभेदेउदाहरति॥७०॥निर्जितेति॥निर्जितेत्यादि

राक्षार्थलिंगवचनैर्व्यस्तैर्दशसमस्तकैः॥विभक्तीश्चप्रभिन्नंयत्तत्प्रभिन्नकमुच्यते॥७०॥निर्जित
सकलारातिःपृथुतिक्रोनेत्रोमृत्योर्भयमुच्छ्वसन्॥मेघात्मयेरुचिरशाखाः कंतिमिरस्यकाटिनि
शाखाः७१॥विधुनरातेजः॥
प्रश्नकर्तुर्विशेषणंउत्तरेसंबोधनंदानार्थी॥रक्षतिप्राप्नोति॥मेघात्मयेनरात्कालेनश्यताकुचिरम
नोहराश्राखावेनसतथाहिहेविधुतारातेश्रजोजन्मरहितोविष्णुःविधुतारालंचंद्रतारकाणांतेजश्च॥
अत्रविधुतारिराक्षभेदःचंद्रनिर्जिताद्यर्थभेदःअजःपुल्लिंगःतेजोनपुंसकमितिलिंगभेदःएवमन्येषोऽ१॥

विधु

विहगेतिविहगपतिर्गरुडःपुरंजनगरंजनसहितंप्रजायुक्तोहेधीभर्त्राधियंबुद्धिंविभर्त्तीतितथा
।यादःपतिःसमुद्रःचत्वारःप्रश्नाःकस्मादुच्यन्तेसर्वेश्वकरंकरोतीजलंतुविसर्गेचेतिहेतोश्चेतो
९२ मकरमयःसर्वमकरबहुलःसमुद्रमकरोजलंतुविसर्गेचेतिधातोर्धीशब्दार्थविभक्तिभेदेउदाहरति।
अनुकूलेतिअनुकूलकारादेवयाद्विजयीनवःकीदृशःस्यादित्यर्थःजानकीसीतासुदृहर्षंप्र

विहगपतिःकिंहतवानहितंकीदृक्भवतिपुरंजनसहितंकिंकुर्वितंविदितंवदधीभर्त्रा
दःपतिरविकीदृक्भवतत्राधीश्चाश्रहिमकरमयः॥ ॥इतिराज्ञार्थभिन्नं॥अनुकूं
लविधायिदेवतोविजयीस्यान्नवकीदृशोनवः॥विरहिण्यपिजानकीवनेनिवसंतीसुद
मादधेकुतः॥धीश्चाकुशलवर्द्धितः॥ ॥ श्रद्धयाकस्मादुच्यतेकुशलेनकल्याणेनवर्द्धितः ९२
संवर्द्धितःवर्द्धयतिवर्द्धितवतीतिवर्द्धितवतोःकुशलवयोस्तन्नामकुमारयोःस्वर्द्धितःसंवर्द्धितः
अत्रकुशकुशलेत्यादेराज्ञार्थयोर्भेदः॥अंतश्चविभक्तिभेदः॥पूर्वत्रप्रथमाद्वितीयेपंचमी॥

वि

यद्यपिस्वर्द्धितस्मिंस्तादर्थ्यविभक्तिरेवातदुक्तमप्ययत्नात्सुवोलुक्तिथाचेदंविभक्ति
भेदोदाहरणमसंगतंतथापितस्मिन्नत्ययस्यापिभक्तिसंज्ञास्तीतिभिन्नविभक्तंतत्वमिति
भावःतथाचपाणिनिसूत्रंआद्यादिभ्योविभक्तिरितिधीश्चाकुसुमामितिनाकृतःस्वर्गात्प

कुसुमंपतदेतन्नाकृतोवदकस्मेस्पृहयंतिभोगिनःअधिगम्यदेवंवरंगनाकृतयत्नंकुरु
तेसुरक्षिताःधीश्चासुरतरवे॥ ॥इतिराज्ञार्थविभक्तिभिन्नं॥ ॥अनुजोलहरिर्बुधि
मध्यमश्चाकीदृक्श्रुतंभवतिनिर्मलमागमानांश्रीमंत्रयस्ववनमग्निरिवांवलीढंत
श्चापिकोदहतिकेमदयंतिमंगान्नधीश्चाकुंदमकरंदबिंदवः॥

तत्कुसुमंपुष्पंएतन्नाकृतः

ज्ञाइतिवावत्भोगिनःसुविनःजनाःकुशिक्षिताःनिपुणाःप्रश्नाश्चत्वेकस्मादुत्तरालिंगंसः।
सुरतरुःकस्यवक्ष्यतेनस्मेसुरतस्मरवेराज्ञेश्चत्रचतुर्थीसप्तमीविभक्तीराज्ञार्थयोश्चभेदःधीश्चा

राक्षार्थवचनभेदेउदाहरन्ति।कामिनीति।श्रुतंमयास्त्रीश्रवणंअस्निग्धिखवावलीर्दग्धंतदनेनमदयं
तिहर्षयंतिपंचप्रश्नाःक्रमादुत्तरत्रापिकुंदघिवोदमकरंश्रुतंमनोनिग्रहोदमःदवोदवाग्नि
र्विघतेऽस्मेतितथातत्संबोधनंहेदविदवनदवोदवाग्निर्वनंदहतिहिरावत्रोकुंदकुब्जस्यम

वसतिकुत्रसरोरुहसंनतिर्दिनकृतोननुकेतिमिरच्छिदः।पवननक्षसपत्नरलोलुकंपुरुष
माक्रयकोजगतःप्रियः॥ ॥केकिरलोलुकराः॥ ॥इतिराक्षार्थवचनभिन्नं॥ ॥

मकरंदोरसस्तस्यबिंदवोभृंगात्मदयंतिअत्रबिंदवइत्यत्रप्रथमेकवचनबहुवचनयोर्भेदोवि
रोधः॥वसतीति।दिनकृतोरवेःतिमिरच्छिदःतमोनाशकाःपवननक्षःसूसर्पःतस्यसपत्नो
मयूरःरलेलुकेत्यस्यकुंचित्वारःप्रश्नाःक्रमादुत्तरेकेजलेकिरलोलुकराःतेजःसमूहातिमिरच्छिदः
हिरावत्रोहेकेकिरलोलुकेकेकिनोमयूरस्यपुच्छेलुकाराधनंप्रियाःश्रोत्रियाविदुर्ववचनभेदोबोधनः॥

राक्षार्थविभक्तिलिंगभेदउदाहरन्ति।कदर्जिति॥यास्यगृहंगतस्यमतस्यान्नालंरक्षणका
रणंसामान्यांतएकवचनंहेकठतेनवभक्षाभक्षणेकथंनइतिमुक्ताकलापेःइष्टेकिमुत्तर
मित्यर्थः।प्रश्नत्रयेक्रमादुत्तराहाराक्षःखेदेइतिश्राद्धोविघतेयस्याहाराविभक्तस्यगृहीता
वोनोकाःहेहाराभोक्तिककमालाबोधकान्विनाममभक्षानेतिकंठोवदति।अत्रनावइत्य

कदर्जगृहंयास्यगृहंगतस्यकास्त्राणंभक्तस्तरेजनानां॥भक्षानेतेकंठकथंनुएष्टेमु
क्ताकलापेरितिचोत्तरंकिं॥ईश्वाहाराविनावः॥ ॥कवयोवदकुत्रकदाःकठिनेकिंवि
धिनेसमंततः॥अधुनातवचेरितोंतालदितापःप्रबलोविलयकाःर्दलनायशिलीमुखाः।
इतिराक्षार्थविभक्तिभिन्नलिंगं॥ ॥अत्रप्रथमावइत्यत्रहितीयेतिविभक्तिभेदः॥
हारइतिवल्लिंगाहारोतिनपुंसकमित्यादिलिंगभेदःअन्यत्स्फुटं॥ईश्वाकवयइति॥
अत्रत्रप्रश्नचतुष्टयेक्रमादुत्तरंगिरिवाणविषयेसारउपादेयभागोमुख्येयोंतेतथाविधाः

कवयःशिरिसारंलोहंकठिनंदुखंस्यालोहंनंयथात्रविरोधान्नविलयत्यक्कास्थितानांचे
दियोषितांश्रुनाल्पदितायोजायतेदरिद्रत्वादितिभावःअत्रसुखोदुखोदत्पन्नप्रथमा
१७ विभक्तीयोर्भक्तोःपुंस्त्रीलिंगयोःराक्षस्यर्थयोश्चनेदेबोधः।विहरःस्यात्सुखोकुंडमित्यमरः।
ईदृशराक्षस्यर्थलिंगवचनभिन्नमुदाहरतिमेघेतिमेघात्पयेरारदिसुभगःसुंदरोव

मेघात्पयेभवतिकिंसुभगावराहंकोवाविडंबयतिवारणमल्पवेक्षः।दुर्वारवीर्यविन
वस्परोनवेकःकःस्मेरवक्त्रसुभगास्तरलेःप्रभाभिः॥ईदृशसतेजसराजयः॥ ॥ ॥

गाहःप्रवेशोयस्मिन्ततस्तथाविडंबयतिपरिहासविषयीकरोतिवारणेनदुर्वारोऽनभि
भवनीयोवीर्यंकविभवोयस्यसतथातरलैःसर्वस्याप्रशचलैश्चतुरवेक्षणादुत्तःसतेजसराजयः १७
नराजन्तूनंनयाराजुवशीकरणंसतेजानांपक्षानांराजयःश्रेण्यःस्मेरवक्त्रवसुभगाभ
वंतिश्रेणयःराजयइत्यत्रपुंस्त्रीलिंगयोःएकवचनबहुवचनयोःराक्षस्यर्थयोश्चनेदः॥ईदृश॥ ॥

पछतीशिरीषकुहःकेशाःमधुमथनश्चकेशवंपछतिभुविकःचपलतयाविदितइतिसच्चके
श्वकेशवस्तंकेशीपछतिगविजलेकायनतयावेत्तिवाहनत्वेगदिताःकथिताइतिश्रत्रप्र
श्नकर्तृनामग्रहणंउत्तरस्यसंबोधनपदस्यार्थकृगवयवक्तृनामग्रहणंतुकोनुकायेतिध्वे
यम्।प्रश्नहेतवेकमादुत्तम्॥हेकेशवनोकाःनावःपूर्ववल्लिंगादिनेदे

पछतिशिरीषकुहोमधुमथनंमधुमथनस्तंशिरीषकुहंच॥कःखलुचपलतयाभुवि
विदितःक्रनुयातनयागविविदिताःपशुकेशवनोकाः॥ ॥इतिलिंगवचनभिन्नम्॥
नभवतिमलयस्पृशःकीदृशाकुहकुंचनविभर्तिकंगतास्त्रीः॥भवदरिनिवहेषुका
स्तिनित्यंबलमथनेनविधधातिकेशान्॥५१॥विपन्नगानां॥ ॥ ॥

नबोधः॥५०॥राक्षस्यर्थविभक्तिवचनभिन्नमुदाहरतिनभवतीतिबलमथनेनेंद्रेणवज्र
पंचकेशमादुत्तराणिविगताःपन्नगाःसर्पाःयस्याःसाविपन्नगामलयश्चंदनंतथानभवति॥

चंदनवृक्षेषुसदासर्वसत्त्वात्॥नापुरुषःस्त्रंविछुंगताश्रीःहिरावत्तोविपत्तिर्विपत्तिःनगानांप
र्वतानांईंद्रेणवज्रच्छेदनरूपविपद्भायिसताःअत्रस्त्रंगनानांइत्यत्रहितायाषष्ठीविनक्तो॥
१५ रेकवचनबहुवचनयोःशाब्दार्थयोश्चभेदःलिंगभेदश्चनास्तिउभयोरपिस्त्रिंगत्वात्॥५॥
समयेतिनिशीथेसमयंकिंवदंतीत्यन्वयः॥वारिवाहोमेघस्तस्यकंदंसमूहःवितरतिद

समयमिहवदंतिकिंनिशीथंरामयतिकानुवारिवाहकंदं॥वितरतिजगतांमनस्तुकोद
कमुदमतिमात्रमयंतडागः॥५२॥अरविंदवान्॥ ॥इतिशाब्दार्थवचनभिन्नं॥ ॥

रतिःमुदंहवंतडागःकोदकंसन्नित्यर्थः॥अत्रस्त्रंयेकमाद्युक्तंअरविंदस्त्रंअस्त्रंनिशीथं १५
वदंतिदवानुवंनाम्नीनाअरविंदंपद्मंविद्यतेयस्मात्सोऽरविंदवानुतडागः॥अत्राविद्
वरीत्याविभक्तिवचनादिभेदभव्यः॥५२॥ ॥श्री॥ ॥श्री॥ श्री॥ ॥

व्यस्तप्रभिन्नकमुदालत्यसमस्तप्रभिंकमुदाहरंति॥कादस्त्रमितिकादस्त्रंसेन्यंसमितिपुरु
षार्थंनिहंतीत्यर्थः॥तच्छरारूत्यंसत्त्रारधेस्तूणस्यमुखंकिंनिगद्यतेइत्यर्थः॥पंचत्वेमरणेःसमं
सहकेषुश्रवसांभवतीत्यर्थः॥समभितिसहार्थेव्ययं॥निगद्यतेइतिक्रियाविशेषणंवा॥तेनोपमा

कादस्त्रंसमितिबलंनिहंतिराजंविष्णोःरामनसिसंदधेमुदैतेनेति॥तच्छरारिमुखं
गद्यतेकिंपंचत्वेमतमपमानलवकेषु॥५३॥अभिमानिषु॥घनसमयेशिखरेषुस्थानत्यं
कादस्त्रंकिंधानात्यतीति॥प्रावृषिकस्यनगमनंमानसमभिकादंबहंसाः॥५४॥मुमुक्षु
कमनसः॥ ॥इतिशाब्दार्थलिंगविभक्तिवचनभिन्नं॥ ॥

नविशेषणत्वापुंस्त्रिंगत्वंनसंगः॥अत्रचतुर्थ्येकमाद्युक्तंनविद्यतेभार्यंयस्यतद
भिनिर्भर्यंसेन्यंमालक्ष्मीर्विलोर्मनसिमुदंतनोतिनविद्यतेदृषदोबाणयत्रतदनिषुरा

रधिमुखंवाऽभिमानिषुऽभिमानवत्सुजनेषुऽपमानोमरणकल्पःऽअत्रऽअनिषुमानिषुपदद्वये,
प्रथमाससमीविभक्तोरेवचनबहुवचनयोःनुनपुंसकलिंगयोःराष्ट्रार्थयोश्चनेदइतिसमस्तपे
दःऽपऽघनेतिऽघनसमयेवर्षाकालेइतिसर्वप्रश्नेषुयोज्यंऽकादश्लेऽकादशीषुस्त्रियेषुमयूरेषु,
मानसगमनेमानसस्तोवरंप्रतिगमनइत्यर्थःऽप्रश्नचतुष्टयेकमादुःऽमुक्तमहवर्त्ततइतिसमु

ऽअर्थमात्रैकभेदानांभिन्नेबध्नंतिकेचनऽसुकुमारधियस्तेस्तऽविदग्धैर्नादृतंयऽ'थाऽऽ५५ऽ

इःतेषुसमुक्तमुक्तिति
षुऽकुंजलंघनाभेद्यासततिःऽघनसंऽराद्रस्यघनसमयेनगमनंऽमयुक्तकुलीध्वांतंमनोवेणीतेसमुक्त
कंमनसःहंसाःऽत्रऽविंध्यनसःसमुक्तकंमनसःइतिपदद्वयेनपुंनपुंसकलिंगयोःप्रथमाविभ
क्त्योरानांपूर्ववद्भेदोबोध्यःऽपथीनकेषांचिन्मतेऽर्थमात्रभेदेविप्रतिपन्नकमितिदर्शयति।
ऽअर्थेतिःऽअर्थमात्रस्यकेवलस्यार्थस्यनतुराशेरेकभेदेनसत्यभिन्नत्वेनविप्रतिपन्नंभि

नकंकलंबंभनिकुंबंतिःऽसुकुमारधियंऽप्रपंकमतयःविदग्धैःपंडितैःयथेतिउदाहरणप्रदर्शना
र्थंऽऽ५५ऽऽअर्थमात्रभेदेउदाहरतिऽआनंदयतीतिःऽप्रश्नद्वयेकमादुःऽभिन्नस्यसत्मुहृदयो
ल्लासयतीहृदिःमज्जनानानंदयतिःहृदाह्लादोभिन्नोदयःसूर्योदयःपद्मानिप्रबोधयतितमो
ऽसिचनिहंतिऽ५६ऽऽअरवीतिःदुःखेनगम्यतइतिदुर्गमाःऽप्रश्नद्वयेकमादुत्तरेःमदन

ऽआनंदयतिकोत्यर्थंसज्ञानानेवऽमतलेःप्रबोधयतिपद्मानितमोऽसिविनिहंतिकःऽ५६ऽभि
नोदयःऽअरवीकादंबाःप्रायोदुर्गमाभवतिप्रियेःऽप्रियस्यकादंबीकांनातनोतिसुरतोत्स
वंऽ५७ऽमदनवती।
नामाकंरकिंजल्कविरोबोविद्यतेयस्याऽअब्जाःसामदनवतीःमदनःकामोविद्यतेयस्याः
सामदनवतीकांताप्रियस्यसुरतोत्सवंसंभोगोत्साहंतनोतिस्मारयति।ऽ५७ऽ ।।

राङ्गार्थयोर्भेदं विनाप्रभिन्नकक्काव्यंनभवतीतिभिन्नं तंदर्शयति॥भिन्नेति॥प्रश्नेषुकोविदैः पं
डितैः॥यथाशाक्तीत्यनेनलिंगादिभेदानामनावश्यकत्वंदर्शितं॥अत्रशाङ्गार्थमात्रभिन्नोदाहर
णंग्रंथस्यतानदर्शितं॥इतिमदीयंदृष्टव्यं॥यथा॥विकल्पेकिंपदंपुंल्लिंगेतदः किंपदंवदः॥
एकत्रत्रिदिनादूर्ध्वंकोनिबिडोयतेहि॥५८॥वासः॥यावदंविकल्पेतच्छब्दस्यपुल्लिंगेप्र

भिन्नावचनेकर्त्तव्येशाङ्गार्थेप्रश्नपंडितैः॥लिंगादिषुयथाशक्तिभेदमाहुर्मनीषिणः॥५८॥
इतिधर्मदासविरचितेविदग्धमुखमंडनेकाव्यालंकारेप्रथमः परिच्छेदः॥१॥ ॥

थभेदकवचनेसदृतिपदंसन्यासिनःएकत्रवासोवसतिःनिबिडः॥अत्रशाङ्गार्थयोरेवभेदःलिं १७
गवचनविभक्तीनांतुभेदोनास्ति॥ ॥इतिश्रीमोरकांतसर्वभेदप्रदाचार्यसतोविदग्धमु
खमंडनटीकिकानामटीकायांप्रथमः परिच्छेदः॥ १॥ श्रीरस्तु॥कल्याणमस्तु॥ ॥

क्रमप्राप्तंभेदंकक्षीकरोतिविरोधेसतिविरोधेचाभिधीयतेऽ
न्तरवाक्येइतिशेषः॥अन्यथाप्रश्नवाक्येविरोधेविध्योःसत्वादतिप्रसंगापत्तेः॥भेदंविरोधंभेद
कंविरोधंचविधत्तेयत्रेतियोगाद्योऽप्यनेनदर्शितः॥यथेत्युदाहरणप्रदर्शने॥२॥कीदृगितिकी
दृक्किंवेछाविह्वलितंमत्स्यानांहितंनस्यादित्यन्वयः॥प्रश्नद्वयेकमाहुर्न्नावयःपरिलोहिघंते

विरोधेविरोधेसतियत्रप्रश्नेविधीयते॥भेद्यभेदकमाहुस्तंप्रश्नंप्रश्नविदोयथा॥२॥कीदृक्किंस्वा
भमत्स्यानांहितंस्वेछाहिविह्वलितं॥अनुलोमःपरेषामत्यर्थंमोदतेकीदृशःपुमान्॥२॥विभक्तिवचनं
यत्रतत्रविभक्तिवचनसा

रसादिमत्सारभक्षिकुक्कुरोनलायतेः॥विगतोमत्सतेऽस्यशुभहेतोर्यस्यसविमत्सरःपुमानयं
वंगुलेमोदतेसलोभवतिमत्सतेऽस्यशुभहेतोर्दूषकरः॥अत्रसतेविरोधंविदतिविरोधेन॥३॥

वि॰मु॰टि॰

अगस्त्येनेति॥यदोरोरोःसमुद्भस्यउक्तिंतंत्यक्तंप्रश्नद्वयेकमादुःसकलंसमस्तंकेनलंवांतंकलंकै
नाकार्त्सुरुवर्त्तमानेऽऽ॥दीर्घेति।दीर्घत्वेनबहुतराक्षरछंदसाकियदक्षरमत्याक्षरंउन्मत्तिन
१८ एवनामतोरमाहुःकुञ्जितमितिऽऽ॥कामिन्याइति॥स्तनयोर्भारेणमंथरामंदागतिर्यस्याःसातथात
स्याःलीलयाचलंतांचंचलेक्षणेयस्याःसातथा॥कंदर्पस्यकामस्यययःएकोमुख्योविलासः

अगस्त्येनयदोरोरुक्तिंतंमुक्तिंतंत्यक्त्वावैरिकुलंवीरसमरेकादशंसंतंऽऽसकलंकं॥
इतिभेदेनेदंकथितं॥दीर्घत्वेनयत्रद्वयमुत्तरंकियदक्षरंतदेजत्वातिविख्यातमर्जितंच
विकेश्चन॥ऽऽ॥कामिन्याःस्तनभारमंथरगतेर्लीलाचलत्रेक्षणःकंदर्पैकविलासनित्यवसतेः
कीदृक्पुमान्वल्लभः॥हेलास्रस्तवणपाटितगजानाकुंभमुक्तास्रजा
कंठेकुहरानिर्यांतिजीवांछिनःऽऽ॥समरतः॥ ॥श्री॥ छ॥ श्री॥ छ॥

सैःक्रीडातस्यनित्यवसतेःसदधिकरणरूपायाःवल्लभःप्रियः।हेलयाश्रमेणलयाक्षेपेणास्रिणा
पाटितानिछिन्नानिगजानामनाकानिसेभ्यानियेस्तितथात्रासोभयंतेनयश्चायासःश्रमस्तेन
विमुक्तानिकंठस्यकुहरानिरंध्रालियेषांतेतथाजीवंतेतरथिनइत्यर्थः॥प्रश्नद्वयेकमादुः
समंसमानेरतंयस्यसतथा॥कामिन्याःस्वसमानसुरतःपुमान्प्रियइत्यर्थः।समरतोयुद्धरतयो

ऐत्यादातिरसोवराहवपुषाकासुज्जहारंक्षुधेःकारूपंविनिहंतिकोमधुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः
स्वछंदंनवसत्रकारबलनेः पासरोमज्जनेःकेवंधाद्रिवनेवसंत्यभिमतक्रीडाविहारे

स्थिताःधकुंजनाः॥

दूलविक्रीडितछंदसाप्रश्नाःअस्रश्चतुष्टयेनोत्तरंपादैरिति॥ऐत्यादातिरिति।सुःअंक्षुधेःसप्त
द्रात्मधुनामरैत्यसत्स्वधूनांवेदयेविधावाकर्मलियादीक्षाआरंभःतत्रगुरुःप्रवर्त्तकःस्व
छंदयाप्यनयानवीनारण्यस्त्रीणांवनविहाराणांकबलनेःभक्षणेःपुंसानामसरस्तत्रमज्जनेश्च
विंध्यनामपर्वतस्यवनेकेवसंतिःक्रीदनाःअभिमतयादृश्याक्रीडयाअभिरामालिमनोहरालिस्थिता

येषांतेतथाप्रश्नचतुष्टयेकमाहुः॥कुंदेत्यादिबीजरावकुत्वांश्चः विष्णुः हिरावत्तीकुंजराहस्तिनः॥६॥
उपमेतिः॥तेनोपमाद्यलंकारेणसार्द्धंयत्कथ्यतेऽभिधीयतेऽभिधत्तेइत्यर्थः॥प्रश्नएवोपमादिकंनोत्तरइति॥
१८ भावः॥७॥कल्याणेतिः॥कल्याणीशुभसूचिकावाग्यस्यसत्वसतथा॥पदपक्षेवक्तृतिवाकृकल्याण
स्यवाकृतहृदयकमित्यर्थः॥कांतेकांतियुक्तेःसद्रूपतेःसाधुत्वस्यावबोधेभेदातिबोधोयस्य
सतथात्वंवक्ष्यंत्रेत्यवेषेणबलीव ईनगतिर्गमनंयस्यसःअतिमात्रमतिशयितंयथास्यात्तथा

॥इत्योजस्विजातिः॥ ॥उपमादिरलंकारोबहुधापरिकीर्त्तितः॥यत्तेनकथ्यतेसाहंतालंका
र्यंवदुच्यते॥७॥कल्याणवाग्रत्नमिवकिंपरमात्रकांतेसद्रूपतेस्त्वयिवकःपरितोषकारः॥कः
सर्वदाचषगतिस्त्वमिवात्रमात्रैर्भूत्वास्थितःकथयवास्थितसर्वलोकः॥८॥शंकरः॥ ॥ १८

भूत्वासंपदायहुभस्मनाश्लिष्टाःपालिताःसर्वेभूताःप्राणिनःप्रमथावायेनसःसुरतेवषभे
वषभइतिःऋतिर्भस्मनिसंपदीतिवामरः॥अत्रैवराशेरूपमालंकारःप्रोक्तोयतेःप्रश्नत्रयेकमाहुः॥

शंकल्याणवाचकंपदंकरोराजत्यात्मभागः॥शंकरोमहेशः॥८॥सूर्यस्येतिःतिमिरकुंजरेसिंहरूपाणंकुं
जराणांवैरेसमूहेसिंहरूपातनोनाशिनीत्यर्थः॥सुरततवारिधेर्धर्मरूपस्यसमुद्रस्यचंद्रलेखारूपा॥अटिरूपेषुरावेषुवनेषुहुताशनोग्निरूपः॥मालतीकुसुमस्यरामामालातद्रूपा॥

सूर्यस्यकांतिमिरकुंजरचंद्रसिंहीकामत्तवेःसुरततवारिधिचंद्ररेखा॥पार्श्वश्रीकी
दृगटिरावहुताशनोऽमलामालतीकुसुमसदामहरस्यमूर्द्धि॥८॥भागीरथी॥ ॥
इतिमालंकारजातिः॥लघुवृत्तेनयत्पदप्रमताक्षरमुत्तरं॥सकोलकमितीछंति
नहिदत्तदिदंयथा॥१०॥

रवोरावोवनारण्यवह्नी इत्यमरः॥प्रश्नचतुष्टयेकमाहुः॥भादीप्तिः॥गावलीसस्य
स्यार्थस्यारथीवाधेर्जुनः॥भागीरथीगंगारूपकमितिमिरकुंजरादिराशेरूपमालंकारः॥

प्रतायते।तदुक्तंतदुक्तंउपमेवतिरोऽतनेदाऽरूपकमिष्यते॥ऽनिलघुवत्तेनेतिश्रुत्याक्ष॥
रछेदसायत्रसंयस्मिन् प्रश्नभावेऽप्रश्नप्रत्ययःउत्तरविशेषणंवा।प्रश्नतानिप्रचुरा
२० ण्यूक्तूरालियत्रतादृशंतद्वि दःसकोऽनुकूलाव्यशः॥१०॥केस्थिराइतिनक्तंरात्रिंश्राह्वयश्रा
मंयेत्रोघनानांमेघानामागमोयस्मिन्।तत्रवर्षाकालेप्रश्नषड्भिषुक्रमादु०॥अगाःपर्वताःऽ

केस्थिराःकेप्रियास्त्रीणंकोऽप्रियोनक्तमाकृत्य॥न्त्यभूःकादृशीरम्यानदाकीदृक्घनागमे
॥११॥अगाधवारिपूरजनिततरंगा॥कायतावियुनाकादृक्योषितांकःप्रशस्यते॥॥
असेव्यःकादृशःस्वामीकोनिहंतिनिशातमः॥१२॥कुमुद्वानधवोदयः॥इतिसप्रेतुकप्रा
तिः॥

स्तवास्थिराःधवाःभर्तारःस्त्रीणोप्रियाःरिपुःशत्रुरप्रियःहेरजनिरात्रेःततोविस्ततोरंगो २०
न्त्यंयस्यासातत्तरंगान्त्यभूःभश्रगाधोगभीरोयोवारिपूरोजलप्रवाहस्तेनजनिता

स्तरंगायस्यासातथाविधानदी॥११॥योषितांकोजनःकादृक्प्रशस्यतइतिसविंषणप्रश्न रो
दयंाप्रश्नचतुष्केषुमादु०॥क्रोःपृथिव्याःसुतहर्षःविलुनाशतादेत्यरूपभारहरणात्तश्रवनं
१५ रक्षणंतद्वानधवोभर्त्तानिर्वितेरदायस्यासोभदयंाकामाश्रसेव्यःकुमुद्वनानांबांधवस्य
चंद्रस्यऽदयःनिशातमोहरति॥१२॥प्रश्नवर्णेति॥प्रश्नवर्णनांश्रुतेःश्रुतप्रश्नवर्णनामित्यर्थः

प्रश्नवर्णविधेस्तुल्यंयत्रस्यादुत्तरंवरं॥प्रश्नोत्तरसमंतद्धीस्तरहुःश्रयतांयथा॥१३॥
कंदर्पमदजनकंश्राहुःकाचघटीविदिताछतमेह॥इत्यादिप्रश्नेपुक्तंयत्कथितदुत्त
रमुत्तमपुरुषः॥१४॥॥

ऽदमिहितोभवोद्भवत्सकाशतेइतिमायात्।तुल्यमभिन्नंयत्रप्रश्नवाक्यंश्रुतवर्णंि
वोत्तरंतद्धित्यर्थःवरंश्रेष्ठंतत्प्राःतादृशंकाव्यविदः॥१३॥कंदर्पमितिमदजनकंदर्पंकंश्राहुः।
कंदर्पंकामंश्रछतमाघटीकाचविदिता।काचविदिताकाचघटीकाचनिर्मिताघटीत्यर्थः।अत्रप्रश्न

पथिकस्तिष्ठतिकस्मिंविरहीनाविकआस्तेतत्रतरक्षः॥इत्यादिप्रश्नेयुक्तंयत्रहितदुत्त
रमुक्तमपुरुषः॥१५॥ ॥इतिप्रश्नोत्तरसमजातिः॥ ॥यस्मिन्नुत्तरमुक्त्वापूर्वप्रश्नस्तस्यैव
प्रष्ट्यतेसऽएकप्रश्नप्रयछंतिप्रश्नोत्तरविदोयथा॥१६॥लक्ष्मलेत्युत्तरंयत्रप्रश्नःस्यात्तत्रका
दराः॥श्रीभेहिरदवंदायवनालाकारीहिताकासारसहिता॥१७॥ ॥ ॥ ॥ २१

रोषस्यहिताक्रियकरिणीकाइत्यर्थः॥हिरदन्तीकासारःसरःतत्सहितावनावल्लीस
रोवरयुक्तवनश्रेणीश्रीभेसूक्तिसमरूपाहितेत्यर्थः॥कासारःसरसीसरइत्यमरः॥१८॥ ॥

चारयइति॥काइराइत्यनेनतंप्रश्नइतिशेषः॥वाहनस्थायानस्थोपायाइत्यर्थः॥प्रश्नद्वये
कमाहु॥निपातानिपातसंज्ञकाआकरेकाः॥केचारयइत्युत्तरं॥निपाताश्चारयोज्ञेया
इत्युक्तेः॥केनिपाताश्चरिचालियेषांजलेपातनेननौकायांगमनंभवतीत्यर्थः॥तरित्रं
केनिपातकमित्यमरः॥१८॥कथयेति॥प्रश्नकाव्यंभंक्त्वाविभज्यतदेकदेशेनयत्रोत्तरंद

चारयइतियत्रस्यादुत्तरमथतत्रकाइराःप्रश्नाः॥कथयत्वरितंकेसुनौकायांवाहनो
पायाः॥१८॥केनिपाताः॥इतिइष्टप्रश्नजातिः॥ ॥कथयाम्बुकमित्यादिभंक्त्वायत्रोत्त
रंभवेत्॥भग्नोत्तरंतदिछंतिकाकुमात्रेणशोविनं॥१९॥

त्तंभवेदित्यर्थः॥काकुरुच्चारणगतप्रयत्नविशेषः॥कथयसरइत्यादेस्त्वरितमहेशोप
रिति नंविच्छिद्यपाठनेतुउ त्तरप्रतीतिर्भावः॥१९॥ ॥श्री ॥ छ॥ श्री॥ ॥

भवतइवेतिभवतस्तवश्रुतिस्वच्छनिर्मलंअभ्यंतरंहृदयेमध्यभागश्चाअगाधंगंभीरं।काव्य
रूपस्यअमृतस्यरसेमग्नःअत्रप्रश्नद्वयेकथयसरसइतिवाकास्यकःसरसएवंविधइति
आपातस्तोबोधकस्यभंजनंनंक्त्वासरसइत्युत्तरंयोजनीयं।सरसःसरोवरस्यासहरसेनवर्त्त
तइतिसरसकाव्यदृष्टयर्थः॥२०॥वीरेतिवीरेशूरेषुरुषेसरुषिसक्रोधेसतिहृद्यशा

तद्यथा॥भवतइवास्तिस्वच्छंकस्याभ्यंतरमगाधमतिशिशिरं॥काव्यामृतरसमग्नस्त्वमिव
सदाकःकविःसरसः॥२०॥वीरेसरुषिदृष्टंनित्यंकाव्यदर्शनशीलोभवति॥नभसि
प्रेसिप्रस्थितजलदेकराजतिहंतवदत्तारा॥२१॥इतिभग्नोत्तरजातिः॥ ॥ ॥॥

यिनावस्थःप्रविलानभसिश्राकरोप्रस्थितागताजलदमेघावस्मात्तादृशेअत्रदेववदत्तारा
इत्यत्रवदतश्चारइतिविच्छेदाद्यप्रश्नोत्तरं॥आराशस्त्रविरोधः।हेदेवेतिसंबोधनेकृतेवि
वदतेतिभोरवेरुवचनंयुग्मत्रितूलंकर्त्रवेक्षयाश्राचमप्रभेदिकेसमरः।इतीवोत्तरेतुरे

यत्रइमिश्रितोवत्रइमुत्तरंप्रश्नवाक्यस्यादौमध्येअंतेवासंस्थितंभवतितत्क्रमादाद्युत्तरंमध्यो
त्तरंमध्येत्तरंअंतोत्तरंचेतित्रिधाश्रोक्तमित्यर्थः॥२२॥अमरहितइतिपद्मःविकसितःसन्
कादृक्षोभवतितरांइतिप्रश्नेअमरालंहितोअमरहितइत्युत्तरमादौवर्त्ततेश्रापतत्स्तुच्च
मेलअमलेनरहितोनिश्चितइतिबोधोभवतीतिगुप्ततःकःपुरुषःज्योतिर्विज्योतिःशब्दे

यत्रइंप्रश्नवाक्येस्यादादिमध्यांतसंस्थितंउत्तरंतत्त्रिधाश्रोक्तमादिमध्यांतपूर्वकं॥२२॥
तद्यथा॥अमरहितःकादृक्षोभवतितरांविकसितःपद्मः॥ज्योतिर्विकःकादृक्षेषुविप्रायः
जपूजनेलोकेः॥२३॥प्रभवःकोगंगायानगवतिरतिसुभगश्चंगधरः॥केसेयंतेसेव
वक्रसाधैरत्यंतमर्थरतैः॥२४॥इत्याद्युत्तरजातिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कादृक्षःलोकैःपूज्यतेअत्राक्षितदेवोत्तरंअमेलांत्यरहितइत्यर्थः।वाऽसिपद्ममित्यमरः।
प्रभवइतिअतिसुभगश्चंगधरोनगपतिर्हिमालयःगंगावाःकःइतिप्रश्नेआद्युत्तरंप्रभवस

स्मादितिप्रभवउत्पादकइत्यर्थः॥अथचप्रभवोमहेशोयत्रसतथेतिशोपनंसेवकसार्थ
भृत्यसमूहेःअर्थरतैःधनार्थिभिः॥अत्रावितदेवोत्तरंप्रभवःस्वामिनइत्यर्थः॥१७॥अथमि
२३ तिः॥अथमुदितोहिमरश्मिश्चंद्रःवनितावदनस्यास्त्रीमुखस्यकीदृगुतिप्रश्नःउत्तरस
दृशःसमानःकीदृशःसन्नसदृशोभवतीतिप्रश्नोतगतित्वत्रसाक्षेपनेनालादिकानांरूपाणां
अथमुदितोहिमरश्मिर्वनितादेवेनस्यकीदृशःसदृशःनालादिकोपलंभनःस्फुरतिप्रेक्षतां त्व
क्स्या॥२५॥कोदृक्मनःप्रियादिप्रायेलोत्पद्यतेकुतोनगतःगायःखलुनचलतिपुरुषःस्था
नादुक्तःसकीदृक्षः॥२६॥ ॥इतिमध्योत्तरजातिः॥

उपलंभोबोधःअत्यक्षतःदृष्टिवात्

कस्यस्फुरितिनायतेः॥अत्रावितदेवोत्तरंदृशासहितःसदृक्सदृशःसनेत्रस्येत्यर्थः॥अत्रोत्तर २३
स्यमध्योत्तरमिदंएवमग्रेऽपि॥२५॥कोदृक्केतिःकुतइत्यंतंप्रश्नःउत्तरंगतइतिवर्तताइत्यर्थः
स्थानात्नचलतिस्वस्थानस्थितइत्यर्थः॥अत्रावितदेवोनगतोनचलितइत्यर्थः॥२६॥ ॥

कस्मिन्निति॥चतुर्षुप्रश्नेषुलोकस्यश्रंतस्थितंवारिवाहइत्युत्तरं॥वारिजलेमानावसंति
॥वारिरित्यमरः॥वापदंविकल्पंवदंति॥विवस्वान्सूर्यःअहःदिनंकुरुतेवारिवाहोमे
घःपांथस्त्रीणामुत्कंठाकारः॥वारिवाहपदस्यप्रभृतगतित्वत्रसाक्षेपनं॥२७॥राहुरिति
॥प्रभृगतइतिराहुःकादकसन्प्रचुरस्याभिधायीप्रतिपादकोभवेत्॥राहुविदःबहुस्य हे

राहुःप्रभृगतइतिप्रचुराभिधायीकादकभवेद्बहुदतराहुविदोविचिंत्या॥कादकत्वह
स्तिप्रभृतेर्विहिताभियोगःप्रायःप्रमानंभवतिनास्तिकवर्गमध्यः॥२८॥

तिप्रभृतेर्बोद्धृदर्शने

विहितोज्ञातःअभियोगःपरिश्रमोयस्यसतथाउभयत्रोत्तरं॥नास्तिकवर्गमध्यःकव
र्गस्यमध्योगकारःसनास्तिश्चयंभावःप्रभृगतइतिराहुस्यगकारेणास्तीतिचेत्तत्प्रभृत
राहुरित्यत्रचुराभिधास्यात्॥यद्यविगकाराभावेवितर्हितस्यश्रकारस्यसत्वादिदमसंगतंत
थाविकवर्गेत्यनेनतत्रयथापठितेतथाभूतस्येवात्राभावोबोध्यतोतत्रचकवर्गेत्या

दिकमेलाकारयुक्तएवपद्यतेऽन्यथाऽऽकारणसंभवादितिऽत्रकारयुक्तस्यगकारस्यना
वोऽत्राभिप्रेतदृत्तिनदोषः।हिरावत्तोनास्तिकवर्गस्यपरंवेदसमूहस्यमधोमधस्य
२५ ।।अत्रस्थितस्याप्युत्तरस्यप्रश्नमधिगततत्वसंभावनयागूढत्वं॥२८॥

केभुजंगेन्द्रास्तनमंडलानोकीदृशमाचंद्रमसःकुतःश्रीः॥किमाहसीतादृशवक्त्रनी
ताहरामहादेवरतातमातः॥२९॥किमाहसीदृत्यंतोत्तरजातिः॥ ॥परंतरभिसंधा
नात्प्रश्नवाक्येविसंस्थितेऽकथितापहुतिश्चेवलक्ष्यतेयत्रनोत्तरं॥३०॥

परंतरेतिऽपरंतरभिसंधानात्प्रश्नवाक्येस्थितमप्युत्तरंयत्रनलक्ष्यतेतत्कथितापहु २५
तेस्यादित्यर्थः॥परंतरात्स्यादित्येवपदच्छेदःपरिग्रहः॥३०॥ ॥ ॥

एषाऽत्तिऽअत्रप्रश्नत्रयस्योत्तरंकविनेतिऽहेकेदृष्टिदूनाकामेनविश्वंमोहितंहिरावत्
तोकविनापंडितेनयशःप्राप्यतेऽदृंचोत्तरंप्रश्नवाक्यस्थितमपिदूनादृतिपदांतरेणकी
र्त्तितमित्यनेनवाक्यांतरेणसंबंधान्नलक्ष्यते॥३१॥कस्येतिकस्यवस्तुनोमरोर्निर्जलदे
शेदुरधिगमोऽप्राप्तिः॥उत्तरमप्यत्रैवकस्यनलक्ष्येत्यर्थःऽप्रश्नवाक्यसंबंधादुत्तरंनल

एषासंबोधनंकादंबकविनापरिकीर्त्तितं॥केनेदंमोह्यतेविश्वंप्रायःकेनाप्यतेयशः॥३१॥
कस्यमरोदुरधिगमःकमलेकःकथयविरचितावासः॥कैस्तुष्यतिचामुंडावदरिपवस्तेकुतो
भक्ताः॥३२॥इतिकथितापहुतिः॥ ॥यत्रभंगस्यवैचित्र्यंविवक्षितंतन्निगद्यते॥वक्तुमो
त्तरंप्रश्नंतद्वैचित्र्यंतुनायकं॥३३॥ ॥

स्तेऽएवमग्रेऽपिऽकमलेवसेऽकइत्युत्तरंवदमविज्ञेत्यर्थःऽकेकुत्तरमविमस्तकेऽइत्यर्थः।
कुतइत्युत्तरंएषातोभक्ताइत्यर्थः॥३३॥यत्रेतियत्रदुत्तरेभंगस्यवदच्छेदस्यवैचित्र्यंतेऽप्रोपस्थिति
कृत्वाभावःवक्तुमस्यछंदसोनामयत्रोत्तरंतदुत्तरनामकथनमित्यर्थः॥३३॥

स्वारस्यमहिमरसत्रमकारश्रवणमनुपपन्नं तथापि मकारेणादेशिनाभ्यनुज्ञ३२

कादशिनिरीक्षणजातसंभ्रमलोचनजन्यमंबुजलंगविजलेऽधिक्षोभर्चनावदतिवाप्रश्नचतुष्टयेक्रमा
दुत्तानविधत्तेहिंस्राव्याघ्रादयोवत्रततत्राहिंस्रवनेनभयायाश्रेयेवाहिंस्रमित्युत्तरस्याहिंसः
२५ हिंकाररहितस्याथविहिंसस्याश्रयस्तमित्यस्यानेत्रजलंवाक्षंयद्यविहिंसन्नित्यत्रनकारस्यानीयानुं
स्वारलुप्तश्चादेशोलक्षणीयदूतिनदोषःअस्यद्विरावर्तोग्रः विष्णुःअहिंसमहिंसकंअहिंवाकुकिं

कादकवनंस्यान्नभयायदृश्येयदुत्तरंतस्यचकादराश्चावाक्षंभवेदीक्षणजातसंभ्रकंवाधिरो
नेत्रविकोर्चनावः३७अथाश्रहिंस्रमहिंसः।श्रावःकार्यनिवुन्यंतेनराःसर्वत्रकादशाःधानादृत्यधिश
रोवंशोवाचीस्याच्चकादराः३५।सवधानाः।इतिविषमजातिः। ॥

अधिरोतेदृत्यर्थः३७।श्रावदूतिःप्रश्नदूयेक्रमादुत्तरालि०।सवधानाश्चवधानेनहिताहितप २५
रिज्ञानेनसहिताःपुरुषाःनमुह्यंतिःदूतिरावर्तोग्रकारेणसहवर्त्तमानोसोनविद्यतेधावात्रसःअ
धाःनविद्यतेश्रावत्रसश्चानाःसोश्वासोसोग्रधाश्चेतिसावधाः।सश्वासावनाश्चेतिसावधानाः।धावर्जि

नश्चाकारवर्जितश्चधानाराद्यश्चकारयुक्तश्चेत्सोराक्षोभवतीतिभावः३५।गतक्लेशेति।गता
क्लेशाःसंसारदुःखानिश्रावासाःतपःश्रमाश्चयेषांतेतथावतोविमलमनसोनिर्मलचित्ताःसश्र
द्धानिर्मलजापवित्राइतियावत्सुरद्विड्विष्णोर्विभोःकवीनांश्रेयःप्रियतमंनवलघुयुतैरष्टभु
भिर्वर्णैःस्मरघटितबंधंकिंचत्तेछंदः

गतक्लेशायासाविमलमनसःकुत्रमुनयस्तपस्यंतिस्वस्थाःसुरद्विड्विभोःकाचद्यिता॥कविभ्रे
यःकिंस्यानवलघुयुतैरष्टभुभिर्बुधावत्तंवर्णैःस्मरघटितबंधंकथयतान्दिरदिणी॥॥
३६॥उरसिसुरभिदत्तमालिंगितासेश्वरसिजमकरंदैर्नंदितामोदतेकाजगुरुसमलघु
वर्णैरर्णवाख्यातसंख्यैर्गुरुभिरुपरतांकाछंदसांवृत्तिरग्र्या३७॥मालिनी॥इतिवृत्तजातिः।

स्यात्तेहेबुधास्तत्कथयतेत्यनयाःप्रश्नत्रयेक्रमादुत्तरालिरदिणीवर्त्तेमुनयःतपस्यंतिःश्रस्प
विभोःस्यादृर्क्ष्मोःहितवत्तोदिरदिणीनामसप्तदशाक्षरंछंदः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तदुक्तं।।रसैर्कद्वैःछिन्नायमनसभलागःशिखरिणी।।इदंपद्यमेवतदुदाहरणं।।७।।उरसीति।।
उरसिवक्षसिमुरभिदाविष्णुनागिरिसमखुवलैरक्षभिर्लघुभिःश्रर्णवैःसमुद्रैःससभिरात्मा
२६ तासंख्यायेषांतैःससभिरित्यर्थः।।एतैर्वलैर्यःछंदस्तेनसताबलरूपाश्लोकरूपाश्रुतेत्यर्थः।।
प्रश्नत्रयेकमादु।।मालस्भाः।।श्रलिनीभ्रमरी।।मालिनीनामछंदः।।एतत्पद्यमेवतदुदाहर
णं।।७।।

एकमेवोत्तरंयत्रसश्लिष्टंत्वाद्विधाभवेत्।।सप्रतिषेधंतत्पदेनेनामाख्यातंतदुच्यते।।
७।।समरशिरसिसैन्यंक्रोदरादुन्निबारंविगतघननिशीथेक्रोदरीव्योम्निशोभा।।किम
विविधिवशेनप्राप्यवोग्यामिमानंजगदखिलमनीशोदुर्जनःकिंकरोति।।७।।अभिभवति।।

एकमेवेति।।सुश्लिष्टत्वाद्येनश्लिष्टत्वात्।।राक्षभेदेविधिनार्थप्रतिषेधंकृत्वादित्यर्थः।।सुश्लिष्टं।।तप्र २६
भेदेनद्विधाभवेत्।।सुबंतंवाएकार्थस्यतिङंततंवाएकार्थस्यप्रतिषेधंकृभवेदित्यर्थः।।७।।समरे
ति।।विगतघनानामेघायस्मात्तादृशेनिशीथेनिशामध्येव्योग्यत्वेनयोद्धित्वादिनाभिमानेहंकारेयोग्या

नविद्यतेभार्यस्यतदभिसैन्यंभभिसंमुखवर्तीतिवाभंनक्षत्रंतद्भूतिर्व्योम्निभभिभवतिपराभ
वतिदुर्जनःभत्रैवभवतीतिससप्तंतत्वाद्सुबंतंभत्यत्रतृतिङंतमितिनिएवमयेषुक्तंभउडीव
रमितिभत्रनंतरवाचिपश्चाद्बोधकंकपीनांपतिःसुग्रीवःगदिनंदुर्गागदितुमितिपाठेवक्तुंहे
गतमत्सराःसज्जनाःप्रश्नत्रयेकमादु।।श्रनुइतिपदंश्रनंतरवाचिरामेणसहवर्तमानाःसरामा
वयंश्रनुसरामाःश्रंगाकुर्महित्यर्थःइतिलटिउदाहरणंदत्वंसुत्तिङ्ग्रयेलकारंतमप्युदाहरे

पदमनंतरवाचिकिमिष्यतेकविपतिर्विनियोनुकादराः।।परगुणंगदितुगतमत्सराः
कुरुतकिंसततंभविसज्जनाः।।७।।लट्।श्रनुसरामः।।वरतिरामनुष्यजथन्यजोवसतिकु
त्रसदालसमानुषःश्रविचराकमुतेनतिरस्कृतोरविसुतःकिमसौविदधेत्वया।।७।।लिट्
श्रनुजगदेह।।
वेतिनस्येवप्रश्नांतरसूचनायाराक्षसतेनेदंपुत्रेणवालिनारविसुतःसुग्रीवःप्रश्नद्वयेकमादुवाहे
श्रनुजनिलदृष्टातःगदेहिरावत्तोमयासुग्रीवःश्रनुजगदेहेश्रनुमहविषयःसतः।।७।।

भवतीति॥हेप्रियस्वामिन्नीदृश्यामंत्रणेकिंपदं॥प्रश्नचतुष्टयेकमादुणासमासमानाभूःरथोनां
गमनयोग्याभोजनांतेप्रदेयंरथिरेइतिनीचसंबोधनं॥हेराजन्तोनिबुर्बुद्धिरुत्तविवादाःस
२७ दृशैःसदुत्तमोऽर्थोधीविषयोयेषांते॥रुत्तमातेरुत्तमास्तो॥समारथिरेरुत्तसमाधानाइत्यर्थः॥

भवतिगमनयोग्याकीदृशाभूरथानांकिमतिमधुरमन्नंभोजनांतेप्रदेयं॥प्रियतमवदनीचामंत्र
त णेकिंपदंस्यात्कुमतिरुर्विवादाश्चकिरेकिंसमर्थैः॥ई॥सदरिरे॥वदतानुत्तमवचनंश्रुनिरु मो
श्रेरुश्रेरश्रेश्रकीदृक्षः॥तवसत्यदोगुणनिवहेरिपुनिहंवेचकिंचकृत्तरिः॥ई॥श्रवमंतारः॥

॥ई॥वदतेति॥श्रनुत्तमस्यापरुषस्यवचनंबोधकंपदंवदत॥सुशोभनंत्वदयस्यसतथातस्य
तवात्वामित्रस्येतिवाऽर्थः॥प्रश्नत्रयेकमाश्रवममनुत्तमंऽश्रेर्धनिस्तारऽच्यतेगुणनिवहैः २७
रिपुनिवहमवमंतारःश्रवशांकरिष्यंतिं॥ई॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कीदृगितिं॥तितार्षैःतत्तुमिछोःहेमानविज्ञाःप्रमाणविदः॥कृत्तास्मिंकरिष्यामिःश्राश्रया
यामस्मिंन्प्रश्नचतुष्टयेकमादुःनविघतेनोयत्रतदनोकारहितमित्यर्थः॥तादृशंतोयं
से दुस्तरं॥मातापूज्याहेश्वस्तेइतिरवदुसंबोधनंश्रस्मिंधनुमातासेश्रनुमास्यसि॥श्रनुमिति
विषयंकरिष्यसीत्यर्थः॥ई॥कमुकाइति॥हेश्रथिनोधनिनःपुण्याहंपुण्यर्द्धिंप्राप्य य

कीदृक्तोयंदुस्तरंस्यात्तितार्षैःकापूज्यास्मिन्नवद्रुमासंश्रयस्व॥दूरेधूमंदूरतोमानवि
ज्ञाःकिंकृत्तास्मिन्प्रातरेवाश्रयामः॥ई॥श्रनुमातासेकमुकाःस्युःकवानीचाःसर्वः
कस्मिन्नमोदतेश्रथिनःप्राप्यपुण्याहंकरिष्यतश्चेत्तन्निकिं॥ई॥दास्यामहे॥ ॥ ॥ य

श्राश्रथिनोयाचकान्प्राप्यपुण्याहमित्यत्यंतसंयोगेद्वितीया॥पुण्याहंप्राप्येत्यर्थः॥व
त्तन्निधनानिःप्रश्नत्रयेकमाःदास्यकर्मकारणभूतयाःसहार्थेतृतीयाःनीचाःनीचपुरु
षाःकमुकाःमहेऽत्सवेसर्वेजनःप्रमोदतेत्यर्थोभवति॥महेऽरुत्सवेऽत्सवइत्यमरः॥व
त्तन्निदास्यामहेदानंकरिष्यामइत्यर्थः॥ई॥ ॥ ॥ ॥

कोदुःखीत्यः यत्रस्थलेनित्यंविरतः निवृत्तः निरुत्साहोवासततः स्थानात्किंकरिष्यति॥प्र
श्नत्रयेऽकमा०॥प्रयासः परिश्रमोऽस्यास्तीतिप्रयासीसर्वकार्येषुदुःखीभवतिऽतिपरं
श्रार्थस्यातिशयस्यवाचकंततःस्थानात्प्रयासंप्राप्स्यतीत्यर्थः॥ई॥विघतेइतिकि
२८ यायाःसमानोऽर्थःकःराइत्यर्थः॥किंनुद्रोऽक्षराद्यचिरुविरोधेऽचिरयतिऽचिरस्या
थिनंकरोति॥प्रश्नत्रयेऽक०॥संतिविघतेऽनविघतेजनुयत्रनरजनुलास्थानेवसनु
द्रामचिरयति॥संत्यजनुजहातुकोवंसुजननः॥ई॥मेघेति॥मेघात्ययेराद्रिसुप्रजः त्रि
योऽवगाहोयस्यासातथाऽतेछेदःवसंततिलकासंज्ञकंकियदक्षरसंबंधिकमितिकृति यि
कोदुःखीसर्वकार्येषुकिंभ्रमार्थस्यवाचकं॥कोयत्रविरतोनित्यंसततःकिंकरिष्यति॥ई॥
शुद्धं॥प्रयास्यति॥विघतइतिसमानार्थंकःराइःकिमचिरयतिनुद्रं॥कथमियदिकोपःस्या
त्तेसुजनःकिंकरोतुवद्॥ई॥संत्यजनु॥मेघात्ययेभवतिकसुभगावगाहवत्तंवसंततिलकं २८
कियदक्षराणं॥भोभोकदर्थपुरुषाविभुवदिनंचवित्तंचवःसुबहुतत्कियतांकिमेतत्॥ई॥
नरीयतां॥ ॥
मिरक्षरैर्भवतीत्यर्थः॥कदर्थपुरुषाःखलपुरुषाःविभुंबहिनंतुलक्ष्मेषान्यतरस्यंसं

कांतिदिनंवित्तंधनंवोयुष्माकंसबहुंतरंप्रश्नत्रयेऽक०॥नरासदित्त॥ईयतांएतावतांभवदु
क्तश्लोकस्थितषट्पंचाशदक्षराणामित्यर्थः॥वित्तंनरीयतांतानेनकृत्यमित्यदर्थिनः॥
ई॥कोमाघतीति॥तनयंपुत्रंजनकराजसुतासीताहेरुषीबलकृषकाश्चीकरःकुर्वंतं
प्रयुक्तवान्॥प्रश्नत्रयेऽक०॥अलीभ्रमरीमकरंदेपुष्परसैःमाघतिसातालवंनामलुब्धमस्

कोमाघतिमकरंदैस्तनयंकमसतजनकराजसुता॥कथयसखीबलसस्यपंकंकिमचीकर
स्त्वमपि॥ई॥अलीलवं॥एछतिपुरुषःकेस्योसमभवन्नुविवज्रस्तनपस्तवः॥बहुनय
दैरंजिजिमिषुदैराकीदार्यतेसकथं॥५०॥मानवनगा॥

नासस्यधान्यंचलीलवंस्तावद्गरालेदितवानसि॥ई॥अस्योर्वीविवज्रस्तनपस्तवःकेसम
नि भवन्नुताःपस्तिःपस्तमलं॥बहूनिभवानियत्रदेशेतेजिजिमिषुंनुमिछुः॥प्रश्नद्व
यैकमा०॥हेमानवमनुष्यनगावर्तता॥नविघतेश्रवनंरक्षणंयस्यसतथाहेश्रवनमागा
मागछ॥ईदृग्गतावित्यस्यरूपं॥५०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्त्री

किमेति॥स्वभुजबलेनगृहीतेविधिस्तुःकर्त्तुमिच्छुःहरिरहंमहाध्वंपर्वतंकिंश्वकरवंसतेवा
नस्मि॥इतिहरिःपृच्छतिभावः॥प्रियतमवदनेनकांतमुखेनपक्वबिंबफलसदृशःप्रिया
वाःकांतावाः॥प्रश्नहवेऋमादु०॥हेहरेत्वंमहीध्रंअधरःधृतवानन्यधरोदंतछदःअन्त्री.

किमकरवमहंहरिर्महाध्रंस्वभुजबलेनगृहीतेविधिस्तुः॥प्रियतमवदनेनयतेकः
फलिलिताबिंबफलोपमःप्रियावाः॥५१॥अधरः॥वहिहरतिभयात्तवाहितःकं
कमधकरणिनविंदतीहभातः॥कथयकिमकरोतिमांधरित्रीनृपतिगुणेनृपसुंदर
त्वमेव॥५२॥समरंजयंभद्र।

रेतिडं॰तंपश्चात्सुबंते॥५१॥वहिहरतीति॥अहितःशत्रुःविंदतिप्राप्नोति॥अकरोःकृत २८
वान्॥हेवीरश्रेष्ठनृपतेवरेत्यत्रनृपसुंदरेतिकश्चित्पाठः॥प्रश्नइत्येक०॥समरंयुद्धंप
हरतिजयेनप्राप्नोति॥अहंनृपतिगुणेधरित्रीसमरंजयंसम्यक्रंजितवानस्मि॥५२॥ ॥

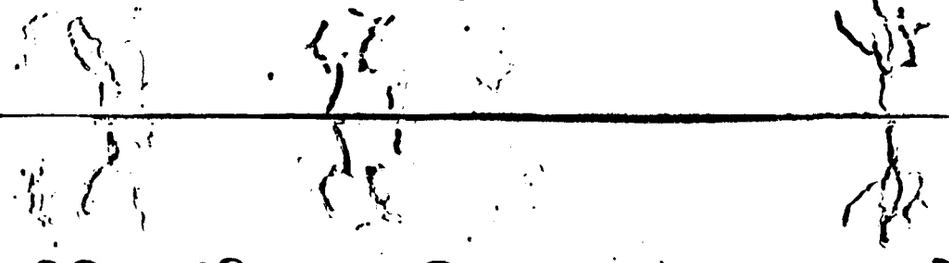

कादृगिति॥लक्ष्मीमिच्छन्वीरःकस्मिन्स्पृहयतीत्वयः॥यद्यप्यत्रवृस्पृहेरासितइतिपाणिनि
सूत्रेणचतुर्थीभवितुमर्हति।तथापिविवक्षातःकारकाणिभवंतीतिन्यायात्रसप्तमी॥हेसु
भटजनाःभात्मजोभात्मजहिषावित्यमरः॥प्रश्नचतुष्टयेऋ०॥परान्प्रबलसेनान्॥जयेविज
तियेस्पृहयंवीरःहेमहिष्यधिरात्रूनपराजयेमहिश्रमिनवामग॥५३॥कंसारातेर्विलोकेनक

कादृक्सेनाभवतिरणेदुर्निवारावीरःकस्मिन्स्पृहयतिलक्ष्मीमिच्छन्॥कासंबुद्धिर्भवति
भवःसंग्रामेकिंकुवीर्यंसुभटजनाभात्मजान्॥५३॥परान्जयेमहि॥कंसारातेर्दृग्गमनं
केनस्यात्कस्मिंल्लक्षिनचलभतेस्वस्पेच्छः॥किंसर्वेषांसुभकरमबुधीराकिंकुरुत्वंसुजनस
रोकंशोकं॥५४॥विनोदयेयं॥भद्र॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रणेनगमनंस्यात्॥तृष्णामाकांक्षास्वल्पेच्छःस्वल्पलोकः॥हेसुजनशोकेनसहवर्त्तमानंससशोकं।
प्रश्नचतुष्टयेऋ०॥विनावस्त्रिणागृहेनडदयेभ्रभुदयेभ्रयंसुभावहविधिंदृतिः॥अयंयः
सुभावहोविधिरित्यमरः॥विनोदयेयंविगतशोकंकरोमि॥५४॥ ॥ ॥ ॥

वारणईड इतिवारणेंद्रोहस्तिश्रेष्ठःयदितस्मैश्रवस्यंऽर्कंवानस्यात्तदातस्मैधनंकिंसतवान्स्या
मित्यर्थः॥प्रश्नद्वयेक०॥समदंमदेनसहितं॥श्रास्यमुखंयस्यासोसमदास्यः॥हिरवत्तोसमदा
स्यःसम्यक्दत्तवान्स्यादित्यर्थः॥५५॥कालइति॥यथायुक्तंयथोचितंयुधेतिप्रश्नोतिःयुधुस्थि
तास्तैःश्रलसैस्तोलब्धोस्यातोऽनंकिंकरिष्यतीत्युक्तंस्यात्॥प्रश्नद्वयेक०॥श्रहस्पतामनुपम

वारणेंद्रोभवेत्कोदृक्ज्ञातयेभंगसंहतेः॥यश्चश्वसेतदातस्मैकरिष्यमहधनं॥५५॥समदास्य॥
कालेदेशेयथायुक्तंनरःकुर्वन्तुयेतिकः॥श्रुक्रवंतावलसैतोचेदन्नंकिंविधास्यतं॥५६॥श्रहस्प
तोऽदृदृतिनामाख्यातजातिः॥ ॥इत्यंतर्कवितंदातार्कोसौन्नसोऽत्रोत्तरेयथा॥शास्त्रीयं
वाऽसंज्ञाभिःशास्त्रजंशास्त्रसंज्ञयावा॥५७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हसनीयतामित्यर्थः॥हितीयवाक्तोऽहस्पत्यकंदत्तंस्यादित्यर्थः॥अहोत्याऽदृत्यस्यकर्वं॥५६॥
श्रहस्पतांऽदृदृशेवमिति॥तर्कशास्त्रीयपरिभाषयाऽत्तरंतार्कमित्यर्थः॥सूत्रेकृतराशिसं
ज्ञोक्तराशिनोःराशिसंज्ञाभिःशास्त्रीयंपरिभाषाभिःशास्त्रभाषयाऽर्कशास्त्रातिरिक्तशास्त्रपरि

हिमानीति॥हिमानीहिमसंततिस्तथास्यशीतोश्रार्द्रादितो॥प्रमाणेऽयइतिस्पष्टोवेपंचमी॥प्रमाणेवि
हायनसंमतः॥प्रमाणमिनोनसीलतइत्यर्थः॥श्रथवातिरिक्तइत्यर्थः॥प्रश्नत्रयेक्रमादु०॥नविद्यतेभा
यवोस्योऽभोऽभ्रंविद्युःश्रभावःसप्तमपदार्थः॥प्रमाणमिनोनंश्रनप्रभाकरसंमतः॥तन्मतेऽभाव

भावया॥हिमानीस्यशीतोस्यातोऽर्कोवाशिभास्करे॥कुःकुत्सःप्रमाणेऽनप्रभाकरसंमतः॥पदा
श्रभावः॥केप्रवीणःकुतोहानंजीर्णंवासोंशुमोऽर्कः॥निरकुटिलवोवातंवोगाचारश्चकीदृशः॥

॥५९॥विज्ञानवादिनः॥इतितार्क्यजातिः॥
स्यप्रमाणतोगाकारात्॥५८॥केप्रवीणइति॥प्रवीणदक्षोऽंशुमान्रतेजस्वीवार्क्यजातिरिकंव
लुवोगाचारःबौद्धगमोऽकवोगाभ्यासिनः॥प्रश्नचतुष्टयेक०॥विज्ञाविशिष्टज्ञानवंतःनवात्रकृत
नतज्जीर्णहानंश्रदनःसूर्यःश्रंशुमान्श्रदनःसूर्येप्रभोरक्षीत्यमरः॥विज्ञानवादिनोज्ञानमेवसत्यं
श्रन्यदलीकमितिवादिनोबाह्यकविरोधात्॥५९॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कोनयतीति।नयतिस्वगृहंनयतिमारयतीत्यर्थः।विभरंबभ्रुवाधत्तवान्।नाचोजनः कुत्रसति सगर्वःसाहंकारोभवति।प्रश्नचतुष्टयेकमा०।यमःप्रेतराट्।अगंपर्वतंधनेसतियमोऽगंधने इतिपालिनीसूत्रेण॥६०॥किंस्यादिति।।विरोध्यनिष्टंविरोध्यचस्तिपूरणीवाक्यालंकारेचस्तिस्त्यादूरिकानभवतीत्यर्थः।प्रश्नचतुष्टयेक०।विरोधणंभावर्त्तकधर्मः।एकासेत्यादिना

कोनयतिजगादशोंकंकथयतिबिभरंबभ्रुवकिंविलुः॥नाचःकुत्रसगर्वःपालिनिसूत्रंचकार्दृ ष्टं॥६०॥यमोऽगंधने॥किंस्यादिरोध्यनिष्टंकासंत्यावदनपूरणीभवति॥नाचःकेनसगर्वःस त्रंचांडूचकादृष्टं॥६१॥विरोधणमेकार्थेन॥ ॥इतिसोत्रजाति॥ ॥नश्लाघतेखलःक स्मैसस्तिंतंकिमुच्यते॥लडादेशानवानांचतिङांकिंनामकथ्यते॥६२॥परस्मैपदं॥

यादित्वत्पूरणीयानभवति।अर्थेनधनेननाचःसगर्वःविरोधणमेकार्थेनेतिचांडूसूत्रेण॥६१॥॥ नेति॥श्लाघतेप्रशंसांकरोतिलाटांलकाराणामादेशाःलादेशाःतेषांनवानांवचनानांप्रथममध्यमो त्तमपुरुषाणांतिस्तांतिवस्तिमस्तयोःप्रश्नत्रयेक०।परस्मैअन्यस्मैनश्लाघतेपरंस्तुतिंकुरुते। परस्मैपदंभितिर्तेत्रादानांव्याकरणेसंज्ञा॥६२॥ श्री ॥ ॥ श्री ॥

सततमितिउत्तमंश्रेष्ठंकिंपदंआत्मपदंपरस्मैपदंचेत्यर्थः॥प्रश्नत्रयेक०॥आत्मनेश्लाघतेनाचः॥प दंस्यानेसर्वधेस्योत्तमःकचादीनांधात्वंतोकर्त्तरिआत्मनेपदंभवति॥६३॥किंनितिहेशब्दविः ॥प्रश्नेत्रयेकमादु०॥स्वःपदंस्वर्गवाचकमव्ययं।इतःइत्संज्ञेस्योयःसमाहारःस्वरितइत्यु च्यते॥६४॥जलदेति॥जलदानांमेघानामत्योऽभावोयत्रयस्मिन्नारब्धेसमदःसकामः।

सततंश्लाघतेकस्मैनाचोऽविकिमुत्तमं॥कर्त्तर्यविकचादीनांधात्वंतांकिंपदंभवेत्॥६३॥आ त्मनेपदं॥किमव्ययंवाक्यालंकारस्वरोवोविधीयते॥ऋतश्चसंयोगादेर्गुणःसमाहारःकृच्य ते॥६४॥स्वरितः॥शश्वद्यजाति॥ ॥मेघात्यवेभवतिकःसमदःसुभगंचकिंकमधरंमुरजि त्॥कटुतैलमिश्रितगुडोनियतंविनिहंतिकंत्रिगुणसप्तदिने॥६५॥श्वासरोगं॥ ॥

सुभगंमनोहरंचकरोतिजलदात्यवेदित्यस्यसमुच्चयः॥मुरजित्विष्णुःअधरंतधस्तवान्।कटुतै लंसार्षपंत्रिगुणसप्तदिनेरेकविंशतिदिनेरित्यर्थः॥प्रश्नचतुष्टयेक०॥स्वाकुक्कुरःसमंकामन सरस्तडागः॥अगंपर्वतंश्वासरोगंसुप्रसिद्धं॥६५॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कादृगिति॥घस्रेहिनेऽहूदृतिऽत्तरस्थसंबोधनपदंसंगतयेरेवामात्येगुरो॥विविक्तोविवेकवान्
॥प्रश्नत्रयेऽक॥विगतोभादप्तिर्यस्यासाविभादपतिरवाहेकरभऽहूवनंस्यगामजंतेविभाकर
३२ रभवनेसर्वज्ञसिंहप्तिंगतेगुरोवर्णएवेतिवर्णएकोवर्णइत्यर्थःतिङ्मुबंतत्वेवाक्यं॥
॥६७॥कोयऽकइतिभिक्षुभिःसंन्यासिभिःप्रश्नचतुष्टयेऽक॥ऽःशिवः॥ऽःकमःऽश्चऽश्ववी

कोदकंघस्रेदापवर्त्तेःशिखास्यादुहूःऽछत्यामजंतेमृगाःकिंरेवावार्येकिंगतेप्रायशो
स्मिन्लोकःकुर्वान्नोविवाहंविरक्तः॥६६॥विभाकरभवनं॥इतिशास्त्रजातिः॥वलेत्तिरवदं
पत्रतऽलेत्तिरमुच्यते॥वाक्यंयत्रोत्तरंतत्रवाक्योत्तरमितिस्मृतं॥६७॥कोविख्यातावहेः
राऽकःकंवदतिकिंवदंकोभालोतिरिहिऽस्यसेऽंतेकेचभिक्षुभिः॥६८॥वीहरारः॥ ॥

३२

शिवकामोराऽकंभविविख्यातोःविख्यातो॥अहेःराऽकूइतिवाहेवाकंजोऽमयूरेसर्पारिप्रति
द्वौ॥हापदंशोकंवदति॥धनंऽरिहिऽस्यऽछत्रावीहरानिर्जनेदशनः॥६८॥ ॥ ॥ ॥

किमितिप्रश्नेवाहाःमेघाःहरिवल्लभालक्ष्मीःप्रश्नपंचकेऽकमाणिकंजलंतनविषुनासहवर्त्तते
इतिसालक्ष्मीःसपदंऽरिजायांरोगिणिःकंसनामासुरः॥६९॥दधातिशुचिशुभ्रेऽभ्रेमेघःन
विद्यतेकंसुखंयस्यासावकःदुःखितइत्यर्थःप्रश्नचतुष्टयेऽक॥अगंपर्वतेऽकंनिर्मलंमस्तकं

किंमुंचतिपयोवाहाःकदाहरिवल्लभा॥पूजायांकिंपदंकोगिःकःऽछत्रेनहतोरिपुः॥६९॥
मेकंसासुरः॥वलेत्तिरजातिः॥ ॥दधीहरिःकंशुचिकादृगब्जंपऽछत्यकःकिंकुरुतेसरो
कः॥श्लोकंविधावापिकिंनिसुदारःकविर्नतोषंसमुपेतिभूयः॥७०॥अगमकमकरोदिति॥
लक्ष्माधरःपऽछतिकादराःस्यान्नृपःसपत्नेरविदुर्निवारः॥अकाटिकंऽकहिनरेलसम्यक्
वित्तंत्वमारोपयितुंस्वकीयं॥७१॥समजनितनयः॥वाक्योत्तरजातिः॥ ॥इतिधर्मदत्त
विदुषिचेतेविदग्धमुखमंडनेकाव्यालंकारेहितोपदेशे॥ २ ॥ ॥ ॥

मूर्खंहेषकारोहितिसरोकःअगमकमथसिमर्वकंश्लोकंअकरोदितिहेतोःकविर्नसंतोषमुपे
ति॥७०॥लक्ष्मातिसपत्नेःशत्रुभिःस्वकीयंस्वनिर्वृत्तंवित्तंत्वंआरोपयितुंग्राहयितुंप्रश्नहेऽक॥मा
लक्ष्माःतवासहवर्त्ततइतिसमाःतस्यसंबोधनेहेसमाजनितनयःऽतनोतीतिरित्यर्थःतनयःपुत्रः

ककेऽलंकारेहितोपदेशेमेरांकंतमहूदृतिऽत्तरस्थसंबोधनपदंसंगतयेरेवामात्येगुरो
दृ॥काव्यालंकारेहितोपदेशः॥ २ ॥

श्लोकेति।अर्द्धश्लोकान्तरार्द्धश्लोकेनोत्तरकथनात्।एवंपदादिति।तदुत्तरंपदेत्तरं॥१॥कंदे
वमिति।प्रावृषोवर्षाकालस्यावंशाकाशंश्लंश्लक्ष्णंपथीजनानांनेक्षणीयंगगनंतलंकंधत्ते
कंचधत्ते।इतिप्रश्नद्वयंपुष्पोपकरिवृक्षःचकास्तिशोभतेस्फुरानिनवकुसुमानियेषुताद
शंश्लोकवृक्षायस्मिन्कालेतांश्लाघ्यांप्यंबुवाहाःमेघाःकिंभवंतःकिंजातःनेत्रयोःप्रावृतिः
ते

श्लोकएवोत्तरंयत्रश्लोकोत्तरंतदुच्यते।एवंजोत्तरंतदर्द्धेनपादात्पादोत्तरंमतं॥२॥कंदेवंकेचि
यंतिस्फुरद्रुचिनिर्झरंकिंकादंबदुःखिनीत्वा ~~सीदत्तकंसदस्तिकंचनवविजेयःप्रावृषःकादंबवाःकादं~~
चकंसदस्तिकंचनवविजेयःप्रावृषःकादंबवाःकामाहुःप्रेतयोग्यांकथयसुखतिनःकादंबाः
स्युःपुंसांसःकंधत्तेकंचधत्तेगगनतलमलंश्लेक्ष्णीयंजनानां॥२॥

~~प्रावृषेण्याःकादंबाःकादंबइतिवारद्वयंप्रावरणंप्रावृषिवर्षाकालेभवाःप्रावृषेण्याःकादंबाः~~ 33
कादंबइतिवारद्वयमभिधानमुत्तरद्वयार्थंअत्रश्लोकद्वयेनैकनविंशतिप्रश्नाःतत्रैकश्लो
केनैकमाहुत्तरालिंश्लंविलुंजनाःलोकाःभंनक्षत्रंनविधंतेहवावयस्यासंश्लाघावाहेलालीत्यमी।
लो

हावाःक्रियाःश्रृंगारभावजाइत्यमरःश्लाघाःस्तवानिविधंतेश्लस्येत्यत्रिचक्रीबाहेभजोघनाःवि
धंतेश्स्येतिघनिरवेचितास्मशानमग्निंप्रेतयोग्यामाहुःवराःश्रेष्ठाःकंदंजलदानवंकंपक्षि
विशेषंचधत्तेरत्नारत्नवान्लक्ष्मःकंजलंदरजोभवंजनितःपक्ष्मनेत्रनेत्रलोमलवाःकण
लघवःलवलेशाकणलवइमरःयवोव्रीहिभेदःश्लंजनाभाःश्लक्ष्णवर्णयेमहांतोवारिवाह

श्लक्ष्मेक्षःकादंबकचकास्तिस्फुरद्वनकुसुमामोदमासाद्यकालंकिंमुंचंत्यंबुवाहाभवदरिनिवहे
संज्वरःकिंभवश्च॥किंनेत्रप्रावृतिस्यादतिशयलघवःकेककोव्रीहिभेदःप्रायेणप्रावृषेण्
श्चियतमरिवसाःकादंबाःकादंबःस्युः॥३॥श्लंजनाभमहावारिवाहेघनिवितांबराः॥कंदंब
कंलीकंदरजःपक्ष्मलशावकः॥४॥

मेघास्तेषांघनेनसमूहेनाचितंव्याप्तंश्लंश्लक्ष्णंमाकारांयेषुतेतथाविधाद्विवसाःकंदंबानीपाःक
दंबोनीपःकदलीवृक्षविशेषःकंतोयमिचंपकःतेषांरजोभिःकंरपरस्यमूलवरतयातम्

लक्ष्मीर्निरितिवा। पक्ष्मलाः पक्ष्मवंतोरोमशाइववायवोयेषुतेतथा पक्ष्मलाः पुष्टाइतिकेचि
त्तादृशाश्चदिवसाःप्राक्षिप्युरितिभावः॥७॥कुर्यादितिनिशिरःश्रोकादरंसरःसरोवरं।
उ॰ कमपिवंकंचिदपिजनंजडेगवंतंदुःखितंकुर्यात्।चक्रेमुरवैकाश्लिष्टवक्त्रावादानिंयोगहितः।

कुर्यादुडेगमंतंकमपिनिशिसरःकादरंकास्तिवक्त्रेवक्त्रनिंद्यःकवास्यात्परिहरतियतंमंद
संबोधनंकिं॥वलेर्वांत्यंकमूचुःकिमसुरदिपुत्राःनंदगोपालवेत्तंकःप्राप्तेवादिपुत्रीकुच
कलशाकुंडत्यालिरेलंकमोत्तेः॥५॥

परिहरतिभावोमंदस्यकर्मकरणात्कस्यसंबोधनंकिं

॥वर्णानामकाराद्यस्वरालक्षुपोत्यंत्यंत्यवर्णस्यपूर्ववर्णंश्रसुरदिपुत्राःशब्देननंदगोपस्या
लवेरहेश्रंतेक्षिसंश्रसुश्लेषेणप्राप्तेवादिहिमाचलस्तत्पुत्रीपार्वतीतस्याःकुचकलशयोल उ॰
सनंसंश्लिष्यनंजडइतिपाठेऽप्यवमेवार्थः॥पालिःकरोयस्याःसातथाचलंकमंडलोमोत्तो
यस्मसतथातादृशश्चकुत्सितः॥५॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हेसखतनयवधूलघहरप्रेयसाकुद्धप्रियतमालवंतेलयरूपेसंगतकालेश्रवनिरुद्धंचस्वं
श्रामंत्रयस्वसंबोधयाकंसहिवाक्यंप्रतीतोजातःकादंत्यादिवर्त्ति
र॰ रुतंवृथाधीःश्रत्रश्लोकद्वयेनबोडशप्रश्नाःतेषुश्लोकेनकेनकेनकाश्चकवाकाविघेतेयस्पत
ना॥लोडिसरःतेषांविरलत्वंकैरेलीकानाबद्धंकरोतिःलालाबुवेत्तिःश्रपवाचाकुत्सितवाणीच

कादंकस्पेहबंधुःसुयतनयहरप्रेयसाकुद्धंतेकादंत्रातिविधत्तेधनुरवनिरुद्धंकं
चित्तमंत्रयस्व॥देत्यःकंसहिवाक्यंकथयतिनिहितोगद्गदःकंप्रतानःकादंकादंत्वसं
तःप्रियतमभवतःप्रातवेनित्यमल्ल॥ध्वाक्षोक्षिलालापवाचालसहकारमनोहरः॥श्लोक
स्तवकालानवत्तालिमधुरस्वरः॥७॥ ॥इतिश्लोकोत्तरजातिः॥ ॥ ॥ ॥

कंनिंद्यःहेश्रलसाहकारंवलेर्वांत्यमस्चुंश्रनःशकटंहरःशिवःश्रलोकःशोकरहितोबंधुः।
तवबंधुमतःकालापरमेश्वरीनमनन्नम्रोभवनधनुःहेतालितालीकलमधुरैस्वरैः॥

नविधतेस्वरःकंठध्वनिर्विशेषोयस्यासौअस्वरोगद्गदः।कोकिलानामालापेर्ध्वनिर्निर्वाचामलक्षः स
राज्ञयेसहकाराम्रवल्लीस्तेमनोहरेरम्यःवसंतकालःयत्रोत्फुल्लपुष्पस्तबकेषुगुंछेषुभ्रमरा
नानिविलीयेमत्ताश्चलबोभ्रमरास्तेषांमधुराःस्वराःश्रूयंतेयत्रतादृशश्चवसंतः॥७॥काचकेति॥ ७५
कुंभसमुद्भवस्यागस्त्यस्यजठरमुदरंविवासुगमनेछुःसुरसिनांसुवेहितानोक्तेतांदृष्टांश्रा
कृयसंबोधयद्भिरितमुक्तांसरःसरोवरांश्चतदासुप्रश्नेषुपुच्छितासाछंदसाक्रोधनेलं

काचकेहरिणाधनेरसंतंपणधाःकादृक्कुंभसमुद्भवस्यजठरंकादृक्प्रियासुर्वं
धूः॥श्लोकः॥कादृगभीप्सितःसुरसिनांकादृक्तनोर्निर्मलंश्रोणीमाकृयसर्वंगंकिमुदितंतत्रोस
रःकादृशं॥८॥
श्लोकार्द्धनक्रं॥कुमुत्पद्मियाःहर्षंहरिणाचक्रेश्चवनेरसंतेपराश्वासक्रोधनेरयंपणधाः।
गरंविबांजितमभिभूतांश्रीभोजलंयेनतदगस्त्योदरंपीतसमुद्भवात्विहितोगमोगमनेय ७५
यासाविहितगमावधूः॥गमकोबोधकःसुखबोधवृत्तियावत्कंजलंसंचलतिकुमुकनेघः॥

नविधंतेकुमुत्रीमेधायत्रतत्रैकमुत्कंनभःहेधरेत्वमाकार्यंसर्वंगंकुमुत्वनानांपराजेरेसु
भोरंजितंरक्तमंतयदंभोजलंतत्रविहितागमागमागमनागमनानियेस्तादृशावेकोकाश्च
क्रांशकास्तेषांसुधामनोहरारेखाःगमनागमनानियेस्तादृशावेकोकाश्चक्रवाकास्तेश्रेणयो
यत्रसरसितत्तथा॥श्रेणीरेखालराजयइत्यमरः॥८॥मुंडःपछतीतिमुंडोमुंडितःमुगरेर्वि

कुमुत्वनपरागरंजितांभोविहितगमागमकोकमुग्धरेखं॥ ॥मुंडःपछतिकिंमुराटिरा
यनंकाहंतिरूपंनणंकादृक्वाराजनश्चकास्तिगहनःसंबोधयावंचितं॥काधात्रीजगतोच्च
हस्यतिवधूःकादृक्कविर्वादितःकोऽर्थःकिंनवतारतंत्रिकुलेकादृक्सरोवासरे॥९॥ ॥
विकचवारिजराजिसमुद्भवोछलितजटिपरागविराजितंप्रतिवनोत्सवंजातिः॥ ॥ ॥ २

श्लोःरायनंराज्याश्रतिगहनोदुस्तरःअवंचितमप्रतारितंजगतोधात्रीआधारभूताश्चयेधिनोवा
सरोदिनोअत्रएकादशप्रश्नेषुपुनर्विलंबितछंदसाश्लोकार्द्धनक्रं॥हेविकचकेसरहित॥

वारिजलंजराजकुलं॥अजोयुक्तेसमुत्सहर्षःअजासमुत्वारजनःभवःसंसारःहेअछलिताअवंचि
तःभृंगःजगदात्रीदुःकामःवरःप्रसन्नोयस्याःसाबहुस्यतिस्त्रीगविवाचिकविराहतःरःसुवर्णधनं
जितेदिपुकुलंविकचाहुकुञ्जावावारिजानांपद्मानांराजिःश्रेणिःतत्समुद्भवाहुज्वलिताहुंताये
३६ रूरयोबहुतराःपरागारेणवस्तेर्विराचितंशोभितंसरः॥६॥बिभर्त्तीति॥सत्वानांप्राणिनांपोडाकरो

बिभर्त्तिवदनेनकिंकटहसत्पोडाकरंकुलंभवतिकादृगंगलितयोवनंयोषितां॥बभारहरिरं
बुधेरुपरिकंनुकेनसुतस्त्वयाकथयकोहनंगपतेर्भयंकादृशात्॥१०॥विषमपादनिकुंभंज
तो
गताहित्तग
कुलंसमरुःनगपतेःपर्वतात्॥अत्रसप्तसुअश्वेषुद्रुतविलंबितश्लोकपादेनकमाद्०॥विषं
बिभर्त्तिश्वपात्सर्पःनविद्यतेदुःकामःयस्यतदनिःकामंबहुस्त्रीकुलंकुंपृथ्वीहरिर्बभारजग
तांस्तुतिःअहितःरात्रुस्त्वयाहिताविषमादुर्धरविदारनिकुंजगताप्रस्तपर्वतसंबधिलताद्रु ३६
स्थिताअहयःसर्पाःयत्रतादृशात्पर्वताद्रुवं॥१०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हरिरितिः॥अत्रदशसुप्रश्नेषुवसंततिलकावृत्तश्लोकपादेनक०॥कुंदधिवोहरिर्बहुतिबिभ०
र्त्तिः॥भीर्भयंश्वरिघस्तिःअविलुंगतालक्ष्मीःइनेसूर्येरोगवानर्चयतिनविद्यतेकरोराजन्याह्यभा
गोयस्यांसाश्वकरपुरीधनवतीभवतिःमृगंपर्वतंहरिरधरत्बलिप्रभृतयोधरंअदुर्दृतवेतनः
विदाबुध्यानविद्यतेरोऽग्निःतेजोयस्यसःअरःनिस्तेजाःसदसिजितःकुंभारानकामानामत्स्यामकरा

हरिर्बहुतिकांतवास्त्रिषुकाचकाकंगताकमर्चयतिरोगवानधनवतीपुराकादृशा॥हरिः क
मधरद्बलिप्रभृतयोधतंकिंबधुःकयासदसिकृत्वयाबुधजितोंबुधिःकादृशः॥११॥कुंभारमी
नमकरागमदुर्गवारिः॥चत्वारपंक्तिपादाभ्यांनेमिंवारहवेनच॥लिखित्वादक्षिणावर्तंचं
क्रमभवेद्धिनत्॥१२॥ ॥ ॥

अलंतुविरोधास्तेषामागमश्चागमनंदुर्निवारोदुरुच्छेदोऽपरिहार्योयत्रसकुंभारनक्रमकरा
गमदुर्निवारःसमुद्रः॥११॥चत्वारपंक्ति॥अरालिरूपाभिःपादाभ्यांउत्तरार्द्धरूपस्यश्लोकस्यप्रथमद्वि
तीयचरणाभ्यामित्यर्थः॥नेमिंचक्रप्रांतभागंवादहवेनत्तृतीयचतुर्थरूपेणश्वेहिजानीहि॥
ऊर्द्धेनैवनप्रकारश्चायं॥१२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

चक्रबंधः

कमितिः।अनयेतिव्यायः।कुत्सांनिंदांस्तेलाएद्याःकमलभर्त्रब्रह्माचनार्थं
श्रेयः।भोकुभेगशीलस्याव्ययशीलस्येतिवावत्।मानवंकिंमस्य
श्रेलाःस्वछंनिर्मलंशारदंशरत्कालसंबंधिःचषगतिःशिवः।धंसुमा

कंवीरस्यस्त्रिनत्तिस्तिपतिरनघःकिंपरंव्यक्तिनिंदांस्तेलासंबोधनेकिंकस्तिकमलभूःकाचवि
श्वंभर्त्ति।चक्रस्यामंत्रेलंकिंकथमविसुजनःकिंनकुर्वदनार्थंकादभोकुःपरंस्यात्यक्षिवद
कुतोमानवंकिंविभेतिः॥१३॥किंस्वछंशारदंस्याद्दतिचषगतिःकोंसुमालीपवित्रःकोस्ति
नकिंजीवनेकाविरचयतिकविर्वृत्तिसंबोधनेकिंनाकांक्षतीतिस्त्रियःकेतनुरसुरटिवोःकाद
शाकश्चमरुःसम्यक्शीतिंतडागःप्रियतमतनुतेकादराःकादरास्ति॥१४॥ ॥ ॥ ॥

लाकिरलमालावानश्वसुरवोःविलोःमरुःराक्षेत्रारणसमर्थःकादराइतिवारहव्याभिधा ७७
नमुत्तरहवोर्यःअनश्लोकहयेनोनविंशतिश्चर्मगतिषुचक्रंकाव्यश्लोकेनकः॥१५॥ ॥ ॥

बंधचित्रं

करमितिः।करंहस्तेकुपरंकुत्सायांहेकोएथिविःहेकब्रह्मनःकुएथिवीविश्वंबिभर्त्तिहेश्रुच
क्रावयवःकलहंविवादंकरेणराजखेनसहवर्त्तमानंसकंभोकुःपरंवित्तःवस्तिोमानभवंसरः
स्वछंशारदिःहेश्रजसिवाकःसूर्यःअमलःनिर्मलोजनःपवित्रःअटनंअत्भोजनेजीवनंसंपदा
दित्वात्वस्तिवांभावेक्विप्।गाःवाणकविर्विरचयतिहरहेनीरसंरहितंसक्ताश्चासक्तामालस्यार्व

कुरंकुत्सेककुररकलहंसकरंवितःमसरोजकोमलोदारनारसंसक्तमा
कृतः॥१५॥इतिश्रीचक्रबंधः॥

अलासक्तमाविलुतनुगनविघतेरुतंराक्षेयसोऽरुतःमरुगःकरंकेवोज
लमद्गाःउधारवाविडालाकरजलौचरविरोधाःवस्तिविरोधाःपु
स्तिविरोधावाकोकाश्चक्रवाकाःकुररःवस्तिविरोधाःकलहंसाःहंसविरोधाःतेःकरंवितोयुक्तस्स
युगःसरोजपलाशंकोमलंतनोहरःउद्भवोविकाशोयत्रतादृशेनीरेसंयुक्तोयुक्तोमाकृतोवा
युपत्रेसतआविधश्चतडागः॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वि

वर्णहृयेतिवर्णनांद्वयंद्वयंयत्रतादृशैरेकैकदलैर्भूतंनिष्पन्नंदलाष्टकंयस्यतत्पद्मंतथास
र्वाभ्यांराणामाधवलेनप्रथमाक्षरेलरचिताकर्णिकामध्यभागोयत्रतत्तथा।पृथुलेखेनप्र
कारत्रयं॥१६॥विन्नात्मेतिविभात्मानिर्लुप्तःकरणःसंसारविरक्तत्यर्थः।
मोन्मोत्तानिर्विहिताःहर्षाविताःगतचक्षुबोधस्यकुलंसमूहःबद्धार
चिताश्लिःसेतुर्यत्रसतथासेतुरालोल्यिवोडुपुमानित्यमरःश्लाघेपवाचीकृनाचेतीप्रतिपा

वर्णद्वयंद्वयेकैकदलभूतदलाष्टकं॥वलेनतराद्यवलेनवप्रंस्यात्तत्कर्णिकं॥१६॥विन्नात्मा
वरक्तैराःसरसिजेःकैमोदिताःकैरात्वद्वैराःगतचक्षवःकुलमभूत्।कैरुक्तथाकै
र्जिताः॥बद्धाश्लिःसलिलाशयःकथयभोकैरुक्तश्लाघेपवाकुराःकुत्रनतत्कैरादि
कभयंरत्नभवेत्तावराः॥१७॥ ॥ ३८
रक्तयादुःखजनकःकुत्रदत्तेसतितत्कैरादिभयंनयंभवेत्तश्लोकोसिकइत्यमरःतत्क

श्लाघ्यविन्नेमप्यिस्तंश्लिर्नाडवरूपः।कौशिकाङ्गत्वकाःमहेंद्रपुगुप्त रश्लोराः॥१७॥
कथातथाहेउ?

श्लथश्लोकद्वयेनबोडराश्लाःतत्रकमादेकैकदलेहिहिकृःश्लाःविलुप्तःतस्मिन्दलेयोनिल
यंश्लसंगोयस्यसतथास्येवहिरावत्तोश्लयोश्लमराःएवमन्येविशायनंराश्लेरनंश्लाश्ल
यगतेस्यतोशयनभोजनेयस्यसःश्लपस्यत्तशयनभोजनंरहितस्त्वद्वैराःनवक्षत्तीत्यवरप
त्तरदनिहानबंधकुलेश्वरयःतत्रबोजिताःनविद्यतेरयोवेगाःप्रवाहवेगोयस्यसबद्ध
जलाशयः॥श्लरेइतिश्लाघेपवाचकःराश्लाःश्लरेकपाटेदत्तेसतिनचोरभयंःकपा

श्लघ्यिस्तंवदकैरुक्तंनिगदितोमुक्तःपुमान्कैदराःकस्माद्विभतिकोशिकाश्लविलुप्तःकैद
कजनेस्तत्करःहस्तात्स्यान्नतुकैदरोबहुमदःशोच्योरणेकैदराःकोदक्षःपुरुषःवराप्रति
हतःकैदकंभवेद्वाकुक्षिः॥१८॥इतिपद्मोत्तरजातिः॥ ॥ ॥

रमरंतुभेदृत्यमरः॥श्लाघोजलानिश्लंधोसिश्लानिभक्षणीयानियस्यतद्वेधः
श्लघ्यिस्तोसित्यस्यामरकृतंधोन्नमित्यमरःश्लविघतेवेधःसंसाररूपोवस्यसश्लबंधोमुक्तः॥
श्लहस्तोदिवत्यत्रकोशिकृभयंश्लहस्तोहस्तरहितःसशोच्यमनहानोहानश्लरमजः तत्तद्वरः॥
श्लजेपर्वतेजातोगजःहस्तीनविद्यतेगजोयत्रासावगजोरणेःशोच्यगनहानोऽहीनःश्लपू

(क्रीडनःकवेरमित्रमित्यमरः॥१८॥)

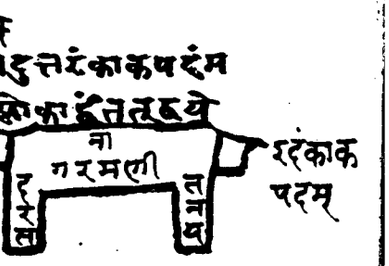

३८

काकस्येवपदंत्यस्यैवत्काकपदंविदुः॥तिर्यग्योन्यरेखाभिर्योमंत्रीहिपदाभवेत्॥१७॥कुतः
कःस्थात्काद्रूकोथवविषवेद्यस्फुरन्निदंदिदृक्षुःकादृक्षभवतिवरागःकश्चकलत्रः॥अबोधःसु
बोधःसुभगवरकोरत्नवचनोसुरूपेतिख्यातिंजगतिमहतीकागतवती॥२०॥इतिकाकपदा
नि॥
तस्मात्पुरुषःस्त्रीरत्नेषुवैद्येषुरतःइतिकोत्तरस्योभयर्थ्यकता॥एवमग्नेपि॥नापुरुषोगत ३८
नपोनास्तिहीना॥नागतनयःहस्तिनःपुत्रःकलत्रपदवाच्यः॥हिनागरत्नवीनमणीरत्नेषु
दवाच्यो॥नारमणीनागलोकस्त्रीसुरूपा॥२१॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कामाकुरितिःस्यहालंकादृक्गतिरमंगलवती॥संबोध्यइत्यस्यपामरइत्यनेनान्वयः॥पा
मरोनीचःवरःश्रेष्ठोमत्स्यवेधनवेडिरंतरुरतीतिवा॥वाल्मिकिरास्यहृस्वमध्यतारू
र्धमध्यताचभवति॥तदुक्तंहिरूपकोशे॥वाल्मीकिर्वाल्मिकिस्तथेति॥अतएव॥वाल्मीकिःफ
लतिस्मयस्यचरितस्तोत्रायहिव्यागिरौतिमुरारिनारकादिषुरूर्ध्वमधोविश्रयनेन्यस्त

मोकामाकुर्यवतीममंगलवतीकादृक्यहालंगतिःसंबोध्यावरमत्स्यवेधनधरःकादृक्भवेत्पा
मरःकादृक्वाल्मिकिवेश्मकोस्तनमुरोधत्तेसुरैरुच्यतेकादृग्वरकविरंतरुसहितंवांछे
तिकंवोचितः॥२१॥कादृक्पंथकुलंतनोहरतिकांकिंचकसंबोधनेरम्याचैवकलाविनः
कथयकाकस्त्वाटगाथेभवेत्॥किंस्त्रिसंबलिवैरिलासुरटिवोःकाकस

नेस्तनरहितंउरोवक्षःशंखवरहितंशंखवलयहानेन्नार चेमत्स्यवस्याथैकसंज्ञितोभवेदि
तिभावःबलिवैरिलाविष्णुनाकाकाकिंनामन्त्रालंत्रिति यावत्॥एषामंकः॥अत्रश्लोकद्वये
हारराजश्चाःतेषुगोमंत्रात्व्यचित्रेकाव्येनकमादुत्तरालि॥२२॥ ॥ ॥ ॥

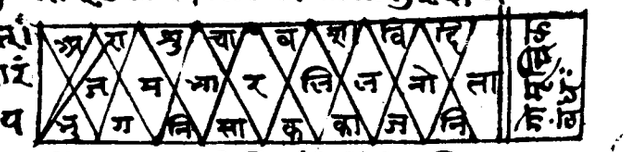

५०

कादष्टीति॥अस्यजनलेषुईहावांछायस्याःसाअवीहास्त्रीकात्रेवयोरेकमितिस्मरलक्ष्मा॥अत्रवन्नेव
जांतस्यहेवकारयोरनुपपत्तिःइछाकांक्षास्पृहेहात्दुंछाऽभिलाषःरथइत्यमरः॥राधनंमदक
रंगहोसतिचंद्रेमंदेजायतेदूर्लक्ष्मीर्विलस्त्रीवापक्षिलोहंसगरुडोगुरुहिणमुरभिदोर्व्रील
विलोवहनं॥सर्वस्याकृहनंदुग्धमित्यमरकोशदर्शनाद्यद्यविवाहनशब्दस्यनपुंसकत्वंतथाऽ

कादक्लीवाधिनास्त्रीजगतिमदकरःप्रावृषःकोदुराठ्रीकस्मिन्नंदायतेसोनियतमुडुपतिःप्रे
यसीकमुरारेःगविख्यातोवाहनोकोदुहिणमुरभिदोःकादृगाखेटिकास्त्रीकादकूनेवाचरि
भासमितिगतभयाःकेगतोकश्चधातुः॥२९॥इतिसर्वतोभद्रजातिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रवाहयत्नातिवानदृतिनंद्यादित्यघत्रत्ययेवुंस्त्वंबोध्यं॥वाहनेईषाद्यौवाविषुवस्तिषुईहावां
यस्याःसावीहाःआखेटिकस्त्रीवोःआकारोईहाचेत्यस्यास्तावीहानवीहाःअ

बी	हा	रा
सर्वतोभद्रम्		

वीहाःअचिराभाविद्युत्॥अवीहानकिंतुवीहाःआकारोविहंगेविःस्यादित्येकाक्ष
रकोशःवाराःअराःसमितिदुर्गतभयाःवाधतुर्गतौवाजनकांतिगत्यवसा
दनेषुवेतिधातुपाठात्॥२९॥

प्रातिलोम्येतिःप्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यांक्रमक्रमाभ्यांःअवप्रत्यवपूर्वात्समानोमहतिसमानंता
वप्रवः॥गतागतेगतप्रत्यागताख्येभवतीरोवःमधप्रस्थितवर्णानामेकहित्यादिनेदमित्यनो
लोपेपरित्यागेआछांतिमवर्णवोरनुलोमप्रतिलोमोक्तरवशात्बहुप्रकारंतदित्यर्थः॥२७॥
वरेति॥हेवक्त्रभजियःअनसिराकटोऽभ्रकदयेऽप्रतिलोमतोनुलोमतश्चोक्तरदृमंगःस्यात्नरा

प्रातिलोम्येनवर्णभ्रमुक्तरेणगतागतं॥मधवर्णविलोमेनतश्चानेकप्रकारकं॥२७॥वर
वक्त्रभसर्वत्रसाधुर्भवतिकादराः॥गोविंदेनानसिक्तिसेनंदवेरमनिकाःभवत्यःस्तान
रक्षा॥यत्नादन्विष्यकाश्चात्रालेखेकेर्मसिमल्लिका॥घनांधकारेनिःशंकंमोदतेकेनधंधु

का॥२९॥नालिकेरजा॥

गत्यस्यप्रातिलोम्येनरक्षादृष्टिर्भवेत्नरःसाधुःनंदगोवत्सगरुडस्यदुग्धस्यन
दीदुग्धभोजनांशकरवातेनभंगतःभवत्यादितिःमसिमल्लिकामसिभाजनं॥बंधुकाकुल
तात्रभद्रयेकमोक्षमाप्तोनरोदृढं॥नालिकेरजानालिकेरफलोद्भवास्तेनस्तुतिरिति
स्मरलक्ष्मीरुडुपतिःतस्यकेलिनाःक्रीडवाबंधुकीमोदतेऽवकेलिवशिहासःक्रीडा

अमुरेति॥तनुःस्वल्पःशुचिर्वस्त्रेशुक्लवस्त्रे॥मधुरमनोहरा महत्सम स्निग्धामृदुकोमला
कर्मधारयःसमासःप्रश्नश्चतुर्थ्येक०॥मालिकापुष्पमालाप्रातिलोम्येनकालिकाकलिकात्वंपुष्पा
दित्वादिमनिच्॥हेकुञ्जलतामालिनात्रमरेणनालिकामृणालीं॥हृदंमथनाख्यं॥संदधानईदृस्य
थाचतुर्दिक्षुदलंचतुष्टयंतदूर्ध्वंवर्तीचतुष्टयसत्वात्मध्यमवर्तीस्यदंडस्यानीयत्वात्॥७॥
हिमांशुखंडइतिति॥हिमांशुखंडंचंद्रःकालाजिनोबोरुविरोधः॥अत्रप्रश्नश्चतुर्थ्येक०॥चंद्रखंडंवरा

अमुरसुरनरंदूरुह्यतेकाक्षिरोगिस्तनुरपिशुचिर्वस्त्रेकोतिविस्तारमेति॥वदतिकमलयोनि
:सेव्यतेकेनपुष्पंमधुरमसृणमूढीकाभवेदुत्पलस्य॥७१॥मालिकाकालिना॥हिमांशुखं
डंकुटिलोज्वलप्रभंभवेदूरुहप्रवस्काद्कं॥विहायवर्तीवरमध्यसंस्थंजिनःकरोत्येवजिनः
करोतिकिं॥७२॥दूरुभं॥ ॥
हस्यदूरुभंदंततुल्यंअस्येवोत्तरपदस्यमध्यवर्तीदूरुहंविहायदंभंकपटंजिनःकरोत्ये
वाएतत्प्रातिलोम्येनभंदंकल्याणंकरोतिजिनः॥भद्रिकल्याणे॥७३॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वसंतमितिति॥कदाकिंभूतेनविकेनकोकिलेनारसालभ्रूहःआम्रवृक्षःमध्यमवर्तीद्रुवंतिरस्यविल
यस्थितातवद्विषोरात्रूणांसंबंधिनीकाभवतिचेत्तेतमावस्तंतमवाप्रश्नश्चतुर्थ्येक०॥कांतामनोह
राणार्वस्यसतथातेनकांतलतिकाविकेनअस्यमध्यमवर्तीद्रुवंविनाकारांबंधनार्हा।मध्यवर्तीद्रु
यंपक्षात्रनकारयुक्तनकारलिकारूपं॥कारास्याद्बंधनालयद्रुस्यमद्रः॥अस्यप्रातिलोम्येनरकारए

वसंतमासेवनेषुकादंबाविकेनराजेतिरसालभ्रूहःतिरस्यवर्तीद्रुयमत्रमध्यमंभवद्विषांका
त्यवमातिचिश्चक्रा॥७४॥कांतलिरा॥ ॥इतिप्रश्नश्चतुर्थ्येतजातिः॥अत्रेमध्येतथाचांतेवर्तीद्रुंतेवर्तीव
जातयः॥एकद्वित्रीदयोयत्रवर्तीमानाएरंहितत्॥७५॥किमनेनतथाख्यातेपादेनसंगमाद्भ
याःजगतोलोचनानंदंकेतन्वंतिद्यनास्वो॥७६॥खंजनाः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लिप्राःप्रलेपितकानिप्राकटेद्रुमवरः॥७७॥आदाविति॥वर्तीनोजातिर्विद्यतेयेषांतेवर्तीजातयोवर्तीत्व
जातिमंतोवर्तीद्रुमर्थाःएवंमन्येवि॥७७॥कमनेनेति॥पादेनेति॥येनांगविकारेतिसूत्रेलक्षणाया॥
संपंमंगलनंआद्रुवा॥मंत्रवाधनात्सवेरादि॥प्रश्नश्चतुर्थ्येक०॥खंआकारांहेखंजनाद्रहिनाखंजनाः
पक्षिविरोधाः॥७८॥ ॥

ऽरइतिा।पयोधरंस्तनेाभाकुताराननंसंपीक्षनेनगरंतत्संभवंा।प्रश्नचतुष्टयेकृ०।नाकुरुषःहेनाग
सर्वानागरंनगरभवंानागरंनेत्रीरागतिफलविरेषंस्तनाभसिद्धं।।३५।।आयेणेति।।गविंतांसा
हंकारंत्रप्रश्नत्रयेकृमाहु०।।राधनेाश्रस्यादेवर्णहयकृतेशावराभित्रावनवासिनः।इति।आदि
वर्हमानाक्षरं।।३६।।सानुजइति।अनुजेनकनिष्ठभ्रात्रासहवर्तमानःसानुजः।।नेकसंधानःप्रश्नहयेकृ०।

उत्तरस्थलेकेत्रविनापयोधरंत्रिभक्तिसंबोधयमाकुतारानेा।वरंतिकिंपत्तनसंभवंजनाःकलं
चक्किंगोपवधूकुचोपमं।।३५।।नागरंगा।।आवेलनीचलोकस्यकंकरोतीहगविंतां।।आदेवर्णह
यैरत्राकपिकेवनवासिनः।।३६।।रामरः।।सानुजःकननेगत्वानेकधेयानुजघानकः।।मध्येवर्ण
त्रयंदत्वारावणःकारणेवदारक्षसेनेमः।।धनेविरोगिनागत्रस्थलपंकुकजानिका।।वरवर्णे
विधावंतःसातालष्टाभवत्कथं।।३७।।जवनीजयः।।

रामःदशरथपुत्रःप्रश्नमध्येवर्णत्रयेदत्तेराक्षसीसमः।।राक्षसश्रेष्ठेरावणइत्यर्थः।।इतिम
ध्यवर्हमानाक्षरं।।३७।।धनेइति।।विरोगिनाश्चंपुस्थलवत्कंडूनिचत्तानिकलानिचेतित्था।।
वर्णेवर्णहयंप्रश्नहयेकृमाः।।लवलीवृक्षविरेषःश्यामलकाफलंवघस्यफलानिश्लेष्मांतेवर्णे

विलोकितिा।।लोकत्रितयंफलविलुंरक्षितुंरीलंमस्याःसातथावर्णएकेकवर्णीतुल्यंसमानंवर्ण
तिनुल्यवाकंप्रश्नहयेकृ०।।आद्यंत्योरंतयोरेकेकवर्णचरैःसमानंतुल्यः।।इतुभयतोवर्हमा
नाक्षरं।।३९।।आदितइति।।हयंतेन्यूनाभवंति।।३९।।यसंतमिति।।वसंतमत्तविरोषंप्राप्यहव
ध्रभविहंगमपक्षिणंपरिस्फुरानिव्यक्तानिश्रेष्ठरालियस्यतंश्रेष्ठंप्रश्नत्रयेकृ०।।किंशुकंपला
शपुष्पं।।शुकंपक्षिविरोषंकंब्रह्माणं।।४०।।समुद्यतेइति।।समुदितेसम्यगुदितेपुत्रेकक्षि

विलोः कावल्लभाहेवालोकत्रितयपावितं।।वर्णवाद्यंतयोर्दत्वाकराक्षसुल्यंवाचकः।।४०।।
समानः।।इतिवर्हमानाक्षरं।।आदितोमध्यतोंतादाहयंतेवर्णजातयः।।एकद्व्यादयो
यत्रहयमानाक्षरंहितत्।।४१।।वसंतमासाद्यविकसितराजतेवनेशुकंवध्रभपुष्पमुच्यतो
।।स्फुरास्रंकचविहंगमंबुधावदंतिकंपंकजसंभवंविदुः।।४१।।किंशुकं।।समुद्यतेकुत्रे
नवातिवंशुलासमुद्यतेकुत्रभवंभवेज्जलंते।।समुद्यतेकुत्रतवायवात्परिःप्रहीणसंबो
धनवाचिकिंवदं।।४२।।हिमकरे।।

नृपांशुकुलजानयातिनाभिसरतिप्रहणसंबोधनवाचकंऽप्रश्नचतुष्टयेऽऽ॥ग्निहिमकरेचं
द्रोमकरेजलजेतुविरोधेऽघतेसतिजलाद्धवांकरेहस्तेमघतेबहुंसुघतेरान्नुःपलायतेरेइति
ऽऽ नाचसंबोधनेऽऽ॥तपस्विनइति॥अत्यंतेमहासुखेदुःखाभावरूपेमोक्षेआरोवासभावेबा
तेतथा॥सत्तमाःसाधुश्रेष्ठाःसत्यभावःसत्वंसकारत्वजातिः॥प्रश्नद्वयेऽऽ॥तपसेतपस्यायै॥

तपस्विनोऽत्यंतमहासुखवाराधावनेषुकस्तेस्पृहयेतिसत्तमाऽऽहघवर्णहितयंनिरस्यभोः
सत्तस्थितंकुरुचसत्वमुच्यतेऽऽ॥तपसे॥पुरुषःकादशोवेत्तिशावेणसकलाःकलाऽऽमध्य
वर्णद्वयंलुप्त्वाऽहिकुःस्यात्सुरालयःऽऽ॥नागरिकः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अत्राघवर्णद्वयत्यागेसेसकरेसत्वस्थितेऽऽ॥पुरुषइति॥कलाःचतुःषष्टिकलाःशास्त्रो
क्ताःशिल्पकृषाऽऽ॥कलाशिल्पेकलाभेदुत्तमरःऽऽ॥सुरालंदेवानांआलयोवासःअत्रप्रश्नद्व ऽऽ
येऽऽ॥नागरिकोनगरसंभवश्चतुरलोकः॥अस्यमध्यवर्णत्यागेनाकंस्वर्गःऽऽ॥ ॥

यजमानेनेति॥ओत्वंजातिविरोधःऽऽप्रश्नद्वयेऽऽ॥यागविधिःयागानुष्ठानप्रकारोयजमानेननिवा
र्तेतोऽध्यस्यघेतवर्णद्वयत्यागेगविसात्मादिप्रतिपशुविरोधीओत्वंस्थितेऽऽ॥अन्योन्येति॥
अन्योन्याक्षरवर्त्तिन्याअग्रयावधानेनपरस्योत्तराक्षरसंबंधिन्यावर्णेनांतरितयाग्रयवहितया
श्रृंखलयायत्रोत्तरंसाश्रृंखलाबंधइत्यर्थः॥श्रृंखलाचपूर्वोत्तरांत्यवर्णस्थहितायोत्तराघव

यजमानेनऽकःस्वर्गहेतोःसत्यम्विधीयतेऽविहायाघंतओवर्णेओत्वंकुस्थितंवदऽऽ॥
यागविधिः॥ ॥इतिहावमानाक्षरजाऽऽ॥अन्योन्याक्षरवर्त्तिन्याश्रेखयांतरितोऽथवा॥
श्रृंखलाबंधइत्युक्तोग्रंथिमान्नागपाशकःऽऽ॥पवित्रमतित्रसिरुक्किमिहकिंभरामं
वलंत्रवातिधरश्चक्रिमजीर्णसंबोधनंगहरिर्वदतिकोजितोमदनवैरिणासंयुगेकरोति
नेत्रंकःशिखंडिकुलसंडवाडवंवरंऽऽ॥यवोधरसमवः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एतेत्येवंरूपेणोत्तरार्णमिथःसंबंधेभवतिग्रंथिमान्नागपाशकइत्युक्तइत्यर्थः॥ग्रंथिश्चअ
नेकोत्तरमध्येकस्मिन्हेकस्मोत्तरस्मिन्प्रसक्तश्चक्रमवर्णघटितत्वेभवति॥ऽऽ॥पवित्रमिति॥

भरनोधानामामंत्रणंधरणीधरःपर्वतः॥अजीर्णस्यपक्काहारस्यसंबोधनंभद्रनवेरिणस्तिवे
त्रसंयुगेयुद्धेशिखंडिकुलानांतांडवंस्यात्तस्यआडंबरंतूर्यध्वनिःआडंबरस्तूर्यवेगेगजेंद्राणां
चगर्जितेइत्यमरः॥प्रश्नपंचकेऋ॥पयोजलंहेधरपर्वतहेरसइतिअजीर्णसंबोधनमाल
स्मात्सवासहवर्त्ततइतिसमः॥हेसमहेहरेभवोभवनामारेत्यःशिवेनजितः॥पयोधरणं
मेघानांसमयोवर्षाकालइत्यर्थः॥ऽ८॥ ॥

भवतिजयिनाकजोसेनाकृपाधरणंभूषणंदधतिकिंनिहपुष्पंकादंबकुसमसमुद्भवं॥म
हतिसमरेवैरावारत्नयावदकिंशनःकमलमुकुलेभंगःकादंबविबन्मधुरजनेतां॥ऽऽ॥
परागरंजितः॥ ॥इतिश्रेखलाजातिः॥ ॥ ॥

पयोजलंधानांसमयोवर्षाकालइत्यर्थः॥ऽ८॥भवतीति॥अजोयुद्धेअधरस्यभूषणंआकूपहे ऽ५
वीरप्रश्नषट्केऋ॥परार्थसेनाहेरसतांकथादिरसाःशृंगिवेषंसवेधारयतिरंजितरस
मुत्कंकुंभयुद्धेजितःपराजितोवैरावणोपुष्पदंतेनभिःरंजितोरक्तीकृतःभंगः॥ऽऽ॥

आकूनमितिः॥आकूनमामंत्रणंहेप्रश्नविज्ञाः॥ज्ञानचक्षुःतेनहीनःउदन्याजनितंतत्पाजन्यंअम
त्रिरुपमंप्रश्नचतुष्टयेऋ॥हेनापकृंवैचक्षुःपरेत्रवःश्रयेषांकार्यंनकुर्वतेहेकारणेनेत्रहीन
राकापूर्णिमापूर्णचंद्रंवहतिनाराजंनलानामपकारेणअपचयेनाभावेनेत्यर्थः॥अत्रैकव

आकूनंकिंभवतिहितरोःकस्यचित्प्रश्नविज्ञाःआवःकार्यंकिमपिनकलोकुर्वकेपरेषां॥पूर्ण
चंद्रंवहतिवदकंएवनिज्ञानचक्षूःकेनोदन्वज्जनितमसमंकंएमाप्नोतिलोकाः॥५०॥॥
नीरपकारेणाकसंभुद्भिर्भवतिभवतःशूरएषाप्रसिद्धाकादंबकुसुमभवतिविविधंसु
पजोधेर्विहंगैःश्लोकःकस्मिन्प्रथयतिमदंकात्तदायाजयित्रीप्रायोलोकेस्थितमिह
सुखंजंतुनाकादरेण॥५१॥वीहारासविनाम॥इतिएकांतरितश्रेखलाजातिः॥ ॥ ॥

एंतरितानांश्रेखलाएवमयेवि॥५०॥केति॥हेसुभटबोधविविधनवनेत्रभुद्देत्यस्तनिद्रैर्वि
हंगैःपक्षिभिःमुदंहर्षंसुखंवयास्यात्तथास्थितंप्रश्नपंचकेऋ॥हेवीरःवःश्लोविद्यतेयस्य
तत्रविज्ञनंहासेहास्येमतिलोकःमदंप्रकाशयतिजयकार्त्तिविहीनेविज्ञनेरणात्तस्तेवि
नातावसेनसुखस्थितं॥५१॥ ॥

जोलीति॥गोलीसभाविदग्धोरसिकः॥तरलिरश्मिषु सूर्यकिरणेषु॥दुर्वारे दुर्निवार्यो योदर्प
स्तेनदलितोऽभिभूतः॥अमरनायकचंद्रोयथा॥तथासुरराजुचमरसुरसेनाग्रहेनकर्ति
केनाप्रश्नत्रयेकः॥कविरहितापंडितसभा॥करभावः करताकिरणत्वंदृढमुत्तरंग्रंथिरू

गोलीविदग्धजनवत्पविरोचनीयाकादंबभवेत्तरलिरश्मिषुकाचकर्त्ति॥दुर्वारदर्पदलितामर
नाथिकाविकादर्पकारिसुरराजुचमर्ग्रहेन॥५२॥तारकविरहिता॥कादंबवटेकपहतोऽव
स्तिस्तीरःपद्मस्यजन्यंदहकिंविहितंपुविंत्रं॥विद्यत्रयालिचरलोजनकोवदायः कादंबपटैर
भिहतःसपुमान्पुनःस्यात्॥५३॥संगतंयः॥ ॥इतिनवगोवाराजातिः॥ ॥भाषाभिश्चित्रितंय
त्पात्तंस्तत्प्राकृतादिभिः॥संतश्चित्रेनदिछंतिसंभृंतेकभावया॥५४॥ ॥ ॥

पंतारकेलरेत्येनविरहितोहीनाः॥५५॥ कादंबेति॥नडुश्चेः अनुस्वः वामनदृत्यर्थः॥यदा
योजनकःवितोहानहस्तपादःसपरैःप्रानुक्तिः कादंबःअभिहितःप्रश्नत्रयेकमदः॥ ॥

गतोनयोनास्तिर्यस्यसगतनयःहेयंगवार्थनागंबंधतादृविचित्रं॥दृढमुत्तरंग्रंथिरूपोवंगत
यःयंगहनपुत्रःकविपुस्तकेत्रेवर्तीयपरिछेदसमाप्तिः॥५३॥भावेति॥यत्तदुत्तरंसं
स्तुतप्राकृतादिभिर्भाषाभिश्चित्रितंभिश्रितंतत्तच्चित्रमित्यर्थः॥एकभाषयादृढमुत्तरंतत्त
संभृंतंयर्थः॥किमितिजलरोःसमुद्रस्यदिनमणिकिरणस्पर्शनप्रतिबुद्धंभवति॥किंवासेदि
नमणिःसूर्यःनोसेप्रभातोदुत्तरं॥कंजलंश्यामलवर्णमिलनंस्यात्समुद्रस्य~~समुद्रस्य~~कमलानांप

किन्नस्यात्कादंबंमहतीविहितादरास्यजलरोः॥दिनमणिकरसुहृत्कमलषंडिबोधेहेदृक्किंनो
से॥५५॥कमलवनंमत्सहितंवनुकादंबंछंतिरोगानिराकुर्वंति॥दोनेनोवदतिरवेः
खगम्यहृदेरिसारविणं॥५६॥अविसामभमिरेण॥ ॥

मानंवनंभासतेतवगीयनकारस्यरवगीयणत्वं॥५५॥मत्स्येति॥खिन्नाकारोनम्यदनम्यतेके
रिसाकादंबेनरविणसूर्येणप्रश्नचतुष्टयेकोनविंशतिवयःपक्षिलोपन्नतन्नंअविं
हेसामसरोगाःभंनक्षत्रंहेएलसगादःकामोऽनेनपुंअविसामभमिरेणअविसामभ्रमरेणरविणा॥५६॥

प्रायइति॥राजन्वत्यासुराजन्वितामध्याह्नवेलायांघनोत्पवदिनेजातंसरःकादंबःप्रश्नषट्कं॥सर
दातदृदाभंसहवर्त्तमानःसरदस्तस्मात्तथवतारस्तानपेणविदारावान्निरहिताःअहिःरोषना
गःअंधविछंःसरदादेवतादिरहिरंसरदातेनतादितंबाल्यंयस्यससरसस्तत्तथा॥५७॥अस्तमिति॥ ५७
शस्तेछिन्नेःदंतभवंदंत्यंकादंबःसभवनेशुभवतिजनःलुब्धनेछितिवाहेजनेछित्यर्थः॥अत्रसह

गइतिसंस्कृतमालतं॥ ॥प्रावोविभ्पतिकादंबादरिगजादंतमलागजाःपृष्ठासंप्रतिकादंबान्न
पतिनाराजन्वतीराजते॥प्रायःप्रावृषिकादंबाःसिंहितरोधनेचकःकंजलेमग्नलेपवलएघणा
न्वयदिनेजादंससेकेरिसं॥५७॥सरदांवेतादिरहिताहिरं॥अस्तेकादंबमंगंवदंतिकिंदंतभ ६
वंविछंसः॥अतिलघुवाचिपरंकिंकेरिमुखलेलुहोइजंतु॥५८॥विस्तंतमलं॥ ॥ ॥

चलेछित्यत्रएकारलुप्तोविलंकृतेलघुभाषायां॥तइकं॥विंगलेनएऊसुधाविवर्णमलिप्त ५७
वलहूइति॥प्रश्नचतुष्टयेक॥छिन्नमंगंविस्तं॥आमगंधिविस्तंस्यादामगंधियदित्य
मरगतंतत्कादंदंत्यंवदंति॥अलपरंअतिलघुवाचिविस्तंतमलवत्स्तोतिमनाइत्यष्टोपदेशः॥५८॥

किंसुखमिति॥केयविकारंकमाहुरित्यर्थः॥निद्रिताश्लोकस्मिन्कथमाभालिकंतिः॥कोलुब्धइवोचतेवाए
षालंप्रश्नषट्कमाहुनरालिः॥कंकपालंसुखमाहुराश्लकंचूर्णंचूर्णकुंतलंमालक्ष्मीः॥अलंअ
त्यर्थंभेनस्त्रेआभारामलकम्मालंभे॥पर्णीकस्तंबेरमइतिमास्तंबोरमसुतोइतिसमरकर्मा

न

॥इतिसंस्कृतपदंयं॥ ॥किंसुखमाहुःप्रायःकेयविकारंकंकाहरेरंयिता॥कथमाभाकस्मि न्निद्रितेकेलुब्धइवोचतेवालुलितालंः॥पर्णीरामलकम्मालंभे॥कस्तंबेरमकुत्तइतिविख्यातःपृछ तिस्फुटंहरिणाःअहिलवणपराजुग्मोअस्तकुलोकेएउज्जिउइ॥६०॥कलभएण॥इतिसं
स्कृतपेशाचिकं॥

रंभेइत्यष्टेमाराधिकभाषा॥पर्णीकस्तंबेरमइति॥स्तंबोरमसुतोहस्तिपुत्रः॥अहिलोवनगलोअ
भिनवनगरारण्योराक्षःअस्ताधोःकेणउज्जउईकेनप्रजारहिताभवति॥प्रश्नषट्पेक॥
कलभःकरिशावकःहेएणहरिणकरभयेनेत्यर्थेकलभएणेतिमाराधाभाषा॥६०॥ ॥ ॥

कोपेति॥अकृणःअयंसरोयस्यसतथातस्यसूर्यस्यापूर्वेकालएवपूर्वदिक्कूलेवेष्टितानतुर्यस्यसत
थाश्रितेत्रंगिवरंशृंगमित्यर्थः॥उपमानयात्रनुपमवं॥आसंस्तेनमरकंसमरस्यहर
५८ ःपुत्रेःकिंप्रतिराहेलुरंगमार्थं॥अत्रसुतेहिसहेइत्यत्रबिंदुलुप्तहिकारहवंलघु॥इहि
कारबिंदुसुआपश्चोसुहाविवर्णमिलिआबिलहूइतिविंगलस्मरणात्॥अप्रहुवेकमा॥
कंपिलपनेवानरमुखेकपिलस्यमर्कटस्यनंलक्षालत्येर्त्यः॥वनमित्यर्थेपनमितिदेशाचिकी
महूर्वे भाषा॥६१॥

वेकोषाकृणंकिमकृणंसरस्यपूर्वेकालेप्रतिष्ठितंतनोकृपमानयात्रं॥पसंखनेनमरनंसक
रस्सरंजोपुत्तेहिकिंपडसिटेहितुरंगमष्णं॥६२॥कपिलपनेकंआणएंतिजलदःसेयं
कादकपलायतेसमरातंधतेशिरोधराकिंदुत्तसिरंकरिसिंहोइव॥६२॥चातकंकातरंकं॥
इतिसंस्कृतमाधिकं॥

कमितिशिरोधरायावाकंदुशिरःकंदरंभवतिप्रश्नचतुष्टयंचातकंवस्तिविरोधंमेघाःआण ५८
एंतिकातरंभीतंसेयंकंमस्तकंवाबाधतेजातोगंगावास्तरंगोयत्रतज्जातंगंगातरंगंकुं
शिरःअस्मिन्नर्थेचातकंकातरंकुंशिशिरेवाचिकंभाषा॥६२॥ ॥ ॥ ॥

कोवलेतिवानस्निलंएतिमहिलासाविकिंवदतिअष्टसुप्रश्नेषुकणाःअंशःअकारोवर्णघटःएष्विलोज
लधिसुतालक्ष्मीःकंकारंदीर्घादिसंज्ञामविदःआहुःमारंकामंवादातत्वंबुद्धत्साकथाःहेवेव
स्विनःअएइतिसंबोधनेनमारंस्मरंगेवाहेहिवारयइतिनरवरतिःतेतंगंदेशाभावेयं
॥६३॥कुन्नाएइतिःपुरुषस्यवचनंप्रातिपदिकंइत्यर्थःकोपदार्थेत्रिवस्कुंडलेःकुंडलंकर्णवेष्टन
मित्यमरः

॥कोवर्णघःकजलधिसुताकंचवर्णादिसंज्ञेषादुर्बुद्धेःकमजवरसोतांकिंकेःकेकिंवंतेः॥आ वा बंधौ
मंत्र्याविंकथयविदितंकिंवदंहेतुवाचियाणवेसमिहहिमहिलासाविनोलेदृढास्व॥६३॥अै
अएचम्मारंवादावेहिःकुन्नाएःस्यात्पुरुषवचनःकुंडलोकोस्मरारेःकामंभोधेर्हरिरुरु
रहविधःएछतादंहोडाकुंडाअणविनहिरेकासंस्कारंयेत्यंवोपुछित्वासपुलिंकटि
लाकुत्तरंकीसरेलीएऽनाहीकुंभार॥ ॥इतिसंस्कृतलेखिकंविज्ञप्तिः॥ ॥ ॥

लोभारःभारेविविधवाबंधोइतिस्मरणात्होंडोस्यालाकुंडेआनयसिनअरेकस्मादस्माकम
ज्ञोयःपृष्टःसपुनःपरिहासेनत्वंदासीतिकोदंप्रश्नचतुष्टयेकःनान्नराएःपुरुषवाचकः॥
अहोसर्वेकुंडलिवोहेभारंनवधहरिरुरुहुःनास्तिकुंभकारइत्येषनाहंकुंभकारइतिज्ञ

कोइति॥कोनिवसतिस्वछंदंगिरिगहनकुंजमध्येसहअर्जुनेनयुद्धेशिखिगमनःकीदृशोभवतः॥
शिखिगमनःकार्त्तिकेयःप्रश्नद्वयेऊ॥सरभाःसाराःवराहाश्चतेषांवसतिर्गुहाःहिरण्यंतेसरभ
साःसहर्षवेगाश्वराःपुलिंदास्तेषांआहवेयुद्धेअग्रेःप्रधानभूतःप्राप्यतेदृश्यतेकरएवस
र्वत्रऊहरइतिमनःपत्सुगिरिगणेवनशाखानांयत्पल्लवंचरंतइतिशाखामृगाःकपयः

कोलिवसइसछंदंसुंदरगिरिगहणकुंजमज्झंमि॥सहअज्जुणेणजोज्झंसिहिमयलेकेरिसो
होइ॥६॥सरभसवराहवसीहरइमणंपदलो॥गुणगणजोद्धेणसहवलिज्जसुकअ
द्धडवडिसिमहुआसाकेरिसाहोंतिपए॥७॥सरिसवहुआ॥॥इतिमधुराक्षरंतं॥पाणिग्रह
णलिअंसणसोहइकहिंमडिक्कं॥साहसदुवधारयइतिवहुखडिउं॥८॥समरंगणेहि॥

भवंतिहुताशाःअग्नयःऊ॥सरिसवहुआसद्दावधूःयोग्यास्तां॥हिरण्यंतेसर्वंहुताःहुतस
र्वाइत्यर्थः॥६॥पाणीतिःपाणियहणंनिद्रव्यंशोभनेकार्य्येमंडितंसाहसंबहुमविवार
यतेदिजबलंकुरुखडिनंपाणिग्रहणंविवाहःसाहसबहुंसाहसंहेवीरयतेःक्षा

रसिकस्यकेनउच्चटनंक्रियते॥अतिमानसंकेनउद्वेज्यते॥लवितलोकःसर्वंकेनसुखीक्रियते॥
अयंश्लोकमभवनेगायते॥प्रश्नत्रयेऊ॥नीरसरावेणसरहितराइनानारसराजेणसेरंधू
न्यसंगीतेनमानसमसुद्वेज्यते॥अनीरसरावेणशरावपूर्णपानीयेनेत्यर्थः॥शरावीवर्द्धमानकः

रसिअहकेलआडलकिज्जइ॥अवहमाणसकेलउविव॥॥श्लोइतिसिश्लोअवणकेलंसुहो
जई॥एहवहूसुहुभ॥वलेगिज्जइ॥८॥नीरसरावेण॥॥इतिमधुराक्षरभंतं॥सुहलोमेलो
हंउएहमेहोविंतंतथासुअलं॥केलहवासवलसुआकेलजलोविसहपापालं॥९॥वरा
हकविलेणं॥॥

सत्तात्रविशेषणएतदर्थत्रयेविनारसरावेलेस्वयंरंगाःस्युःसुहइति॥सुवलोसूकरोमेघंपछ
तिमेघोविंतंपछतिमेघोविंतंमलसूकरंकेनाहताःसगरसुताःकेनजनोविशतिपातालं॥
ऊ॥हेवराहकनविलेनाहेबलाहकमेघविलेनलिद्वेएउभयत्राविबलाहकविलेनेतिसाग
धभाषा॥९॥

धवेधेछइति॥धवलोज्वलैःकैःशोभनेधरणीश्मशानदेशस्थानरकस्यरक्षपालाःकैःप
रिवेष्टितामवंति॥धवलोज्वलैर्धवलरूपैःशोभमानाःरक्षपालाःरक्षकाः॥कं॥नरक
५० रंकैःनतस्थिवंजरैः॥नरकसंबंधिभिरंकैर्दीनैः॥अर्थहूयेनलकलंकेहिंइतिमागधी
भाषा॥७०॥केलातिवेराएछतिंगनेरंगजतिरस्मःकैः॥सर्वालिनकैःसमाप्यतेनिश्च
तंसतान्यपि॥श्लोनेघइतिदोषः॥कं॥हेअहितत्रत्रोचकैःपक्षिभिःअहितस्यपक्षे

ग ग

धुवजुगलेहिंकूहिंसोहइधवलणीमसाणदेशस्स॥लिनअस्सलरकवालाकिहिंपरिवे
ढइआहिंछ॥७०॥णलकलंकेहिं॥इतिशुद्धपेशाचिकंवलीपूछइकनेराजतिकिसि
णोघनोकेहिं॥कआहिंविनकेहिंकहंतिलिप्तिताईवि॥७१॥अहितवंचकेहिं॥ ॥ ॥ ॥

रनकूलेहेतुभिर्निश्चितंवयास्तथालतान्यपिकार्यालिनसमाप्यंतेउभयार्थिअहित ५०
वकेहिंइतिपेशाचिकभाषा॥७१॥ ॥ ॥

ग्रहनं

पत्तनेति॥आप्यकिंभटजनोजनेनिनिजदेहदानात्स्वर्गसंभजति॥जंभनिषूदनस्याभो
क्तुंघोरतरदुःखशतानिपापात्मोहांधकारग्रहनैकलंकिंजभंते॥जंभनिषूदनस्येंद्र
स्याभत्रप्रायशःतृतीयचतुर्थवर्णनींस्थानेवर्गस्यप्रथमवर्णोभवति॥कं॥विषमरणंउ
क्तंयुक्तंप्राप्याविषेणमरणंलभतेउभयत्रापिविसमरंमिति पेशाचिकभाषा॥७२॥जा ण
नेति॥यानजानातिनिरुद्यावित्कुलासाकीदृशाउच्यतेवरेस्मृत्वा॥यालिनसर्वकानर्थेषय

यकृनकिंपरचनोनिचनेहतानामहासनंकलतिचंपनिसूदनस्य॥प्रोच्चुनखोरतरनुक्तस
मोयाईषावामोहांधकारकहनंलकृकिंकलंते॥७२॥विसमरणं॥ ॥शुद्धमागधिकंजा
णाआणइहिंदेभेनलिसाकिसुधइ॥ओलिरेसामलिजातिलसरिसवपालइघाणी
कीसभलिज्जइसोविभाणा॥७३॥सुतेजो॥शुद्धोकिंकं॥सशुद्धजातिः॥ ॥ ॥ ॥

तिहात्वाकादृशोभणतेसविज्ञानाविज्ञानाविशिष्टज्ञानवान्कुशलइत्यर्थः॥कं॥सुतेत्यत्रेसु
तेलातिमध्यदेशभाषा॥सुतेतिकइत्यर्थेविसंवभाषेति॥एवंरीत्याअन्येविदृष्टव्याः॥७३॥

एतावतेति॥दिङ्मात्रेणयत्किंचित्तद्विदःप्रश्नविदःप्रश्नविदोजानायेनयेनप्रश्नका
येनमार्ग्यंतित्यज्ञानवंतिनहिहुद्यंतांज्ञातुमित्यर्थः॥७६॥ ॥तत्रकिंचिदस्मदार्य
५१ यथा॥किंस्याद्धिकस्येवरंकोतिदुर्बलः॥छंकंचाबेसमर्थोबुदस्यकः॥जेहेकिंमनंकियद
धस्तिविद्यतेएहेतिकांतेनकिमाहगुर्जरः॥१॥बाजरीछेघनी॥वा॥जरी॥छे॥घनी॥
मेघवान्॥बाजरीछेघनातिबाजरीत्यत्रछेविद्यतेघनीपुष्कलाइतिगुर्जरभाषा॥१॥व

तं एतावतावद्विद्मात्रेणप्रश्नानांदर्शनंस्यात्॥येनयेनहिमार्ग्यंतितहिहुद्विस्तदुच्यतां॥
७६॥

षस्तुकादकंघनंवंमासात्संबोधनेकिंपदमत्रपाठे॥कांतेंशुकांतेंस्यरातिप्रगल्भाकिमाहगोऽ
यकुरंगनेत्रा॥२॥किंकरःकिंसजलांहेकरपाठेऽस्तिवस्तोकिंकरःकिंकुरुषे॥२॥ ॥यस्यास्ति
गेहेबहुकःसकादकंकोवेकिमामंत्रणवाचिकिंवा॥कामेतरद्यास्तिपतीतिहेतिरुक्मांगदोमहाराष्ट्र व
धूःकिमाह॥३॥बहुकोग्राहे॥बहुकोदासाभ्याहेअस्ति॥३॥कादन्यियुक्तागलगल्लयुग्मंसंबोध
नंनेत्रेतरद्विस्यकिंवा॥किंतांतवंतामनंकरुदंतंतेनंगकांतावदवाच्यमाहपांडुरुडः॥यद्वंकुं ५१
फलंवक्ष्येत्यर्थेतेनेंगभावेवं॥७॥वलेत्रोयेजनरोबभूतःसंबोधनंकिंवदभरधरस्य॥वासा

हेहर्करःहेश्रगयवंतिणछेत्यर्थेहोगइतिकर्णाटभाषा॥ ॥वरंतिकैरांकरदग्धदेहंगलांत्य
धमेवरंविद्यतेक॥दरांताद्रविणंहिजेभ्यःश्रुतेतिकिंद्राविडविप्रआह॥६॥इंगे॥इंकामंगेगका
रेगकुत्रेत्यर्थेइंगेइंद्राविडभाषा॥संबोधनंधारतरस्यकिंस्यात्कस्मिन्सतिप्रीतिरतावसाधोःप्र
वेरानीवाःवइहेतिएतेद्वाःस्थेःकिमाहोत्कलदेशभूषः॥७॥वंडिमाने॥वंडितजनाइत्यर्थेउत्कल
देशभाषेवं॥ ॥संबोधनावःस्वरात्रुसेनाजनस्यवक्ष्यरमत्रकादकः॥श्लाघ्यमामंत्रयमेधि

॥इतिश्रीधर्मदासविरचितेविदग्धमुखमंडनेत्रीतीयःपरिछेदः॥३॥ ॥

लःकिंगेहाग्रतंप्राहमनंविनातः॥८॥इहनाकलोकेंधकारोविद्यतेवस्येतिधिहेकलत्रंभवानइ
त्यहलोकोक्तात्यर्थेवेधिलभद्रादार्यसंतोविदग्धमुखमंडनेरीभावेवं॥ ॥इत्यलंपल्लवितेन
॥इतिश्रीमोरीकुंतसर्वभौमपरिछेदेभद्रादार्यदत्तोविदग्धमुखमंडनटीकावांबोटिकासमाप्ता
वांत्रतीयःपरिछेदःसमाप्तः॥३॥ श्रीरस्तु॥ ॥ ॥ ॥

धिक्कहेरहनीकलोकाइःकामस्तस्तस्यहंतारिवस्तस्यानीकंसेवंतस्मोक्त३४

व्यक्तीति॥कर्मणितात्यर्थार्थिविषयीकृतमर्थंवक्तीस्त्यसाधारणधर्मकथनेनस्फुटत्वाज्ञप्तिपाद्य
स्वरूपार्थस्यतात्पर्यविषयपदार्थत्वानात्प्रतिपादनात्। यत्रबालोक्तरोस्फुटस्फुटोभयोस्तिःसाप्र
हेलिकाकथ्यतइत्यर्थः॥ १॥साहिधेति॥प्रश्नशासनेप्रश्नशास्त्रेऽर्थस्यविज्ञानात्विविधत्वाज्ञाना
त्॥

व्यक्तीस्त्यकर्मण्यर्थंस्वरूपार्थस्योपनात्॥यत्रबालोक्तरावर्थेकथ्यतेताःप्रहेलिकाः॥१॥साहि
धार्थीचशास्त्रीचप्रख्यातप्रश्नशासने॥त्रार्थीसार्थविज्ञानाच्छास्त्रीविभंगतः॥२॥तरुण्यालिंगितंकंठेनि
तंबस्थलमाश्रितः॥गुरूणांसन्निधानेविकः करुतिमुहुर्मुहुः॥३॥वानायकुंभः॥त्रपांडुपानकठि
नेवर्तुलंसुमनोहरं॥करेरामस्यतेऽत्यर्थंकेवरेरपिसस्पृहं॥४॥पक्वबिल्वफलं॥ ॥ ॥

तत्समानधर्मवशात्विविधार्थज्ञानादर्थतिरश्छेदिनंगतः॥रश्छेदात्॥२॥तरुण्येति॥अत्र
बालोर्थःश्रृंगारपुरुषःकइतिपदेनविरोषणमहिम्नाप्रथ्यते॥श्रांतस्तुरंवानायकुंभः॥वाम ५२
करेतरेकुंभमादायवामहस्तेनकंठमाश्लिष्यगोढदेशावस्थितोनलमाहरंतिः॥इतितथावस्तिं

ति

॥३॥त्रपांडुरिति॥वरैर्गुरुनिःसाहंसहसंस्पृहंयथास्यात्तथा॥त्रत्रबालोऽर्थःस्तमरूपः श्रांतस्तु
पक्वबिल्वफलं॥४॥दुर्वारेति॥दुर्वारवीर्येत्वयिसरुषिक्रोधेसतिवर्षीयमवर्णीसपत्नानांदात्रूणं
त्वरयेत्रसन्नप्रविशसेवप्रणतायेशत्रवस्तएवसरोजानिनेषांत्वरयेसुप्रकाशत्वयितुल्येत्रार्थे

॥इत्यार्थीजातिः॥ ॥दुर्वारवीर्येसरुषित्वयिवाप्रसह्यायाप्रसपत्नेत्वदन्येसुपयोधरावा
॥नुन्नेपुनःप्रणतशत्रुसरोजसर्वेसेवाघवलीरहितावरनामकास्यात्॥५॥शास्त्री॥सदाग्नि
ध्यादिनवेदिपुरुक्तानितांतरक्तादिसितैर्वनित्वं॥यद्योक्तवादिन्यविनेवदूतीकानामकांते
तिनिवेदयास्यु॥६॥साहिका॥ ॥इतिप्रहेलिकाजातिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नवलेनरहितासुपयोधराचकानामस्यात्॥त्रत्रस्यात्प्रास्तीतिबालोऽर्थःश्रांतस्तुशास्त्रीपतितछदि
काःस्यात्स्यात्वासिपुत्रीचछदिकावासिधेनुकेत्यमरःसाश्रेनवलेनशाकरेपालरहितावे
त्तदाशास्त्रीभवति॥५॥सदाग्नीति॥त्रदिर्ध्येयस्याःसातथा॥तादृश्यविनेवेदिपुरुक्तेतित्रतीयमा
नोविरुद्धोर्थोबालयाश्रांतस्तुवस्यते॥एवमन्येपि॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

निनीतमतिशयितंयथास्यात्तथारक्तविलितानुकूलेवाकांताकमनीयाअन्योन्यंसादिकाप्सरादिकामध्ये
रिकारयुक्तासंकारमिताप्राप्तासितासकारवतीत्यर्थः॥कदृतिवर्णोतेयस्याःकांता॥ध्॥नारदेति
५३ ॥नारदोविपुलबहुगुणवान्भ्रमतिनिरंतरंनिश्चलोभवन्नातरुर्गीयतेनहिफलपत्राणि
तस्यवःपरिजानातिसप्राप्नोतियशःउत्तरंगुणवृक्षकः॥नोकरोतिरज्जुबंधनस्तंभःसनाप्नो र

नारदश्रेष्ठगुणबहुगुणवैतभामेनिरंतरंनिश्चलहंतुंतरुर्गिज्जेदनहिफलपत्रंतस्यगुणोपरिजा
णदृष्टावदसोबहुजस्तु॥७॥गुणरेको॥धरिधरिहीदुर्विसयलपिशाचाजावंतावेरिश्चरसा
हेणरा॥वज्जेमुकेवलिएकस्त्रीतहजाणहजहजादनपत्थी॥८॥दोसासादिः॥ ॥इतिश्रहेलि
काजाति॥ ॥

विपुलवानरज्जुपुरुःनिश्चलस्थावितोपिनीभ्रमणवशाद्भ्रमति।उस्कदृतिकथ्यतेफलउच्यर
हितः॥७॥घरघरेति॥गृहेगृहेचलतिसकलस्त्रियाजावंतोवैरिणंसामारयति॥ ॥ ॥

को ३

बध्यतेमुच्यतेक्षणात्एकंकिनातथाजानाहियथादृष्टतरंभवेत्ताहंवीनजारदृतिदृष्टतरं
रेशयभाषाअन्योन्तरंपाशकंकिं॥गृहेगृहेलेहिकोइसाचलति।वेरिणंपरपाशकंबंध
मोक्षोद्यूतरचनाविशेषो॥दृष्टतरंदूषणनवनेयं॥ता॥कालेति॥कालःसमयःसारोबलंतदादिकं
सघंतद्धंगरुडमित्यर्थः॥अजःईश्वरश्रीरःकामइत्यादिकं॥यत्रगरुडंतदजमारादिगरुडंविद्ग्धाः
मा

कालसारादिकंलघंअजमारादिगरुडंकं॥विदग्धेदुर्विदग्धानांकुकृतेदर्पनाशने॥ध्॥अनुनेतेति
मानिन्यादयितश्चरेसरागचरणवानावावत्यततिसतयासत्सएवतादितःकस्मात्॥१०॥
रजस्वलत्वात्॥ ॥इतिकालघं॥ ॥अवलोकलनोवधूंजाफलविभूषणे॥निश्चस्प
रोदिजंलग्नाकुलोव्याधकुटंबिनी॥११॥सरभंगजादिवधेतनयस्यासमर्थत्वात्॥ ॥इतिबउ
ल्घं॥॥

पंडितादुर्विदग्धानामल्पज्ञानंदर्पस्तंतवेहंकारनिवर्त्तवेकुर्वतेइत्यर्थः॥अनुनेतुमितिवैतादि
तोपसारितोनिवारितइत्यर्थः॥अत्राधाहंरजस्वलास्मिनावंप्रसादनकालइतिकालविरोधो
त्यदुतः॥१०॥अवलोकेति॥गुंजाफलानिविभूषणानिवेस्तोगुंजावृक्षकः॥अत्रमनुप्रस्तादं

अनुनेतुंप्रसादयितुंदयितःयावत्मानिन्यावरोषेणतिसत्
त्सएवेदयसतयाकस्मादर२

अरिष्टयात्वत्वंदृष्टवतीति॥दृदृष्टेत्यादि॥दृदृष्टेचसतमुकुलांप्रेक्ष्यसखीभिर्विरहितासखीनतांकंके
लितरवेचुतश्चरणहतःसतःईषद्धितोकिंताम्रपुष्पंसखीविहीणंदृष्टासखीभिःकंकेलितरवेशो
कवृक्षायनतंनमस्कारःसतःआम्रश्चरणेनाहतइत्यर्थः॥अशोकपुष्पसमयेऽहमागमिष्यामी
तिसख्याःकांतेनोक्तमितानाविरहेणात्वंतत्रिन्ताःतस्मात्हेअशोकत्वांप्रमाणःभवमाशुकुरुविलोभ
व॥

दृदृष्टिरूचूतमुकुलंविलुलाहिआविरहिलांसहचांपलम्बिशोकंकेलितरुचुर्णयाहतोकृतोः॥२१॥
विलंतमलिमिसच्छिवचुआदृष्टमित्तिमत्सहदृः॥देसिअकदृसासेकतोहेजातिकुसुमाइं॥३॥

इतिलयजातिः॥ ॥

एतस्याःकांतआवातुइतिमत्वातस्मैनमस्कारः॥अरेआम्रपदःसेचनाहिनात्वामियंबहुप्रतिपालित
वती॥दृष्टनीलमस्यावधायमुकुलंधृतवानसीतिपदाघातश्चतदित्यर्थोबोध्यःस्मृतः॥२१॥विलं
तमितिः॥प्रेक्ष्यतमभिमिषाक्षंप्रेक्ष्यवधाभ्रहितिमिस्साचरदर्शयित्वाकयाचित्सखीवेक्षतेहे
जातिकुसुमेअत्रस्थाजातिभिस्तुजातिश्चविद्यतेनभवंतीतत्तावीरोधार्योभवतिअन्यथा

रविसुतेतिः॥रविसुतेकर्णेऽस्तोगेकर्णेश्रुतश्रवाःसर्पेणसत्तथाकर्णेधृतसर्पइत्यर्थः॥श्रुति
विषयःश्रावणप्रत्यक्षोगुणःराहुकेतोयस्यतत्कालमेचरंवह्येयस्यसतथाशून्यवासाइत्य
र्थः॥धरापर्वताःतात्सारारंयस्याःसाधरासापार्वतीतांधरतातितथापार्वतीधरइत्यर्थः॥
नरालंकानिमस्तकानिशिरसिवस्यसनरकशिराःश्रस्रजानिरूपमारुकरोगःश्रूलास्त्रंयस्या सा

रविसुतश्रुतगोकर्णःश्रुतिविषयगुणंबरोधरात्मधरःनरकशिराजगद्विलंचिर
मन्यारसमरुकपालिः॥२७॥कुध्रेनसुतानयनाश्रुधारादग्धेमदादुदुरहर्षकालेस्वज
नमप्रियभोजनोत्सुकाःनरंतिभीमाजुजगोजभाजनः॥२५॥अजमारादिगूढकं॥ ॥

लोयस्यसःतथाश्रूतपालिरित्यर्थः॥अत्रईश्वरोगूढः॥२७॥कुध्रेतेति॥कुधामहधराःप
र्वताइतिवावत्तेषामिनःप्रभुर्हिमालयःससृजनकोयस्याःसाकुध्रेनसूपार्वतीप्राण
तानिकुध्रेनसूप्राःशिवतसजनयनाश्रुधारोनेत्राग्निस्तेनदग्धःकामस्तेनउन्मदाउन्म
ताःअत्रमारःकामोगूढः॥दुदुरालंभेकानांहर्षोयस्मिन्तादृशेकालेवर्षसमयेस्वजनम

५५

दक्षेनयेति॥हेसखिअघमारोदयित्वागतोमयादक्षःस्वप्नेकांतइतिरोषः॥अहिशुभाशुभफल
मितिरोषःसखावदतिहेभद्रेकल्याणिनीभद्रयाःकल्याणवतीभवातथाभद्रंभविष्यतीतिभा
वः॥प्राचींपूर्वदिशंअस्तिनिर्मलांसूर्यकरस्पर्शाद्विगततमस्कांयस्यांअत्रयथासूर्यवियुक्तापि
भूः

दक्षेमयासखिअहिरोदयित्वागतोद्यप्रातःभद्रेकल्याणिनीभद्रयाःप्राचींपरयास्तिनिर्मलां॥२०॥
उहिणयवणुद्दिग्गसंमालदूसोआलंइपहिअवहूआ॥निउणसखाउणतीएकंडोविकेरेहिं
ठकेइ॥२१॥इतिसूत्रार्थः॥

प्राचीपुनस्तेनसंपुज्यतेतथाकांतविमुक्तात्वंपुनरवितघुक्तभविष्यसीत्येतदर्थसूत्रं॥२०॥उ
हिऐति॥इसिणपवनोद्विग्नसमुन्मालनस्तिस्तोचनेयस्मिंकवधूः॥निपुणसखीपुनस्तस्याःकं
ठंकरेणआमार्ष्टिस्पर्शति॥आश्वासनार्थंदकंइतिदेशभाषा॥अत्रकंद्विगतप्राणावास्याः
प्राणमावहिर्यस्मिंस्तिमन्वाश्वासनीतिवसुनिसूत्रं॥२१॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्तुतिनिंदेतिातदर्थत्वात्स्तुत्यर्थत्वात्तस्मिंरायादुतिरोषःनिंदाचेत्स्तुत्यर्थनिवर्तितरास्तुतिनिंदा
स्यादित्यर्थः॥अर्थठियस्यउदयात्प्रतीतेर्धूर्तनामकाव्यंभवति॥राइस्यछलात्सेवातत्कथि
तस्यविश्वस्यनिहवादपह्नुतिनामकाव्यंस्यादित्यर्थः॥२२॥बहुतिबहवोदोबो
हवोयस्यसबहुतोषः॥समासांतोतात्प्रत्ययीयः॥अरश्चिश्चाघश्चप्रत्ययोवाश्चतुर्भुजइत्यर्थः॥गु
णाःसत्वरजस्तमोरूपाविद्यात्मकास्तान्धंसयितुंशीलंयस्यतथागुरुध्वंसीतिपाठेगुरवोम
र्थ
स्तुतिनिंदातदर्थत्वाद्यर्थठयोदयात्॥निहुवात्कथितस्यविराइछलात्पहुतिः॥२२॥ ॥
बहुदोषोगुरुध्वंसीजोहंताजननांपाठकः॥करोतुविरथोलोकमसमाप्तमहोदयं॥२३॥ ॥ ॥

हंतोवेदनवास्तान्धंसीत्यर्थः॥जोहंताधेतुकासुरघातिजननामारेत्यस्यपाठेकरणविःपक्षागरुडः
रथोयानेयस्यसविरथः॥यःविष्णुःतंप्रसिद्धंसाधुलोकंअसमाप्तमहोदयंप्राप्तोत्कर्षंकरोत्विति
स्तुतिपक्षेनिंदापक्षेतुअस्तंगतमहोदयइत्यर्थः॥अन्यत्सुबोधम॥२३॥ ॥ ॥

सततंतिहेसततंनिरंतरंमहिमोतासूत्रितावेजनास्तेवछभाःप्रियायस्यतादृशाबहूनिभयानियत्रसा
दृशायापक्रियातत्तःपरिभ्रष्टोनिवृत्तःकुपितःदृष्टापतिस्त्वपरंकेवलंजगतःअदुःखकरःअद्
५७ तिस्तुतिःनिंदायांतुसततंमहितजनाःअनुजनाःहिताःवत्सलायस्तादृशहेबहुभयापक्रियापरि
भ्रष्टस्यक्रियःकुपतिःकुत्सितोराजापरमदुःखकरःप्रसन्नोसि॥राजा
चंद्रेभरपश्यप्रजाःआनंदयतिलोकान्सुखयति।प्रसन्नोवदनमिवप्रसन्नवदनश्चंद्रःपुरुषस्य

सततमहितजनवत्सलोबहुभयापक्रियापरिभ्रष्टः॥इहकलिकालेकुपतिस्त्वपरमदुःखकरः॥२७
॥तद्वःस्तुतिर्निंदे॥प्रसन्नवदनःश्रीमानयंलक्ष्मणोदयः॥करत्नाकरसुभगोराजानंदयतिप्रजाः॥
२५॥चंद्रवत्॥

घइतिवदनःप्रसन्नंवदनंयस्यसतथाविधोभवश्च॥श्रीमान्कांतियुक्तोलक्ष्मीयुक्तश्चानुजोमह
न्उदयउदयाचलसंबंधोभ्रुदयोभ्रूलंचयेनसतथाचंद्रःभवश्चकराणांकिरणानांतेषांना
चप्रचारेणसम्यक्प्रवर्त्तनेनसुभगाःकमनीयाःअत्रार्थेदृष्टांतमाहतेषांचेत्यादिनिदर्शनेन ५७

विनायकेतिविनायकेगणेशेपुत्रतयाआहिताप्रतिर्येनसतथा॥योदेवोगंगांबभारधृतवान्सदुमाध
वश्चार्वतापतिःसर्वतात्मकाद्दृष्टतानवधेर्विक्रमोयस्यसतथासार्थकवीर्यत्वंयः॥इतिसंकरपक्षे
॥वासुदेवपक्षे॥विनायकेगणेशेगरुडेआहिताप्रतिर्येनअत्रगंपर्वतंगांपृथिवींबभारःसर्वद
तिसर्वदःमाधवःश्रीपतिःअविनेषरूपोदेत्यविरोधःतदर्थेविक्रमोयस्यसतथा॥५६॥साकारमि
ति॥शिक्षयतुपदिशतिजनयतीतिभावःअत्रणयतिशिक्षतेकरोतिशेमंचेमहर्षेदृष्टुकेसखीएवेति।

विनायकाहितप्रतिरेवोगंगांबभारवः॥सर्वतोमाधवःश्रीमानवाद्यर्थविक्रमाय॥६॥क्वचित्स्व
रवर्णपदरसभावतोजगन्मनोहरिणीमतल्लिंतसनहिवाणीबालस्यमधुरशीलस्याश्रुत्व
हरिहरेशइतिव्यर्थजातिः॥ ॥साकारंशिक्षयतिज्ञापयतिशेमंचे॥नागरिकःकिंमिलितो
नहिसविहेमनःपवनः॥२७॥क्वचित्स्वरवर्णपदरसभावतोजगन्मनोहरिणी॥तल्लिंतसनहि
नहिवाणीबालस्यमधुरशीलस्याश्रुत्वहुतिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कूलं॥
नागरिकोविदग्धकांतः॥किंमिलितःउभयोःअत्रकथितस्यार्थस्यनिदर्शनंदर्शयति॥नहिनहितिहेम
मनोहेमंतभवःपवनोमिलितइत्यर्थःउभयत्रसाकूतेहेसख्यस्तात्पर्यात्॥२७॥क्वचिदेतिःक्वचिद्रालिमनो
हरालिपदनिवेशस्यासतथारसःश्रृंगारादिभावोभिप्रायःतोद्विधेतेवस्याःसातथा॥जगतांमनोज्ञ

स्वरेष्विति॥स्वरेषु अकारादिकारांतेषु चतुर्दशवर्णेषु बिंदुयुक्तेषु अनुस्वारविसर्जनीयसहितेषु सत्सु हलांक
कारादिहकारांतानां यदवबोधनं सर्वहलस्थाने वर्द्धिचिरेफहलंनिक्षिप्य संकेतेन प्रतिपादनं त
त्बिंदुमत्॥बिंदुमतीत्यविवक्षितस्वनामांतरमितिभावः॥२९॥बुध्यादेर्न्यासतः स्वबुद्धिकल्पनादिव
क्षया मानसी साध्या स्तासां प्रयोगश्चाकृत्याभावादिह प्रदर्शनं नेयं तमितिभावार्थः॥तत्र मानसी

स्वरेषु बिंदुयुक्तेषु हलादेरवबोधनं॥तद्बिंदुमद्धेतिप्राहुः केचिद्बिंदुमतीमविवक्षितां॥२९॥मानसी
नामसीत्याद्या बुध्यादेर्न्यासतोविधानात्॥आकृत्येनात्र योगाभावेनेहतासांप्रदर्शनं॥३०॥ ॥

लिखितःस्वेच्छाकल्पितानामसिभवानामसीश्चाकारशालिखितापादतलश्रमूर्त्तावित्रीवाचिकाप्रा
तिलोमिकाकरपत्रवीणावेतिश्रमूर्त्तासर्वव्यंजनस्थानेबिंदुरचनयालिखितामध्येएकद्वि
त्र्यादिवर्णपंक्त्यानेनलिखितावित्रीकवर्गस्थानेचवर्गःचवर्गस्थानेटवर्गइत्यादिक्र
मेणलिखितावाचिकाघटदृश्यत्रटछेतिरात्मकमेललिखिताप्रातिलोमिकाकरक्रियासि

द्धिरितिश्रत्रित्रिनयनेत्याद्यग्निमार्यंतासप्तिःस्वरानुस्वारविसर्गायथास्थिताःस्ववर्हलस्थाने
स्वेच्छयाहकारेदत्तःसंयुक्तस्यतेहकेविसंयुक्तः॥३१॥त्रिनयनेति॥त्रिनयनस्यशिवस्यचूडायरत्न
रूपंयत्सिंधोःसमुद्रस्यमित्रंपुत्रत्वात्कुमुदानांकुमुदिनांनंदयितृःप्रियःघुसृणेनकुंकुमेना
रुणंसरक्तंयद्गलीवदनंस्त्रीमुखंतेनोपमायस्यसतथा॥३२॥ ३३ ॥क्रियेतिश्रस्थितमविपर

वू

ह्रिंहःहःहूंहाःहुंहिंहेंहोंःहुंहुंहूंहाःहंहिंहः॥हःहुंहुंहःहिंहुंहूंहः॥स्कारःस्वरसंयुक्तोहकारः॥
हुंहूंहःहंहोंहःहंहुंहुः॥३१॥त्रिनयनचूडारत्नमित्रंसिंधोःकुमुदूतारवितःप्रियसुदृश्य
तिसुस्तनसरुणवदनोपमश्चंदुः॥३२॥सत्रिविधुमध्यगतंकिंतववदनमंडलेवर
स्पंकः॥दृश्यतेचपरस्परविलोकनाद्विस्मयंकुरुतः॥३३॥ ॥इतिबिंदुमतीजातिः॥
क्रियादिकंस्थितंयत्रपदसंधानकोरात्मतः॥स्फुटंनलभ्यतेयत्रक्रियाद्यहादिकंपथा॥३४॥

संधानकोरणात्पदरचनात्मतुर्यविरोधात्॥स्फुटंयथास्यात्तथानलभ्यतइत्यर्थः॥
आदिपदात्कारकादिपरिग्रहः॥३४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राजन्निति॥हेराजन्॥अवरस्यइतिक्रियापदंनवोन्नतनोयोधनइत्यापततोभ्रमाद्भुसं॥घनवछा
मोयोनिर्लंराःवद्भुःतस्माकर्षकेनदुर्जयःसन्॥वसुधांपृथ्वीरलेविहिषःराक्षसघरंवहुयइति
क्रियापदं॥अथेतिभ्रमाद्भुसं॥तेश्वरंवहुनेदिवादिःतस्यहेघइतिरूपं॥३५॥वुल्कोक्किलेति।
एनेसहकारद्रुमाश्चाम्रवृक्षाःवुल्कोक्किलस्यरवेराहूतसतिकामविस्त्रियंनितांतेअतिशयंय

ति
राजन्नवघनश्यामविल्लंराकर्षदुर्जया॥आकल्पवसुधामेनांविहिंसोघररेबहून्॥३५॥
वुल्कोक्किलस्वरस्येनेनितांतमधुरारवैः॥सहकारद्रुमान्रेरम्यावसंतेकामविस्त्रियंय॥
क्रियाप्तसकं॥नकरोतिनामरोवंनवदंतुपरुषंहृत्यशस्करं॥रंजतिमहामखिलांतथा
न विधारस्यवारस्य॥

यास्यानयाश्वधुधतवंतः॥इदंक्रियापदंनितांतमधुरेसतीसमस्तयेभ्रमाद्भुसं॥३५॥नकरोतीति
॥अस्यवारस्यधीर्बुद्धिः कान्तीसातुधारस्यैत्येकपदभ्रमेणगुप्ता॥३७॥ ॥ ॥

रारहितियेरनिशंसुखतंवल्लभतेतेषामेवमनःहरंतिवंरेवंभसारयतिभ्रमन्नंकरोतिनामेवा
मित्यर्थः॥कदंवरारब्धंद्रादिवत्सुभंकेलासवासमकं॥अत्रमनइतिकत्पदंमनोहरमितिप
दरेकत्रभाद्भुसत्वं॥एवंरात्यायेषुसत्वहृन्नेयं॥३७॥साकरोतिसाकरजलकणतुल्योवज्रा
सारेवस्थिधातनत्वाहातघुरुः॥सरःसरोवरंकर्मजनोवेणवान्भाहुतोवायुःप्रस्तोभंतिय

रारदिंदुकेरधवलंनभपतिनिलवंमनोहरंदेवंयेसुखतंशतमनिशंतेषामेवप्रसारयति
॥३७॥कर्तृसं॥ ॥साकरात्सरसंकं वाहिसिरोजवनमाहुतः॥प्रस्तोभयतिवंघल्यानिश्वा
सेरिवभंसलः॥३८॥सुभगतवाननपंकजस्मरेनसंजातनिर्भराप्रीतिःशमयतिकुर्वन्हि
वसःपुष्पवतःकस्यरमणयः॥३९॥इतिकर्मभुसं॥ ॥इतिपंकमयेत्यर्धंकासारेदुःखिता
श्रमाद्दुर्वीतमानसंहंसागमिष्यंतिघनागमे॥४०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नरलंकरोतिपक्षिकुलानिश्वासवायुभिः करलेभंसलाःस्थूलाइवेतुलेक्षा॥३८॥सुभगो
तिहेसुभगतवाननपंकजस्यरमेनसंजातानिर्भराअतिशयिताप्रीतिर्यस्मिंस्तथातत्संस्मा
रंसुखंकर्मभूतंकुर्वन्हिवसःअवतिगच्छतिपुष्पवतः॥३९॥इतीति॥अस्यैवंकमयेदुर्गंधकरमबहुले
कासारेसरसिदुर्वीतकेस्तिनजलेनकरलेनदुःखिताःवापीसलिलेमित्यमरः॥मानसंजलसरः

अहमिति॥महानसामहानाराकटेनकरेलेनचावातः॥आगतःयदू॥अन्यजातेअनेनेतिअन्योबलंअ
एधालनेश्रोणादिकंअसुनतेनमहानसाःमहाबलेनकरेलेनतवअंतकरेनाराकरःविधिकल्पितो
हंश्रावातदुत्यर्थः॥हेचक्रसुरःअत्रमहानसात्राकस्यानादावातदूतिपदेकत्रमात्रमहानसेतिकर
णंगुसं॥ई१॥अंभोरुहमितिः॥अंभोरुहंपद्मंअयेदृःकामस्तस्मेसंप्रदानभूतायसोभाग्यकाम्यसोभाग्य

अहंमहानसावातःकल्पितोंनकरस्तवःमयामांसादिकंभुक्तंमांसंजानाहिमांबकाः॥ई१॥करणगुसं
॥अंभोरुहमयेस्तात्वावापयसिकल्पिनी॥दृष्टातिभक्तिसंपन्नाकुंसोभाग्यकाम्यवा॥ई२॥
मशंत्वाकुरुमार्गस्थितवसंमानिताःश्रिताः॥स्तुहयंतिनकेनामगुणरत्नमयप्रभो॥ई३॥संप्रद
नगुसं॥ ॥सरसीतोयमुरुत्यजनःकंदर्पकारकं॥विबत्यंभोजसुरभिःस्वछमेकंतशातनं
॥ई४॥

मशांत्वाकुरुमार्गस्थितवेत्यत्रवः॥हेकुरुमार्गस्थवेदेस्तवर्त्मस्थितातमार्गस्थेतिपाठेवेदे
कुरुवमार्गेयस्तत्थातस्यतवेत्यन्वयः॥तवप्रशांत्येप्रसन्नशांत्यादुतित्तोयात्रमादुसं
॥हेसंमानिश्रितसुरुमतात्रवरुजेतिवावत्॥हेगुणरूपारत्नानामालयसमुद्र॥ई३॥

तयेकेनामस्तुहयंतिस्तुतिंसर्वएवस्तुहभातुयोगात्कर्मणिसंप्रदानंतत्रमशं३२

शिलामुखैरितिः॥शिलामुखैर्बलिर्बाणैःअलिनोभ्रमराद्विभ्रयातनभूतादत्यंतंबिभेतिश्रंलि
नःशिलामुखपदवाच्यत्वादितिभावः॥अलिबालोशिलामुखवित्यमरः॥अत्रात्यंतमलिनादृ
तिरिपुविशेषणत्रमात्रसुपादानंगुसं॥ई५॥सरसीति॥सरसीतःसरोवरापाहनात्रयंजन
ःरर्वैकारकंकामजनकंकंजलमुरुत्यविबतीत्यन्वयः॥कंदर्वेदर्पकोनंगइत्यमरः॥अत्रकंदर्पस्य

शिलामुखैस्त्वयाचारुदुर्वारैर्विजितोरिपुः॥बिभेत्यत्यंतमलिनोवनेपिकुसुमालयेः॥ई५॥
सरसीतोयमुरुत्यजनःकंदर्पकारकंविबत्यंभोजसुरभिस्वछमेकंतशातनं॥ई५॥अपादानगु
सं॥ ॥वाकटाक्षछटयानेःपवित्रयतिमानवंएकंतरोवितंशक्तिरस्तिसाकुर्मालालयावा॥ई६॥
विषयमानतासिरूपसर्वस्वेवनिरूपणः॥तथाचभस्मपादाभ्यांविबलंहंत्यंजनभाई७॥अधि
करणगुसं॥ ॥ ॥

नकर्मगुसताप्यस्ति॥ई५॥वाकटाक्षेतिः॥कटाक्षछटाअपांगदृत्तयानेःशोभमानकटाक्षपाते
त्यर्थः॥श्रीःविष्णुःतस्मिन्नएकंनेत्रंयेरोवितावितिशक्तिर्वासातथाकमलालयावालक्ष्मी॥
अत्रएतेतिअधिकरणपदंतत्रएकोनेत्रेनेतिभ्रमाकुसं॥ई६॥विषयेतिः॥निरूपणंलोगत

पवित्रयतिः॥निर्मलंकरोति॥अजस्रंकृतमालिन्यरहितंकरोतीत्यर्थः३२

उद्भिन्नमुकुलेति कुचिसाम्राज्यं कामस्तस्यै तूणीवद्बुधुरिवनातीत्यर्थः। अस्ता अर्पिता इत्यर्थः ६२

अथमानतामानलक्षणनिःसिद्धा अर्थान्तरसंक्रान्तवाच्यनिःसिद्धा अत्रविवक्षितान्यपरवाच्यध्वनेः
तान्त्रिवमालतेति भ्रमरसंबोधनात्तूणीवेति सहकारद्वारेण वक्ष्यमाणरहस्यमंजरीहृदयमुद्भिन्नमुद्भिन्नमुकु
लाविकसितकलिकाकुद्भिन्नमुखाभ्रमरा अस्यवत्रसातथा अत्रहरिरितिसंबंधपदमु
कुलेहरित्यत्रतत्तीवाभ्रमरसंबुद्धा मधुमासमदनदूतिका अहबुद्धस्यमधुम
धुमासेमांश्चप्रस्तस्यमासान्रुरुकूलासिःप्रबलाअसतीअसाधुसंनिहितापार्श्ववर्त्तिनासखीहादूतिखेदे

तूणीवमधुमासेस्मिन्सहकारद्रुमंजरी। हृद्यमुद्भिन्नमुकुलेभातिन्यस्तस्निग्धमुखी॥६८॥प्राप्त
प्राप्तमसेमधुमासःप्रबलाकुकूलियतनोविदूरस्थाअसतीयंसन्निहिताहतरागालासखीनिय
तं॥६९॥संबंधगुप्तं॥ ॥सर्वज्ञेनत्वयाकिंचिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशंमिथ्यावचस्तथाचत्वमसत्यं
वेत्सिनकुचिद्भ्रान्त्वि॥५०॥

गतरागालालरहितानियतंनिश्चिंतंकुचिद्भुताविरहिण्युक्तिरियं अत्रमासदूतिसंबंधवाचक
पदंप्रथमांतत्रमाद्रुसं॥६९॥सर्वज्ञेनेति हेसर्वज्ञहेइनप्रभोत्वयाईदृशंमिथ्यावचःकिंचिदज्ञातं
नास्तिकिंतुमिथ्यात्वेभेवज्ञातमितिभावःतत्रहेतुस्तथाचेति अत्रसर्वज्ञेनेत्यामंत्रणपदंतत्तीयांतत्रमाद्रु
द्गुसं॥५०॥

कमलेति॥हेअलेभ्रमरकंमुखंयथास्यात्तथाकमलेपद्मेमधूनिनित्यंपिबतस्तवदेवाकरस्यचंद्रस्यो
दयेकृतेबंधनज्ञत्यंभविष्यतीत्यर्थः॥अत्रकमलेइत्यामंत्रितपदंवाक्यात्मकमेलगुसं॥५१॥विषाक्षति।
विषाक्षीविषाक्तवान्हरिपुःशंभुयस्तेविषमक्षकंगासदासर्वदातेरोगव्याधिनमुंचतिहरिपुगारेःसहवर्त्तमा
नःसदारःशंभुःअंगंकैलासपर्वतंअतःहेवारत्वयाकैलासेनाविराजुःशिवतुल्यःकृतइत्यर्थःअत्रसदाइति

कमले

मेकंलेनित्यंमधूनिपिबतस्तवाभविष्यतिनसंदेहःकृष्णेशाकरोदये॥५१॥आमंत्रितगुसं॥ ॥
विषाक्षेस्मन्नाशासदारोगंनमुंचति॥कृष्णेनापित्वयावारंशंभुनाहरिःसमःकृतः॥५२॥नित्यमारा
धितादेवैःकंसम्यद्विषतस्तनुंगमंडलायंगदंशंबचक्रंजयतिबिभ्रती॥५३॥समासगुसं॥ ॥
नितांतस्वप्नस्यदयंसविप्रेवानसमागतः॥त्वांचिराद्दर्शनमीत्यचिरमालिंग्यदंस्पते॥५४॥ ॥

बहुव्रीहिसमासःसदेतिभिन्नपदत्रमाद्रुसं॥५३॥नित्यमितिनित्यंमालस्मार्थत्रसानित्यमानित्यंमालस्मा
युक्तेत्यर्थःदेवैरतधिताःसेविताःकंसस्यद्विषतःअरुस्यद्विषधातुयोगात्कंसस्येतिकर्मणि
षष्ठीमंडलाग्रेत्वङ्गोरेपकोमंडलाग्रदत्तमरःविभ्रतीधारयंतीतनुंअत्रनित्यमितिबहुव्रीहिरूपं

उ

निर्तनेति॥निर्तनमर्तनंस्वछंस्वत्मनोयस्यसनिर्तनस्वत्स्वांतस्तत्मानसंमनइत्यमरः॥अयंत्रेयान्वचिर
मिति॥चिरकालोत्तरदर्शनेनवाप्तिस्तयाविश्लिष्यन्नाश्लिष्यन्नुरस्तीत्यन्वयः॥अ
त्रनिर्तनस्वछस्वरूपत्वंलक्ष्यमित्यंतस्यैकपदत्वंत्रमादुसः॥५७॥कलिकेति॥इयमगस्त्य
मुनिंवृष्यकरस्यकलिकाश्लमत्यर्थंमुनेरपिमनःखेदयति॥अहंकरत्यन्वयः॥कदाचंद्रकला
सदृशातवदितिवाक्यालंकारे॥अत्रकलिकेतिस्त्रीलिंगं॥कलिकालंकलिर्युगमितिभरतदुसः॥५५॥

कलिकालमयंतावत्तगस्त्यस्यमुनेरपि॥खेदयतिमनःकोहंराशिखंडनुकारिणी॥५५॥स्त्रीलिंगमुसकं॥
त्रमोरंजनयत्येवसतताऽरहमेधिनः॥यदिधर्मश्चकोभवेतांसंगताविमो॥५६॥मुपूर्वचनंगुसे
॥कस्मात्त्वंदुर्बलासातिसख्यस्तांपरिपृछति॥त्वयिसन्निहितेतासुरघालिंकथयोत्तरं॥५७॥

त्रमोरमिति॥गृहमेधिनोगृहस्थस्यराधनंसतात्रमोदंहर्षंजनयतीत्यन्वयः॥यदित्यव्ययंयतदर्थे॥
यद्वातरेत्यध्याहार्यंसंगतोमिलितोऽत्रत्राइतिप्रथमेकवचनांतंसत्तमभार्यइतिबहुवचनत्रमा ६२
दुसः॥५६॥कस्मादिति॥त्वंकस्मात्दुर्बलासपरिश्रांताऽसिइतिसख्यस्तांपरिपृछति॥ ॥

उ

पुनःपुनःपृछतिपृछघातोर्यङिभुटिप्रथमपुरुषबहुवचनेरूपं॥कृत्रिकोचलुकीतिसूत्रेणाभ्यासस्य
हिंगागमः॥अभ्यस्तादतेर्नकारलोपः॥इदंबहुवचनंपरिश्रान्तस्यपुंपसर्गतात्रमादेकवचनत्रम
इतिगुसः॥त्वयिसन्निहितेनिकटवर्तिनिसतिसाकिंदुर्बलातरंदघादितिकथयेत्यर्थः॥यद्वाकथयावाको
नकिंतुदुर्बलातरंदघात्॥अपितुनकिंतुमोनीभूतेतिभावः॥५७॥अन्यइति॥मात्रादिस्तुतकेएकमात्रा
दिहीनतयामधियत्रग्रथंतिरंस्फुरतयाप्रतीयतेइत्यर्थः॥आदिग्रहणात्पक्षमहेतिपदाद्यक्षरपरिग्रहः॥पदा॥महेति।

अन्योप्यर्थःस्फुरोयत्रमात्रादिस्तुतकेषुधिप्रतीतिंयतेविदुस्तत्रास्तमात्रास्तुतकादिकं॥पदा॥मह
रायमतिस्खंनरंसंतापशांतयेऽखलवासादतिश्रांतासमाश्रयहेजनाः॥५८॥ ॥ ॥ ॥

त धृति

हेधन्यशालतिमहस्यलवासादतिश्रांतजनाःनाराश्रापस्तत्संबंधिनारंश्रोनाराइतित्रोक्तेस्तेनानारंजलसं
बंधेनेमहारायंतापहारिरूपंस्वछंनिर्मलंसंतापशांतयेसमाश्रयतेत्यन्वयः॥अत्रनारमित्याक
रस्यहिमात्रस्यएकमात्राश्रयतीनरमितिसंपद्यते॥तत्रार्थतिरंप्रतीयतेमहारायमक्षुद्रंचिरं
नेंप्रतिस्वछंकार्पण्यरूपमालिन्यरहितंनरंपुरुषंश्रयतेमत्सदृक्षमक्षुद्रंसत्रवर्तांतापशांतिंकरि

तुषारेति॥तुषारोहिमस्तद्वत्धवलः शुभ्रः स्फूर्जतोर्दोर्मतोरहिमंतोयेमहामणयस्तान्धारय
तीतिसधाघनोदृङ्नागराजःसर्वपराजोवासुकिःनागेत्यत्रैकमात्रोद्युतोनागराजःपर्वतरां
जोहिमालयःतुषारेधवलश्चान्यत्समानं॥६३॥सुरभीमेति॥सुरभीमातृछायानाःस्त्रीविशेषश्च
॥चंदनवृक्षवतीश्रेष्ठलेपनवतीच॥कांताकामनीयादयिताच॥तिलकेनवृक्षविशेषेणललाटं
रुरुषलेनचविभूषितारुषानागभूःमलयपर्वतभूमिःश्रेष्ठाकांतासदृशीकस्यभुजंगस्यका

तुषारधवलःस्फूर्जन्महामणिधरोनघः॥नागराजोजयत्येकःपृथिवीधरलक्षणः॥६३॥मात्राद्युत
कं॥ ॥सुरभीमाचंदनवतीकांतातिलकरुरुषलं॥कस्येषानेगभूःप्रीतिंभुजंगस्यकरोतिन॥६४॥
यथासत्यसवःस्निग्धःसन्मार्गविहितस्थितिः॥तथासर्वश्रियःसत्यमयमेवकुलद्रुमः॥६५॥ ॥
बिंदुद्युतकं॥

किनःप्रीतिंनकरोतिःअपितुसर्वस्येवेत्यर्थः॥अत्रभुजंगेत्यस्मिन्बिंदुद्युतोभुजंगस्यसर्वस्ये
त्यर्थः॥अथसामान्ये॥६५॥यथेति॥यथातथेतिहेतोःयतःयंसतोवेनात्मनउत्पत्तिर्यस्या
सोसत्यभवःदृढमवष्टंभकःस्निग्धःस्नेहवान्प्रसन्नश्चासतांसाधूनांमार्गेणाचारेणनवर्त्मनिचे
विहितास्थितिर्येनतथाभूतःसत्यंश्रयमेवकुलस्यवंशस्यद्रुमःप्रधानभूतइत्यर्थः॥अत्रायंएवं

महतिमहारुहेवक्षःविहंगानांपक्षिणांहैत्यधेत्यरवंगमेःकलाविनांमधुराक्षेःविरुतैःशब्दैःस्वा
गतानिस्वागतमितिप्रश्नात्मनारवाह्वयमेघायश्चत्यधेटितिविसर्जनीयतोत्यधेकलाविनांम
मनोज्ञैःकूजनरणनानामितिभिन्नार्थंतरप्रतीतिः॥६३॥अगस्त्येनेति॥अगस्त्येनेरंधंश्रा
स्थितःदृढविष्टः॥महतोऽस्यवाल्यवस्यसमहासुःखवासःकायोनघश्चंद्रवंशोवोराजा॥महा

महारुहेविहंगानामेतेत्यधैःकलाविनांविरुतैःस्वागतानिवनारवाह्वयकुर्वते॥६३॥अग
स्त्यमुनेःशापात्अगस्त्यंवनमाश्रितः॥महासुखवासत्यक्तश्चेष्टोघःसर्वतोगतः॥६४॥विसर्ग
द्युतकं॥ ॥महानविसधातेविचरत्नद्युतोविसन्॥विरसःकुपरावारोनरानःकेनसेव्यते
॥६५॥सुशालस्वर्णशैलांगःपूर्णचंद्रनिभाननः॥सुगतःकस्यनप्रीतिंतनोतिहृदिसंस्थितः॥६६॥
अक्षरगुप्तकं॥ ॥ ॥

सुटित्यत्रविसर्गद्युतोमहासुखादितिप्रतीतिः॥६४॥महानधीति॥सुधारोमर्यादानुल्लंघकःविरसःसा
रोरत्नोरसोधरहितश्चाकुपरावारःपृथिवीविष्टनरूपःकुत्सितामात्रकृच्छ्रानरानृन्हंसमु
द्रःअत्रैकाक्षरनकारस्यद्युतोरानःइत्रपुरुषइत्यर्थंतरप्रतीतिः॥६५॥सुशालइति॥सुगतो
बोद्धःअत्रैकाक्षरैसगकारद्युतोसुनःउत्रइतिप्रतीतिः॥६६॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

पूर्णेति॥पूर्णचंद्रवन्मुखंयस्याःसातथा॥निर्मलंश्वेतंवस्त्रंयस्याःसातथा॥एकंतमतिशयितंमदनातुरं
कामासक्तंमदनोत्तरमितिपाठेमदनउत्तरःप्रधानोयत्रतत्तथा॥अत्रकामिनीत्यस्यकादृतिहित्वाद्वृति
चेद्दयतेतदासमर्थाःयामिनीरात्रिःपूर्णचंद्रइवमुखंयस्याःसानिर्मलंश्वेतंवस्त्रमाकूतंयस्यासातथा॥
अन्यत्समानमितिनिर्वाह॥७३॥नवजलधरनीलःस्वीयतामीरलीलःत्रिजगदवनलीलःक्रूरल
तन्यस्तकीलः॥व्रजयुवतिसवेलःप्रोद्धतोत्तुंगरोलःसतमुरपतिहेलःश्रीयतांपातचेलः॥॥

पूर्णचंद्रमुखीरम्याकामिनीनिर्मलांबरा॥करोतिकस्यनस्वांतमेकंतमदनातुरं॥७३॥इतिशु
तदन्ताक्षरं॥ ॥इतिश्रीधर्मदासपंडितमौलिमंडनविरचितेविदग्धमुखमंडनेश्रृंगा
रैकरेचतुर्थःपरिछेदः॥४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

६५

इतिश्रीमोरांकंतसार्वभौमभट्टाचार्यसूनोर्विदग्धमुखमंडनस्याख्यायांचतुर्थःपरिछेदः
॥संवत्१९१३नाववेंराके१७७९प्रवर्त्तमानेशुभकारिमासोत्तममासेशुभकारिवैशाखमासेसप्त
पक्षेतिथौचतुर्थ्यांसोम्यवासरेलिखितंश्रीदिव्यज्ञातिरोलकियाव्यासभवांनीशंकरउत्तमलंमेणलिखितं॥
शुभंभवतु॥

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ASIATIC